

3-6

მ ნ ა თ მ ბ ი

საღიგობრო და საძეგნოერო უერხაღი.

1871

მ ა რ ტ ი.

ჩვენ უნდა ვშობოდ ჩვენი მეობაღი.
ჩვენ უნდა მოვსტეოძეძევაღი საღესს...

არტ კაცი ვარგა, თუ ტოტსაღი შეკუღარსა
ემსგავსოს,
იუღს სოფელში და სოფელს კი არარა
არგოს...
ნ. ბარათაშვიღი.

თფიღისი
დუბელირის (გ. წერეთლის და ამხ.) სტამბა.
1871.

Дозволено цензурою, Тифлисъ 25 Марта 1871 г.

საქართველოს ისტორიის პირველ- დაწყება.

(დასასრული.)

პირველ-საუკუნეების გამოსატყულობა ქართლის-ცხოვრებაში არ
არის სრულებით უღამარი. იმისი საუბრეული დამყარებულია მჭიდროს
ნიადგზე, თუმცა შეიძლება აქ ამოყვანილია არეუ-დარევი, ესე იგი, ამ
შენობის სელფონება არის აჭრელებული სხვა და სხვა გვარის სტი-
ლით, რომელიც წარმოგვიდგენს უღამრულს თქმულებასაც და ისტო-
რიულს შემთხვევასაც. ქრანლფოგას ნუ დაეკითხებით: ნამდვილი ის-
ტორიით დასკვნილი ამავი, რომელიც ამ და ამ დროს მომსდარს
ქართლის-ცხოვრებას რამდენისამე საუკუნით წინ და უკან გადააქვს.
ამ გვარი შეცდომა აუცილებელია ძველ დროებში. ასეა არა თუ ჩვენს
ისტორიაში, ასეა თვით ევლას ქვეყნის წელთ-აღწერაში. იმისი გარ-
გვევს მსელი არ არის, თუ რომ თქვენ იმას გამოიკვლევთ, ერთის ტო-
მის თქმულებას შეარჩის და შესამის ტომის თქმულებას შეადარებთ.
რასაც ჩვენ აქ ვამბობთ, იმაში გვემოწმება ის ფაქტები, რომელნიც
ჩვენ ამას წინადა ამ სტატიაში მოვისსენეთ. ამასვე გვიჩვენებენ ის
ფაქტები, რომელთაც ჩვენ ასლად გამოვიკვლევთ. ეს ფაქტებია: საზარტ
ტომის გაძრელება კავკასიის ჩრდილო-მხარეს, იმათგან რსების გა-

დმოსასლება მიდიიდან კაკასიის მხარეში და აგრეთვე სსარსეთის გა-
 ვლენა საქართველოზე და თურქის-კალაღიის მოხვლა საქართველოში
 ჩინეთიდან.

ქართლის-ცხოვრების თქმულებას სასარსებზე და ოსებზე, გვიანვე
 სენ-მარტინის სიტყვით, დიდი მნიშვნელობა აქვს: ის გვიჩვენებს ეთ-
 ნოგრაფიულს დაწეებას უმაღლესის კაკასიის ადგილებისას 1). გა-
 მოწერთ ქართლის-ცხოვრების თქმულებას: «მას უძმა შინა განძლიე-
 რდეს სასარნი და დაუწეეს ბძძოლა ნათესავსა ლეკისათა და კაკასი-
 ოსთა. ესე თარგამოსიანნი ყოველნი მას უძმა იყვნეს მშვიდობით,
 სიყვარულსა ერთმანეთისასა; ხოლო შვილთა ზედა კაკასიისთა იყო
 უფალ დურძეგ, ძე ტირეთისი. ესრასნეს ესე ეჭმისთავე ნათესავთა
 თარგამოსიანთა და ითხოვეს შველა სასართა ზედა. ხოლო შვერბის
 ყოველნი ნათესავნი თარგამოსიანნი და გარდავლეს მთა კაკასია და
 მოსტყვენეს ყოველნი საზღვარნი სასარეთისანი და აღაშენეს ქალაქნი
 ბირსა სასარეთისასა და წარმოვიდეს. ამისსა შემდგომად სასართა
 იჩინეს მეფე და დაემოწმინდეს ყოველნი სასარნი მეფესა მას ჩინე-
 ბულსა მათსა და წარმოძღვენეს იგი და გამოვლეს ზღვის-კარი
 რომელსაც აწ ქქიან დაწუბანდი. ვერ წინა-აღუდგეს თარგამოსიანი,
 რამეთუ იყო სიმრავლე ურცხვი სასართა. წარტყვენეს ქვეყანანი
 თარგამოსიანთანი და შეჭმუსრნეს ყოველნი ქალაქნი არარატისანი და
 მანისისანი და ჩრდილოეთისანი. ხოლო დაურჩეს ცისე-ქალაქნი
 თესარისისა, სამშვილდე და მტკარის-ცისე, რომელ არს ხუნანი, ში-
 და-ქართლი და ეგრისი. და ისწავეს სასართა ორნივე ესე გზანი, რომელ
 არს ზღვის-კარი, დაწუბინდი და არაგვის-კარი, რომელ არს დაწა-
 ლა. და განამრავლეს სასართა გამოხვლას და ტყვენეს მათი, და ვერ-
 დარს წინა-აღუდგეს და მიერიდგან იქმნეს ყოველნი თარგამოსიანნი

1) *Rech. sur les popul. du Cauc. p. 151.*

შოხარკე საზარტა. ხალხი ოდეს პირველ გამოვიდა საზარტა მეფე და მოსტყვენს ქვეყანანი, რომელი ზემოდ დაგვიწერის, და გარდავლო მთა კავკასია, და იყო ქე მისი სასულით უბოხს, და მისცა ქეს მისს ტყვე სომხითისა და ქართლისა. და მისცა ქვეყანს კავკასიის ნაწილი ლომიკის მდინარისა დასავლით, დასავლეთამდე მთისა და დაეშენა. უბოხს და მათნი ნათესავნი არიან ოხენი და იგი არას ოკსეთი, რომელ ნაწილი იყო კავკასიისა. და დურძუკი, რომელი უწარჩინებულეს იყო შეილთა შორის კავკასიისთა, მივიდა და დაჯდა ნაზარტს შინ მთისასა, უწოდა სასელი თვისი დურძუკეთი, და მისცემდა ხარკსა მეფესა საზარტასა.»

«ხალხი მასვე გზობასა მისცა მამის ძმის-წულსა მისსა საზარტა მეფემს ნაწილი ლეკანისა, აღმოსავლით ზღვიდგან დარუბანდისით მდინარემდე ლომიკისა, და მისცა ტყვე რანისა და მოკავანისა და ეშენა იგი მუნ, რომელ ნაწილი იყო ლეკანისი: ხოხანის, რომელი უწარჩინებულეს იყო ნათესავთა შორის ლეკანისათა, მივიდა და დაჯდა ნაზარტს შინ მთისასა, აღაშენა ქალაქი და უწოდა სასელი თვისი ხოხანისეთი 1)».

საზარტი ეკუთნოდნენ ძველადვე გრცლად-გავრცელებულს საშუალო-აზიასში თურანის მოდგმას ანუ ნათესაობას. ამ ნათესაობას შეადგენდნენ ოთხნი უმთავრესნი ტომნი: თურგუნნი, მონგოლნი, თურქნი და ფინი-თურგუნნი იყვნენ გაბნეულნი ჩინეთის სასღვრით ჩრდილო-მხარეს ვიდრე ციმბირამდე. მონგოლნი თავდა-პირველად ცხოვრობდნენ ბაიკალის ტბის მახლობლად და ციმბირის აღმოსავლეთს ნაწილში, ვი. დრე ჩინგიზ-ხანმა მე XIII საუკ. ქრისტეს შობის შემდეგ მთელი მონგოლის ნათესაობა ერთად შემოჰკრება და მონგოლის სამეფო დააწესა. თურქნი ბინადრობდნენ ალტაის მთიდან მოყოლებული კასპიის

1) ქართლის-ცხოვრება, გამოცემული ბროსესისაგან 1849 წ. გვერ. 21—23.

ზღვამდე. ფინნი ანუ ჭუნნი იყოფებოდნენ ურალის შიგნით; ამის-
 თვისაც ფინურს ენას ურალური ენა ეწოდა. ის სივრცე, რომე-
 ლიც იმათ ეჭირათ, იყო: კასპიის ზღვისა, გოლგისა და ტა-
 ნაისის კიდეები ბალტიის ზღვამდე 1). ფინურის ტომის
 შტოს შეადგენდნენ სსკათა შორის ბულგარები, კენგრები და ხაზარე-
 ბი. — თურანის მოდგმას დიად განსხვავებული თვისება ჰქონდა სემი-
 ტურს ნათესაობაზედაც და არიულს ნათესაობაზედაც. სემიტურის და
 არიულის მოდგმის ენებში ნათესავური ჯავშირი ყოველთვის იგულის-
 ხმება, თურანულის ნათესავის ენებში კი არა. მიზეზი ამისი ის იყო,
 რომ თურანული ყოველთვის ნომადნი ანუ მოძრავი ტომნი იყვნენ;
 იმათ ერთმანეთში ზოლიტიკური და ლიტერატურული დამოკიდებუ-
 ლება არა ჰქონდათ 2). იმათ მჭიდროდ დამყარებული სასლავარობა არ
 იცოდნენ. ისინი დღეს აქ ნომადობდნენ, სვალ იქ. ისინი მომატებუ-
 ლად ურალის მხარეებს ეკლტოდნენ. თავიანთ გადასახლებაში ისინი
 ხან-გრძლივ ბინადრობდნენ უფრო იქ, სადაც ჰმკობდნენ სამოვანს,
 ტყეს და ღონის-ძიებას ცხოვრებისას. აი რათ დასდეს იმათ დიდი-
 ნით ბინადრობა ურალის-ძთის ნაყოფიერს მხარეებში. აქ ისინი ერთი-
 ერთმანეთში შეიკრებნენ. ამ შეკრევამ ახალი ენები და ახალი ტომები
 აღმოაჩინა. ზოგნი ამ ტომთაგანნი იქვე დარჩნენ, მომატებული ნაწილი
 სსკა ტომთ მოძრაობისგამო აღმოსაველეთით იძულებულ იყო განეგრძო
 თავისი ემიგრაცია დასავლეთისკენ 3). ფინნები იყვნენ ბარბაროსნი. ისინი
 სასითაც და ზნეობითაც მოკვავდებოდნენ მონგოლებს, რომელთაც შემ-
 დგ მუ XIII საუკ. აზია და ევროპის ნაწილი ააოხრეს. იმათ ჰქონდათ
 საზისლარი, ზარ-დამცემი შეხედულება. მიწის შემუშავება, გუთნის

1) *Макса Мюллера, наука обь языкн, стр. 225—229, 239, 303. Lebeau, Hist. du Bas-Emp. t. IV p. 60 note 2,*

2) *Наука обь языкн, стр. 220, 221.*

3) *Klaprothe, Asia polyglotta, p. 182 et suiv. — Schnitzler, Empire des Tsars, t. II. p. 551 — 552.*

ხმარება იმათი ხელობა არ იყო. ეს ხელობა ტყვეებს ქონდათ მინდობილი. თვით ფინები იყვნენ პირუტყვის მიმწოდნი. როგორათაც მოძრავი ტომი ისინი ცხოვრობდნენ ალანურებში. დიდით-პატარამდე იჭრენ ცსენოხანნი, მსედარნი; სმარობდნენ შვილდ-ისარს და განითქმენ მკომლობით როგორათაც მამა-კაცნი, აგრეთვე დედა-კაცნი. ნათესაობა ფინებმა არ იცოდნენ; შვილი ირთავდა თავის მამის ცოლებს. ფინები ანუ ჭუნები 2000 წლითვე ქრისტეს წინ ჩინელთაგან იყვნენ ცნობილნი. დაუფილნი მრავალს ურდოებად ისინი ექვემდებარებოდნენ და ემონავებდნენ ერთს მეფეს და ისე ძლიერნი იყვნენ, რომ მოსახლურ-ტომნი შაშქუშ ეპყრათ. იმათ სძლიეს სკვითებს ანუ გოთებს. განსაკუთრებით ისინი ეტანებოდნენ მდიდას და ნაყოფიერს ჩინეთს. იმათ შესაკავებლად თურქი იყო ჩინეთის ჩრდილო-სასლავარზე აღმართული ის დიდი ზღუდე, რომელსაც ოთსასი ლიე ეჭირა და რომელიც ასლაც განცვიფრებას აღძრავს მოგზაურის გულში 1).

შემოდ მოვიხსენეთ, რომ საზარნი შეადგენენ ფინურს შტოს. აღმოსავლეთის ისტორიკოსების თქმით, საზართ დასაწყისი დროს წყვილი იკარება. იმათი წინა-პარი ყოფილა საზარი, შვილი იათე-ტისა და შმა თურქისა. ის დამკვიდრებულა ატელზე ანუ გოლგის მდინარეზე, სადაც იმას დაუფუძნებია ქალაქი, რომლისთვისაც საკუთარი სასელი უწოდებია. საზართ შთამომავლობა თვით სომხეთის მწერალთ აზრით უძველესის დროდამ მომდინარეობს 2). ზოგნი მწერალნი იმათ უწოდებენ სკვითებად 3), ზოგნი—თავრო-სკვითებად 4), ზოგნი—თურქებად 5). ისინი გავრცელებულნი ყოფილან და

1) *Hist. du Bas—Emp. t. IV p. 67—75*

2) *Ibid. t. XI p. 115 n. 2.116.*

3) *Hist. du Bas—Emp. t. IV, p. 61—65.*

4) *Ibid. t. XI p. 116.*

5) *Ibid. p. 115 n. 2.*

ღისტინის სასწავლოდამ მოყოლებული კავკასიის ჩრდილოდ ვიდრე შავ-წყალს და თავრო-ხერსონსამდე, რომელიც ასლა ყირიმს შეადგენს. იმათი მთავარი იწოდებოდა სასანად. სასანი იყენებდა დაყოფილნი მრავალ მუხლებად 1). ძველს ეპოქებში ისინი შეადგენდნენ აჭუძრელების ტომს. როგორცთაც ჩვენ ამას თავისს ადგილს ვუჩვენებთ ისინი მომეტებულად გაძლიერდნენ შემდეგ. სენ-მარტენი ამბობს, სასანები და მადიანები ანუ ვანგები ერთს და იმავე ტომს შეადგენდნენ. ანაბის გეოგრაფი იბან-ჰაუკალი, რომელიც მე X საუკ. ქრისტეს შემდეგ ცხოვრობდა, თავისის მხრით იტყვის, ვითომც სასანნი და ბულგარნი, ფინურნი ტომი, ერთს და იმავე ენას სმარობდნენ 2).

სასანებმა დასტოვეს თავიანთი კვალი კავკასიაში. სენ-მარტენის თქმით დაღისტინის ავარები, იმათის მონათესავე დიდოს ტომით, აწიან სასანნი ანუ ჭუნები. აი იმის, სიტყვა: «ზოგი-ერთნი მწვანადნი, რომელთაც ავართ ისტორია გამოუკვლევიათ, იმთ შორის დეგინი, ლეკებთ რიცხვში გაძლიერებულ ტომად ავარებს მოისხენებენ. კლავროტს შეუნიშნავს კავკასიის ავარებში მრავალი სახელ-წოდება, რომელიც დუნაის ჭუნებში და ზანზანის ავარებში სშირად სმარებული ყოფილა. კავკასიის ავარნი განსხვავებულნი არიან ლეკებში. ისინი შეადგენენ 14,000 კომლს, ანუ 30,000 სულს. ისინი სმარობენ ენას, რომელიც ლეკურს არ მიემსგავსება. ისინი ცხოვრობენ ხეობებში და ამ ხეობებს ქსან-ღვრავენ—ჩრდილოეთით კავკასია, დასავლეთით ჩეჩნები და აღმოსავლეთით შამსალის ტარკოვი. სომხები და ქართველები ავარის უწოდებენ ხუნსასად. ადგილობრივ იმას ჭქვიან ჭუნის მიწა. შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ეს ტომი მომდინარეობს იმ ვიღაროტის ჭუნებისგან, რომელთაც ზროკოზი და მოსე ქორენელი მოისხენებენ კავკასიის

1) *Hist. du B-Emp. t. XI, p. 116—117.*

2) *Ibid p. 115 n. 2.*

დასავლეთად ანუ კასპიის ზღვის მახლობლად. ესეც უნდა გასხსოვდეს, რომ ის ნაწილი გენერალისა, რომელიც ოდესმე თურქის-ტომის კომანდოს სჭერათ, სასილ-წოდებულა აგრეთვე კუნსაგად 1). სენ — მიტრენივე ამტვიცებს, ვითომც ერეკლე იმპერატორის დროს მე VI სარგ. დაღისტანი ჭუნებს სჭერიეთ 2). აქ უნდა დაურთოთ ჭოსონის თქმულება. ჭოსონის შემოაქვს თავისი თხზულებაში კავკასიაზე რეინგისაგან შენიშნული ლეკების გარდამტემა, ვითომც იმათნი უძველესნი წინა-შინნი მოსულოყენენ ინდოეთიდან და ვერ შირვანში დასასლებულიყენენ, მასუგან ჩრდილო-კავკასიის მხარეებში, ვითომც შემდეგ ისინი სასარებს შეეჭვიტოთ მთაში და თვითონ დაეჭირათ ნაწილი იმათის ადგილებისა 3). — სასართ შთამომავლობადვე ჭსადან ჩერქეზებს. ლეო აძს დაწმუნებთ აძობს. იმისის სიტყვით სასარნი ყოფილან დაყოფილნი რადესსამე შტოებად. იმათში ერთი შტო ყაბარდად თურქმე იწოდებოდა. ლეო ამ აზრს აფუნებს კოსტანტინე ზოროფორკანის სიტყვასე. ზოროფორკანი გვიამობს, რომ სასართ — ყაბარდოელებს თავისი სახელი გადასცეს იმ მხარეს, რომელიც ჩერქეზეთის აღმოსავლეთად შდებარებს. სენ — მარტენი ლეოს აზრს არც უარ-ჭეობს, არც ითვისებს; ის მხოლოდ ვერ იჯერებს, რომ ვინანტოელების ყაბარდას ჭქონდეს დამოკიდებულება რამე ჩერქეზების ყაბარდოსთან, რადგანაც ჩერქეზის ტომი ფინნებთ მონათესავე ტომი არ არის 4).

1) *Hist. du Bas-Emp. t. VI, p. 460 n. 2. IX p. 404 n. 1. San. Kavk. Omd. Russ. Geogr. Obsh. kh. VII, Смисль, emp. 28.* ამ წიგნში კრიტიკის და ბიბლიოგრაფიის ავტორი (გვერ. 51-52) უარ-ჭეოვს ავარელების ფინურს შთამომავლობას და ამასთანავე ამტვიცებს, იმათის ენის მოწობით, რომ ისინი ძველად ნომადები იყვნენ და დიად დიდის-ხნის მოსულნი არიან ჩრდილოეთით.

2) *Ibid. t. XI, p. 104 n. 1.*

3) *D'Ohsson, des peuples du Caucase. Paris, 1828, p. 5.*

4) *Hist. du Bas-Emp. t. XI, 117 n. 1 et 2.*

ახლა ჩვენ შეგვიძლიან ქართლის-ცხოვრების თქმულებას საზარბა-
 ზე ძალა მივცეთ. ის აზრი, ზოგი-ერთთაგან მიღებული, ვითომც
 საზარნი გამოხდნენ ქრისტეს შემდეგ და ვითომც იმ დროს,
 რომელსაც უჩვენებთ, საზარნი გი არა, ანამედ სკვითნი უფო
 ილან ისტორიული მოქმედი ტომი, უსაფუძვლო აზრია. ან ვინ
 აყენენ სკვითნი? მართალია მომატებული ნაწილი სკვითებისა ინ-
 დო-ევროპიულნი არიან, ესე იგი გუთნი ან გუთნი, მაგრამ ისიც
 უნდა გვასსოვდეს, რომ სკვითებადვე ირიცხებიან ზოგიერთნი ნო-
 მადნი ტომნი, რომელნიც მოძრაობდნენ იმ სივრცეზე, სადაც სსვა
 და სსვა დროს თურანელებს და არილებს ვპოულობთ და რომელნიც
 სსვა და სსვა მოდგმას ეგუთნებან. ზოგნი მწერალნი სკვითებად სა-
 სულ-სადებენ თვით საზარებს. ჰოტოცკი ამტკიცებს, რომ კა-
 ტიარის ტომი, რომელთაც ჭეროდოტე სკვითებად უჩვენებს იქ, სადაც
 ქართლის-ცხოვრება ასახლებს საზარებს, უფოილან საზარნი. კატიარე-
 ბის მეზობლებად იგივე ჭეროდოტე უჩვენებს იმავე მოდგმის ტომს
 ბასილიანებს, ბერძნულად სამეფო-სკვითებს. მისე ქარენელი სარმატიაში
 პოულობს საზარებს და ბარსელიენებს; ერთის ვიზანტიურის სწო-
 ნივის თქმით საზართ-ნომადნი არიან გამოხდენი ბერძელიადა. თვით
 ვივანე სენ-ძასტკინი საქართველოში უჩვენებს უძველესის დროდამ და-
 სასლებულს ურალ-ფინურს გოლანას, რომელსაც ის უწოდს სას-
 ბირებად, ფინურ-საბირებად 1). ერთის სიტყვით, ქართლის-ცხო-
 ვრების თქმულება საზარებსე, ჩვენის ფიქრით, ეჭვ-გარეთ უნდა იყოს.

ქართლის-ცხოვრებას საზარებსე შემდეგი ცნობებიც შემოაქვს. ბეკ-
 რით ადრე ამ დროზე, რომელსაც ის აღწერს, ის უჩვენებს ეგრისის სასდ-
 ვრად მცირე-საზარის მდინარეს, ესეიგი ახლანდელს ყუბანს. ამ აზრის თა-
 ნახმა თვით ჭეროდოტე, რომელიც რიტტერს მოჰყავს 2) იის ლომებს-

1) *Rech.* 62, 63, 146 - 149.

2) *Hist. de la Geor.* I, p. 18., საქართველო დ. ბაქრადისა
 პირვ. რვეული, გვ. 46.

შედეგ თერგს და ვოლგას შუა მდებარე სივრცეს სასელს-სდებს დიდ-სასარეთად 1). სასარნი, ქართლის-ცხორებებს თქმით, თვით საქართველოშიც ყოფილან დასასლებულნი და იმათი ენა ქართველებს სტოდნით 2). ქართლის-ცხორება სასარო მოდგმას დასასლებს ლეკანის სამფლობელოში, სასელდობ ლეკანის აღმოსავლეთს მსარეში 3). აქ ჩვენ უნდა დაურთოთ, რომ მკათე საუკ. არაბული გეოგრაფი მასხუდი ჩერქესებს უწოდს სასარებად, სასარებად 4). დუბუას სიტვით ჩერქესის ტომი იყოფა ოთხ შტოდ: ადიგე, ებარდო, სასარ და აფსარნი. იმათ ენებში შეინიშნება სასოგადო ფესვი და ფორმები, რომელნიც აღმოჩნენ ფინსურის ენის სისტემის მსგავსებას, სასელდობ რეფერენსას და ოსტიაკინსას, რომელნიც ციმბირში არიან გავრცელებულნი. თვით ჩერქესების ყოფა-ცხორების წესი ძველს ფინებს მოგვაგონებს 5). ჩვენ ისიც არ უნდა დავივიწყოთ, რაც «საქართველოში» გავკავშირეთ ენებსე ვთქვით: აქ თურანის მოდგმის სიტყვები მომატებულ ლეკურს და ჩერქესულს ენებში ვხვდებით 6). ამასი ეჭვი არ შეიძლება; მაგრამ მართალია თუ არა დუბუას არი, ვითომც გრამატიკული ფორმები ჩერქესულისა და ლეკურის ფინსურს ენას ეკუთნოდეს, ამასე ასლა კერას ვიტყვიო დაწმუნებით, რადგანაც ლეკური (ავარული) და ჩერქესული ენები ამ მხრით გადგელებული არ არიან.

ქართლის—ცხორებების გარდამოცემა ოსების შთამომავლობაზე და იმ დროზე, როდესაც ოსები გავკავშირებთ დასასლებულან, არეული მოთხ-

1) *Hist de la Geor.* I, p. 18.

2) *Ibid.* p. 32.

3) *Ibid.* p. 26.

4) *Massoudi, Descript. du Cauc. Journ. d'une residence en Circassie par Bell, t. I, p. XIX.*

5) *Dubois, Voyage. t. I. 102, 114.*

6) საქართველო, ზარ. რე. გვ. 95.

რობას. ამ დროს ქართლის-ცსოვრება უჩვენებს მე XVII საუკ. ქრისტეს წინადა; ბერძნის მწერალი ჭეროდოტე კი მე VII საუკუნეში. ნამდვილი დრო რსების დასასაღებისა აქ უფრო ჭეროდოტესაგან ჩვენებულ დრო უნდა იყოს. ამ დროს ისვენებისა ვირველად აზუბი კავკასიის მსარქში. ამ დროსვე წოდება ჩვენ დიდ-ქედს სასელი «კავკასია», რომელიც აზებს ინდოეთიდ მოუტანიათ, როგორც ეს ჩვენ «საქართველოში» გამოვიკვლიეთ 1).

ქართლის-ცსოვრების მოთხრობა საზართ გავლასე ზღვის-კარით და იმთგან სომესთ და ქართველთ, რანელთ და მოკავანელთ დატუკვებაზე, დუბუას სიტყვით, სრულებით ეთანსმება ჭეროდოტეს ნამბობს სკიითების გალაშქრებაზე ამ მსარქში. «როდესაც სკიითნი სდგენიდნენ კიმერელებს — ამბობს ჭეროდოტე — კიმერელებმა მიჭმართეს შავის — ზღვის ნაპირ აფსანეთს და კოლხიდას, სოლო სკიითებმა, (ანუ ქართველთ საზარებმა) განვლეს კავკასია, რომელიც იმათ მარჯვენით მდებარებდა, გაიარეს დერბენდი და აქედამ დაესხნენ აზიას დასავლეთისას და დაიმონავეს ისა 28 წლის განმავლობაში, ესე იგი 933 წლიდამ 905 წლამდე ქრისტეს წინადა. ერთს შემთხვევას, რომელიც ამ გარემობაზეა დამოკიდებული, და რომელიც გადმოგვცეს ბერძნებმა, ქართული ქორონიკავე ამტკიცებს. ეს შემთხვევა არის სკიითებისაგან მიდიელთ კოლონიების გადმოსასაღება კავკასიის ჩრდილო-მსარქს.»

«როდესაც სკიითების ანუ საზარების ძეგვე ვირველად დაეცა კავკასიის სამსრეთად მდებარე ქვეენებს, და ააოხრა იგინი, მასინ იმან შემდეგ უგუ-ქტეისა თავისს შვილს უოხოსს დაუმევიდრა ქართველთ-სომესთ ტყვენი იმ ადგილებითურთ, რომელნიც თერგის დასავლეთად მდებარებენ ვიდრე კავკასიის კიდემდე. უოხოსის შთამამავალთაგან და

1) საქართველო, პირ. გვ. გვ. 65.

ამ სწავლთ მოხსნლეთან წარმოსდგენენ ოხნი ანუ ოხეთის მცხოვრებნი 1). ამას გვიამბობს ქართლის-ცხოვრება. ამასვე გვიამბობს დიოდორე სიცილიელი, როდესაც ის იტყვის, რომ სკიითებმა მიდიუნნი ვადმოასხსლესო სარმატიასი, რომელნიც კავკასიის ჩრდილო-მხარეს მდებარებენ. ამ მიდიუნს კოლონიას შეადგენდენ ნესტორის იაზუბი და საშუალო-საუკუნეების ალანები 2).

აზუბი ანუ ალანები, რომელთაც დუბუა მოიხსენებს, ძველადვე არიან ცნობილნი. ალანები ისე ძლიერნი და გავრცელებულნი იყვნენ, რომ იმათ ეზერათ მთელი მსარეები შავის-ზღვის და კასპიის-ზღვის შორის, ჩრდილოეთით და აღმოსავლეთით. ზტოლომეს დროს, პირველის საუკუნის გასულს ალანებს ეჭირათ აღმოსავლეთი აზიისა და იმათვე სსხელ-სდეც ალანის მთებად იმ მთებს, რომელნიც აზიის შუა-გულამდე მიემართებთან და რომელნიც, როგორც ამბობენ, უდრიდენ ალანდელს ალფანის მთებს. ალანებს ისხენიებენ თვით ჩინელები. ესენი იმათ იქვე ასახლებებენ, ესე იგი კასპიის ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთს მსარეებში. იმათის თქმულებით, ალანნი იყვნენ ნომადნი და შემდეგ ტომნი. საბერძნეთისა, რომისა და სომხეთის მწიკლნი თანა-სმად ჰმოწმობენ, რომ ქრისტეს შემდეგ ოთხის საუკუნე. განმავლობაში ალანნი უოფილან ყველა ტომებზე უშემდეგებულენი და ცხოვრობდენ ვრცელ ვაკე—მინდვრებში, რომელნიც მდებარებენ კავკასიის ჩრდილოეთად, შავსა და კასპიის ზღვას შუა, ალანებდენ ყველა ადგილებს ვიდრე მეოტიდის ზღვამდე და კომპერის ბოსფორამდე, გადიოდენ კავკასიით მიდიისა და სომხე-

1) ქართლის-ცხოვრებით, როგორც ზემოდ ვინახეთ, ოხნი არიან უოხონის შთამომავალნი. უოხონი იყო სსარნი, მასა სლადმე ეს ცხროვრება ოხებს სსარათ მოდგმად ჰსლადის.

2) *Dubois, Voyage, t. II, p. 26 - 28.*

თის ასაკლებად. ჩინელები იმათ ჭუნებუად უწოდებენ. მაგრამ იმათი აკებულება ინდო-ევროპიულს შთამომავლებას მოგვაგონებს. აღახნი იუენენ ტანოვანნი, სხით კარგად მაწეობილნი, ფერით თეთრნი, სისათით ამაყნი, მკვირცხლნი და ცხენოხნობის მოყვარენი. თუშცა ისინი ყოფა-ცხოვრებით ჭუნებს მიემსგავსებოდნენ, მაგრამ ისე კელურნი ან იუენენ. აღახნი მოძრაობდნენ ჯგუბ-ჯგუბად უდაბურებში და ცხოვრობდნენ ხის ქერქით მოფარდულს ურმებში ანუ კობიტებში. აღახნი შესდგებოდნენ იქ, სადაც შირუტყვისთვის სასარგებლო სამოვასს ჰზოებდნენ. ისინი ისე შემოჭკებდნენ ურმებს, რომ იმრგვლივ ზღუდეს შეადგენდნენ. ეს იყო იმათი სიმაგრე და ქალაქი. აქ ბინადრობდნენ გიდრე სამოვანი მოისზობოდა. მუდამ შიარადებულნი ისინი იუენენ გართულნი ნადირობაში და სამხედრო დროს გატარებაში. უმთავრესი იმათი ხელობა იყო ბრძოლა: მტერის ხელით სიკვდილი თვითყოულს იმათგანს სასიქადულო საქმედ მიანხდა. აღახები მსდალ კაცს შეურაცხებით უმხრდნენ; სიკვდილი მოხურელებით და სხულობით იმათ სამწესაროდ მიანხდათ. აღახნი თავისის ხელით მოკლულს თვითონვე ატყაბებდა და ტყავს ორთუქად სმარობდა. აღახნი თავისის სცემდნენ მანსს, რომლის წარმომადგენელადაც ჭქანდათ მიწაში ჩარკმული სმადი. აღახნი ყველანი კეთილ-შობილებად ირიცხებოდნენ, იმათში მონაობა ან იყო, ისინი მონებად იმსახურებდნენ ომში ტყვედ დაჭკრილს და იმისს შთამომავალს. აღახების უფროხსნი სასელ-იწოდებოდნენ მსაჯულებად. მსაჯულის დიხრება ეკუთნოდა იმას, ვინც უადმეტებულსად განვითარებულა იყო მყოძრობაში.

შემდეგ ჭუნების დასახლების ბასკიის მხარეში იმათ დაესხნენ სახლი ტომნი, რომელნიც დასავლეთის თათარიდამ იძროდნენ. თვით ჭუნები შეიძინენ და აღახებს მიწვენ. ეს იყო I ხაუკ. ქობიტეს წინ. აღახები იღვივნენ და ზოგნი მეოტიის ზღვისკენ და ღუნაის მდინარისკენ მიიღტენენ, ზოგნი კავკასიის ზიხად შემოჯგუ-

ბდენს და თვით ჩრდილო კავკასიის სეპტემბერში შეფარდენს. ამ დრო-
 დამ აქ დიდ სეობას უცნო-ტომთ უწოდეს აღახეთის კარად, ქართვე-
 ლებმა დარჩი-აღად, დარჩი-აღანად. იმათ ჭყვანდათ საკუთარი მთავრები.
 მეცამეტე საუკ. მონგოლებმა ბატუ-ხანის დროს და მასუგან ყაბარდო-
 ელებმა ისინი ვაკე-მინდვრებიდამ განდევნეს და სრულებით შეჭვლიტეს
 კავკასიის მთებში, სადაც აქამდე ცხოვრობენ. ამ დროს უნდა იყუ-
 ნენ ისინი გადმოსასლებულნი საქართველოს მხრივ მდებარე მთის
 სეობებში. ამ აღანთ ადგილ-სადგომს ჩვენ, ქართველები, ვუწოდებთ
 ოსეთად, თვით იმათ ოსებად. ისინი არიან ძველის აღმოსავლეთის
 მწერლების აზნი, ზტოლომეს და სტრაბონის აზიანები, ჩინელთ
 ა-სიები ანუ უზი-უნები. თვით ოსების საკუთარი სასელ-წოდება გვი-
 ტვიცებს ამ ფაქტს. ისინი უწოდებენ თავიანთ თავს ირანებად, თავიანთ
 ადგილ-სადგომს ირანისტანად. ირანი იუდეველი სასელ-წოდება მიდიისა
 და მიდიის მცხოვრებლებისა 1). — ოსების ყოფა-ცხოვრების გახსილვაში და
 იმათის კნის გამოკვლევაში ამახალ-დროს მასულან რამდენიმე ევროპეელი
 გამჩინილინი მწერალნი: ზოტოტი, კლავტო, დუბუა დე მონპერე,
 შეგრენი, ოსურის გრამმატიკის შემადგენელი, რაზენი დე ჭეკიტა-
 უსენი. ისინი ცხადად ჯმოწმობენ ოსების სათესვურს დამო-
 კიდებულებას მიდიელებთან, სპარსებთან და ნემცებთან 2). იმა-
 თის გამოკვლევით, ოსები სახის-მოყვანილობით, სასიათით და ჩვე-
 ულობით ახლაც წარმოგვიდგენენ დადს მხგავლებს აღახებთან და თვით
 ზოგო-ერთს აწინდელს გერმანიულ ტომებთან. ოსური ენა, ფილოლო-
 გის შეჩნის სიტყვით, კუთუნის ინდო-გერმანიულს ნათესაობას, თუ-

1) *Hist. du Bas-Emp. IV, p. 77 - 85. Dubois. II p. 28.*

Rech. 150, 189, 191.

2) *Rech 150 n. I.*

მცა უფრო სპარსულზეა დასწავლებული 1). დუბუა ალექსანდრე გუ-
 მბალტთან მიწერილს 24 სექტ. 1839 წიგნში ამტკიცებს, რომ ოსუ-
 რი ენა არის მდღე-სპარსულის ენის შტო და ევროპეულს ენებში
 უფრო ახლოა ლათინურთან, ლითონურთან, ლიგურთან და გურუ-
 ლთან. ამ ტომთ შუა-მდგომელობით შეერთებულნი არიან ერთი მე-
 ორკესთან გერმანიული და სლავიანური ენები 2). ჭეკსტაგუშენის შე-
 ნიშნით, «დაწინარებული ოსის საუბარი, რომელიც სხვა კავკასიელთ
 მოსაუბრობას არ მიემსგავსება, თვით სიტყვის წარმოთქმის ტონი და
 სხვა მოგვგონებენ ნემცურს ენას, სახელდობრ ჩრდილო-ნემცურს, ასე
 რომ ცოტა მოშორებით თქვენ იფიქრობთ, რომ ქვემო-საქსონური
 გლეხის ღაზარაკი მოგესმით და მხოლოდ სიშორის გამო არ გეს-
 მით სიტყვები» 3). ჭეკსტაგუშენი იფიქრობს, რომ ოსები უნდა მო-
 მდინარეობდნენ იმ გოთებთან და გერმანიელთაგან, რომელნიც
 შემდეგ დაძვევისა ჭუნებთაგან კავკასიის მთებში შესინჯულანო 4).

ათაკებს თუ არა ქართლის-ცხორება თავისს თქმულებას სასა-
 რებზე და ოსებზე, ის შემდეგ გვიამბობს ქართველების დამოკიდებუ-
 ლებს სპარსეთთან უძველესს დროებში. ეს ადგილი ქართლის-ცხორ-
 რებისა დიად შესანიშნავია, შესანიშნავია ისტორიულის სინამდვილით
 კი არა, არამედ განსაკუთრებით თვისებით. როდესაც თქვენ ამ ად-
 გილს კითხულობთ, თქვენ ცხადად გრძნობთ, რა გავლენა ჭქონია ქარ-
 თლის-ცხორებაზე სპარსეთის ძველს მწერლებს, ან რა გვარად გავ-
 რცხლებულა აქ სხვა და სხვა სპარსული ზებინ-სიტყვიანი გარდამოცე-
 მს, სხვა და სხვა აზო-რწმუნება, ჩვეულება და ყოფა-ცხორება, რო-

1) *Барона Гекстгаузена Закавказский край. СПб. 1857 г. т. II, стр. 113.*

2) *Тамъ же, стр. 124.*

3) *Тамъ же, стр. 115.*

4) *Тамъ же, стр. 117.*

მელიც ჩვენს ტომს სამუდამოდ შეუთვისებია. საჭიროდ ვსდით შევ-
დგეთ აქ. ქართლის-ცხოვრება იწყებს თავისს თქმულებას სპარსეთის გავ-
ლენასე აფრიდონ-გმირის ისტორიით...» მიერთვან განძლიერდეს — გა-
მო ვწერთ სიტყვას სიტყვით — სპარსნი, მისის აღმოსავლეთგან, ნათესავნი
ნებროთისნი და გამოეჩნდა ნათესავთა შორის ნებროთისთა კაცი
ერთი გმირი, აფრიდონ, რომელმან შეეჭრა ჯაჭვითა ბევრსთჳ, გვე-
ლთა უფალიო და დასა მთასა ზედა, რომელ არს კაცთა შეუკალიო».
ესე ვითარი წერილ არს ცხოვრებასა სპარსთასა. აფრიდონ ეუფლას
ყოველსა ქვეყანასა სპარსთასა, ხოლო რომელთამე ქვეყანათა შეეზანსა
ერისთავნი, ხელადნი მისნი და რომელიმე ქვეყანა მოსარკე ჰყო. ამან
წარმოგზავნა ერისთავი თვისი, სპითა დიდითა, რომელსა ერქვა არ-
დამ, შვილი ნებროთის ნათესავთა. მოვიდა ქართლად და შემუსრს ყო-
ველნი ქალაქნი და ციხენი ქართლისანი და მოსრნა ყოველნი რაოდენნი
სასარნი ზოგნისა ქართლსა შინა. ამან არდამ ერისთავმან აღაშენა ქა-
ლაქი ზღვის-კარს და უწოდა სასული დარუბანდი, რომელი ითარგმ-
ნებინ «დასა კარი», და მსრვე მოზღუდა მცხეთა ქალაქი ქვით-კირით.
და აქამოდე არა იყო ქართლსა შინა საქმე კვით-კირისა. ამის გამო
დაისწავლეს ქვით-კირი. ამანვე არდამ მოჭვიდა კირით ზღუდე ციხესა
არმაზისასა და აქათ მტკვრამდის და წარმოზღუდა ცხვირი არმაზისი,
ვიდრე მტკვრამდე. და ერისთავობდა აგადონ მრავალთა წელთა. ხო-
ლო რდეს განუყო აფრიდონ ყოველი ქვეყანა სამთა ძეთა მისთა, მა-
შინ რომელსაცა ძეს მისცა სასლად სპარსეთი, მსრვე ხვდა წილად
ქართლი, რომელსა სასლად ერქვა იარედ. ხოლო შემდგომად არდამ
ერისთავისა გარდაიცვალნეს დერისთავნი, მიერთვან უცალო იქნეს ძე-
ნი აფრიდონისნი, რამეთუ იწყეს ბრძოლად ურთიერთარს და მოკლეს
ერთა მძათა იარედ მძა მათი. მამინ ზოგეს ჟამი მარჯვე ქართლისანი
თა... . ბერძენთასა 1). ხოლო ერის წელის ქვემოთ დარჩათ ბერ-

1) აქ ქართლის-ცხოვრების ბევრს დედნებში რამდენიმე ფრასა
აკლავ. მხოლოდ ეს ფრასები იხრება იმ დედანში, რომელიც ეკუ-

ქნთ. რამეთუ შვედროს მის ადგილისათჳს ერასნეს ოფსთა, გარდ
 მოიყვანეს ოსნი და ჭბოეს ერის-თაჳი სზარსთა ველსა გარე და კნი-
 სობად და მოკლეს იგი და რომელ ჭბოეს სზარსი, ყოველი მოსწყვი-
 დეს ოფსთა და ქართველთა და განათავისუფლეს ქართველნი. ხალხ-
 რანი და ჭერეთი დარჩა სზარსთა. და შემდგომად ამისსა მრავლთა
 წელიწადთა, კვლად განძლიერდეს სზარსნი და 'განდიდნა ძე სზარსთა,
 რომელსა ერქვა ქეკაზოს. იყო კაცი კინძე მას უამს ლეკეთს, მგრძ-
 ნობელი, ნათესავი ზანისიზსი და მან გრძიებითა თვისითა დაბრძო-
 ქეკაზოს მეფე და სზა მისი, და ვერ შევიდა ლეკეთს: უკ-მოიქცა და
 მამინდა განუნათლდათ თვალები. ამან ქეკაზოს მეფემ კვლად მოსაზრ-
 ნე ჭყუნა ქართველნი და წარვიდა.».....

და შემდგომად ამისა რაოდენთაჲ წელიწადთა, უცალო იქ-
 მნა ქეკაზოს მეფე სზარსთა, რამეთუ იყო ბრძოლას თურქთა. ბო-
 ვეს უამი მარჯვე სომქსთა და ქართველთა და განუდგეს 'სზარ-
 სთა და განამაგრეს ციხენი და ქალაქნი მათნი, და შეი-
 ერთნეს ყოველნი ნათესავნი თარგამოსთანნი. შემდგომად ამისსა რაო-
 დენძე წელიწადთა გამოგზავნა ქეკაზოს, სზარსთა მეფემან, ძე მისი,
 რომელსა ერქვა ფარშორატ, სზითა დიდათა, სომქსთა და ქართველ-
 თა და ყოველთა თარგამოსიანთა ზედა. ხალხი შეკრბეს ესე ყო-
 კენლი თარგამოსიანნი, მიეკებნეს და ეწევნეს არდაზანს, სძლეს და
 იოტეს ფარშორატ, და მოხზეს სზა მისი. შემდგომად ამისსა მცო-
 რედთა წელიწადთა კვლად მოგზავნა ამანვე ქეკაზოზ მის-წული მისი,
 ძე შიომ-ბედიერისა, რომელი მოიკლას თურქეთს, ვითარცა წერილ

თნის რუმიანცოვის მუჭეუმს. აი რა სწერია აქ:» და შეეწიეს ბერძენ-
 ცა და მოკლეს ერისთავი სზარსთა და ყოველი მხედრობა მათი გარ-
 დაწევიტეს, და განათავისუფლდა სზარსთაგან საქართველო, და აქენ-
 დათ მქართველად მამასახლისნი თვისნი. და იყოფოდეს შეერთებით
 ყოველსა განზარსავსა და საქმესა შინა. ამან შინა განუკლეს რაოდენთაჲ
 უამთა და განდიდნა...» (ქართლ-ცხოვრ. გვერ. 24 შენიშვნა.)

საქართველოს ისტორიის ზირველდაწევბა

არს წიგნთა სზარსთა ცხორებისასა, არა ყოველი მართალი, არაჲდ უმრავლესი ტყუილი. წარმართა ესე ძე შიომისა, სასულით ქაისოხრო. გურა წინააღმდეგნეს მას სომეხნი და ქართველნი, რამეთუ დიდი იყო ძალი მისი. მოკლელ ყოველი სომხითი და ქართლი, მოტყუენს ყოველივე და იავრ ყენს ყოველნი ცისენი და ქალაქნი, და დაუტყენს ერისთავნი და აღაშენს აღაწასდაგანს სახლი სალოცავი სჯულისა მათისა და წარვიდა.»

«და შემდგომად ამისსა, რაოდენთამე წელაწადთა, უცაღრა იქმნა ქაისოხრო და იწყო ბრძოლას თურქთა, ეძებდა სისხლსა მამისა მათისასა. და იზოეს ყამი სომეხთა და ქართველთა, განუდგეს სზარსთა, და მოხრწეს ერისთავნი სზარსთანი და განთავისუფლდენ. მასვე ყამსა მოვიდეს თურქნი, ოტებულნი მისვე ქაისოხროსაგან. გამოვლეს ზღვა გურგანისი, აღმოყვეს მტკვარსა და მოვიდეს მცხეთას, სასლი ოცდა რვა 1), და ესრასნეს მამა-სასლისსა მცხეთისასა, აღუთქვეს შეწევნა სზარსთა ზედა. ხალხო მამასასლისმან მცხეთელმან აუწყა ქართველთა. ინებეს დამეგობრება მათი თურქთა, რამეთუ აქენდა შიში სზარსთა, და შემწეობისათვის დაიმეგობრეს თურქნი იგი გამოსულნი და განიყვანეს ყოველთა ქალაქთა შინა.»

«ხალხო უმრავლესი მათგანი მოვიდეს და ზოეს ადგილი ერთი, მცხეთას დასავლით კერძო, კლდეთა შორის გამოკვეთილი, ღრმსა და მოითარკვეს ადგილი იგი მცხეთელს მამა-სასლისისაგან. მისცა და აღაშენეს იგი, მოზღუდეს მტკიცედ, და ეწოდა მას ადგილსა სარკინე და იყენეს ესე თურქნი და ქართველნი ნების-მყოფელ ერთმან-

1) გასუშტის სიტყვით 2800 ხსელი; რუმიანტოვის დედნის სიტყვით კი 28000 (*Hist. de la Géor. t. I, p. 30, note 2*). «სომხური ქრონიკა», რომელიც, როგორც ჰეკიმოდ მოვისხენებთ, მე XIII საუგ. ადრე ქართლის-ცხორებიდან არის გამოწერილი, ქართლის-ცხორების თანამხად ოც და რვა ხსელს უხვენებს. *Chronique Arménienne. Addit. a) 'Eclairc. à 'Hist. de la Géor. p. 6*).

ერთისა, მოელოდეს მოსულასა სპარსთასა, და ამგვრედეს ცისეთა და ქალაქთა. მას უძმსა შინა სადაც ვინ მოვიდის, ოტკუეღნი საბერძნეთით, გინა ასურეთით, გინა სპარსეთით, ყოველივე დაიმკობრინ ქართველთა, შემწეობისთვის სპარსთა ზედა 1).»

ამ ცნობების წყაროდ ქართლის-ცხოვრებას, როგორც თვით ის იტყვის, სპარსეთის ისტორიის წიგნია. ჩვენი აზრით, აქედამ პირ-და-პირ უსარგებლია ქართლის-ცხოვრებას და არა მერე—მესამეს კვლავად, რადგანაც სპარსეთი თავისის გავლენით საქართველოთაჲს ძველადვე დიდ დასახლოებულს ყოფილა. — ეს წყარო უნდა იყოს თვით ის წყარო, საიდანაც მე XI ს. უკ. ქრისტეს შემდეგ სპარსეთის პეტრე ფერდუსის შუუდენისა ევროპიელთა მცნებებთან დიდად ცნობილი ისტორიის სპარსეთის მეთეებისა ანუ შაჰ-ნამე. შაჰ-ნამე და ქართლის-ცხოვრება იმდენად თანახმად გვიამბობენ ძველ სპარსულს გარდამოცემის, რომ შუუდენისა არ იფიქროთ, ორივეს ერთი და იგივე წყარო უნდა წიგნიდესო. ეს უკანასკნელი არის, თუ შემცდარნი არა ვართ, მაღვრდმის სპარსეთის ისტორიაში მოსხსენებულს წიგნი დაბესტანი. დაბესტანს თავისის მხრით სელთამდგანელად წიგნის ძველი იფიქრებინი მსუსხრისტი და ზეზირ-სიტეიერნი გარდამოცემანი, რომელნიც დაბესტანის ავტორისთვის უამბნათ ზოროასტრის წინა-სარწმუნოების აღმსარებელთ. ამ წიგნის ისტორიულს ნაწილს შუუდენის ზღაპრული ამბები წარდგინის წინა-დროებზე. დაბესტანი სპარსეთის ისტორიის ინდოეთის ისტორიას უკავშირებს 2). აქ სპარსეთის გამოსატულებასი ღირს-შესანიშნავია როგორათაც ზნეობა და ყოფა-ცხოვრება სპარსეთისა, ავრეთვე იმისი სარწმუნოებრივი წეს-დებულება ზოროასტრის წინა, რომელიც ერთი და იგივე თურმე იყო სპარსეთში და ინდოეთ-

1) ქართლ-ცხოვ. გვერ. 23—25.

2) *Histoire de la Perse par Malcolm, 1821, t. I, p. 267—269.*

ში: როგორათაც იქ, აგრეთვე აქ სოცრის სმარება სჭმელად აკრძალუ-
ლი ყოფილა 1). შორასტრი ცსოვრობდა მე IV საუკ. ქრისტეს
წინ. იმისგან შემოღებული აღსაჭება იყო ცრესლის თაყვანის-ცემა. სა-
ფუძველი ამ თაყვანისცემისა შორასტრმა თავად პირველად დასდო
იმ მხარეში, რომელსაც შემდეგ დაერქვა აღერბიდაგანი. (ფეჭლეურს
ენაზე *azerbijan* წინშავს ცრესლის სასლს). აქ იყო განთქმული
ცრესლის თაყვანის-საცემი ტაძარი, რომელიც სასულ იწოდებოდა ადერ-
გოშასხად. აქედამ მეფის ქისტასხის შემწეობით იმან ის მთელს სზარ-
სეთში გაავრცელა 2). აქედამვე ცდილობდნენ შემდეგ იმის გავრცელე-
ბას თვით სომხეთში და საქართველოში. — დაბისტანი ასლანდელის
კაცობრიობის წინა პარად ქსადის მად-საღს, ეგვიპტელების ბელს,
ინდოელების ბაღისს, რომელიც თავისის სასლობით პირველის ცრესლის
აღსასრულს გადასრენია და იმისს მრავალ-რიცხვს შთამომავლობას ადგილ
სადგომად მღვიმეები და კლდეები ქქონია 3). ბევრით ქრისტეს შობა-
ზე აღრე, სასელდობრ დაბისტანის თქმით 800 წელს, სსკების აზ-
რით კი 1890 წელს, სზარსეთის მეფეს ჯემშიდს, ფემ-დაღიანის დი-
ნასტრიდამ, პირველად დაუეკია სზარსეთის მცხოვრებნი ოთს კლასსად:
პირველი ყოფილა კეთილმორწუნენი და სარწმენეების მამეოლნი,
რომელთაც ვლად სდებიათ სჯულის მცნება ერისადმი; მეორე ყოფი-
ლა მწერლნი: ესენი თურმე შადგენდნენ სასელმწიფო აქტებს და სასელმ-
წიფო ანგარბს; მესამე კლასსად უჩვეესებ მხედრებს, მეოთხედ-ვსტრებს
და მეშა-საღსს 4). ეს წესი ჯემშიდს გამორტანია ინდოეთიდან 5).

1) *Ibid.* p. 273, 282—283.

2) *Hist. de la Perse, I, p. 83 - 85. — Mém. sur l'Arm. II*
p. 192 n. A.

3) *Ibid.* p. 12 - 14.

4) *Ibid.* p. 24—25.

5) *Ibid.* p. 270.

ქართლის-ცხოვრებაში მოხსენიებული აფრიდონ გმირი, რომელსაც აგველთ უფალი ბევრსთვ ჯაჭვით შეუერთავს და მთასე დაუბამს, სპარსეთის გარდამოცემის თქმით, ყოფილა ჯემიდიის შვილი ფერიდუნ, სოლო გველთ უფალი ყოფილა შოტაქა, სსელწოდებული აგრეთვე აჯუტაქად, ესე იგი დრაკანად 1), ჩვენებურად ვთქვათ გველ-შაზად. იმ მთას, სადაც ეს შემჭვალული თურმე იყო, სასელ-სადებენ აღბურსად, რომელიც თექვანის მსალობლად მდებარებდა 2). ჩუნი იარვდი არის იარვჯი, მე ფერიდუნისა 3). ქევანს ლკეთში მგრძნობელისაგან დაბრძავებული ქაი-კარისა ანუ ქიანკარი, რომელიც ცხოვრობდა მე VIII საუკ. ქრისტეს მოხვლამდე. ქასკარ გელაშქარ მანუდაჩანის დასამონავებლად, მაგრამ სეუიდ-დეჰმა, მანუდაჩანის მეფის მოწვევით, ის დაბრძავა და ქიანკარი დატყვევებული ციხეში დატურხადებულ იქნა 4). — სპარსეთის ისტორიის პირველ-დაწყებაში დევებს დიდი მნიშვნელობა აქვთ. ინდოეთის ბრძანებები იმათ დმერთებად აღვიარებდნენ, სპარსები — უკეთურ სულებად. ისინი ცხოვრობდნენ კლდეებში და მთებში 5), სასელდობრ გაფის მთებში, რომელნიც დედა-მიწის შეაადგილს შადგენდნენ და საინდამაც ქვეყანას მიახარებდნენ 6).

ჩვენ აქ ამითვის მივასჯევთ ყურადღებას სპარსეთის უძველეს ისტორიას, რომ იმისი გავლენა, როგორც შემოთავ ვთქვათ, არა თუ ქართლის-ცხოვრებაზე, თვით ქართველების სასიათზე და ყოფა-ცხოვრებაზე ცხადი საქმეა. ჩვენ განსაკუთრებით ეს საგანი გვეურს გარჯად დავსვენათ. ამითვის აქ ვიდევ ორიოდ შემთხვევას ვუჩვენებთ. — მოსამატებული სასულები, რომელთაც დაბისტანში და შან-ნამეში ისტორ-

1) *Mém. sur l' Arm. II, p. 190. n. A u B.*

2) *Hist. de la Perse, I, p. 35.*

3) *Mém. sur l' Arm. II p. 190 n. c.*

4) *Ibid. p. 191 n. A. — Hist. de la Perse, I, p. 48 - 50.*

5) *Hem. Arm. Mouc. Xop. 256, 322.*

6) *Hist. de la Perse, I, p. 115.*

წიული მნიშვნელობა აქვთ, ესე იგი: როსტომი, მანუჩარ, ქი ხოსრო, შურაბე, ბარამ და სხ. თვით საქართველოს ძველადვე მითვისებული აქვს და აქამომდე იხმარება. უწარჩინებულთ ზირთ შვილების აღზდა უცხო ოჯახებში ჩვეულებად იყო სმარსეთში 1). ეს ჩვეულება სომხეთში და საქართველოშიაც ყოფილა მიღებული 2). საქართველოს სომხულაქო წეს-დება სმარსეთიდანვე არის შემოტანილი. ქართული კასატები, როგორც იმათ სტრახონი აკვიწებს, ჯემშიდის კასტებს მოგავაგონებენ. სმარსეტი, რომელიც თარნაოზ მეფის დრომად მეტვე ერისთავად ირინცხობდა, რომელიც წინაშე მეფისა მთავრობდა და ყოველთა ერისთავთა ზედა განაგებდა» 3), იყო სმარსული სიზაჭაბედი, გამოთარგმანებით ჩვენს ენაზე მსედარო-წინამძღომელი 4). ერთგვარი სისხლის სამართალი, რომელსაც ძველად სმარსეთში გვაყულობთ, ყოფილა ტრესლით თავის განმართლება 5). ეს სამართალი ჩვენც მიგვიღია. ის აქ ჩვენ წინაშართ ისე შეუთვისებიათ, რომ ვასტანგ მეფეს თავისს სჯულში ჩაერთავს. ის აქ სასულ-აწოდება «მდულარით ანუ შანთით თავის გამართლებად» 6). ძველი საქართველოს სარწმუნოებაც სმარსულას სარწმუნოების ბეჭდით ყოფილა აღბეჭდილი: ქართლის-ცხოვრების არმაზი არის სმარსების ორმუსედი, წარმომადგენელი მზისა ანუ ტრესლისა». ჩვენ გვეოლია სმარსულნი მოგვნი, «მზის მსახურნი» 7). სოგიერთს ჩვენს ამაო-რწმუნებას აქამომდე არ დაუკარგავს თავისი სმარსული თვისება. ჩვენის დაბალი ხალხის წარმოდგე-

1) *Ibid.* p. 55.

2) *Исм. Арм. сmp.* 294. *Hist. de la Gèor.* I, p. 48, 84, 295.

3) *Ibid.* p. 41, 42.

4) *Mém. sur l' Arm.* I, p. 298. n. 1.

5) *Hist. de la Perse,* I, p. 56.

6) ვასტანგის სჯული, § 37.

7) საქართ. თავი V.

ნ.ში დიად გავრცელებულია დეკა, რომელიც ამ სასულითოვე იხსენიება. აქ მრავალს ზღაპარს საგნად აქვს ელვარე თვალებიანი, მრავალ-თაგებიანი გველსაში, დაბისტანის ზოგჯერ ანუ დრავონი მთასე დასმული. ეს ზღაპარი ჩვენ მოგვგონებს სომხების ლეკენდას არტავაზსე, ქართულების თქმულებას ამირანსე. სპარსულს ზღაპრულს გარდამოცემში არიმან ანუ არიმან იყო მაცდურნი სული, წინააღმდეგი ორმუსდისა და მეფე ლეკებისა. ეს ლეკენდა ჩვენში იგივეა ასლა, რაც სომხეთში ყოფილა მე V ს.უკ. აი რას ამბობს მასე ქორეული არტავაზსე: «მოხუცნი დედა-კაცნი იტყვიან, ვითომც არტავაზი რგინის ჯაჭვით შეკრული, შემსჭვალული იყოს კლდის ქვაბში, ვითომც ორი ძალი შეუსუსტებლად ჭირღნიდნენ ჯაჭვს და არტავაზი ცდილობდეს ქვაბიდან გამოვიდეს და ქვეყანას ბოლო მოეღოს, ვითომც მჭედლების კვერის დარტყმით ჯაჭვი ისევ მაგრდებოდეს. ამისთვისაც თვით ჩვენ დროს—განაგრძობს ქორეული—მრავალნი მჭედელნი ამ ლეკენდის მისევეთ სცემენ კვირს სამჭედლოში, რომ არტავაზის ჯაჭვი შემაგრდეს 1)». ეს ლეკენდა ოსებისა აქვთ. ოსების წარმოდგენით ერთი მძიმედ შეჯაჭვული ზურბილი შემჭვალულია იალბუზის კლდეში და იმის გულმეცელს სჯამს ავი ძერა 2). როგორათაც სომხური ლეკენდა არტავაზსე და ქართველების: ამირანსე, აგრეთვე ოსების ზღაპარი წარმოდგეიდავენ ძველს ელლინების თქმულებას ზრომეტეოსსე, რომელიც ელლინების გამოხატულებით ყოფილა მე იფეტისა და მამა დიკვალისისა და რომელიც იუპიტერს კავკასიის ქედზე მიუღერსმავს და აქ იმისთვის მიუჩინა ძერა იმის გულ-ღვიძლის ამოსაჭმელად. ასე დაუსჯავს იუპიტერს ზრომეტეოსი ამისთვის, რომ იმას მზისთვის ჩამოეტანა ზეციური ტყისლი და ადამიანებისთვის მიუცია.

1) *Исторія Арм.*, стр. 130.

2) *Дубровина исторія войны и владѣнства русских на Кавказѣ, 1871. СПб. т. I. стр. 326—329.*

ქართლის-ცხოვრებაში ღირს — შესანიშნავი შემთხვევა, სხვათა შორის, არის თურქების კოლხიის მოხვლა საქართველოში. ამ შემთხვევასთან აქვს დამოკიდებულება ისტორიას ორბელიანთ გვარისას. ქართლის-ცხოვრება ორბელიანთ დასაწყისზე არის ამბობს. ამას გვიამბობს მსოფლოდ სტეფანე ორბელიანი მე XIII საუკუნეში. იმისი თქმულება ორბელიანთ მოხვლასზე საქართველოში თითქმის ეთასხმება ქართლის-ცხოვრებისაგან გარდამოცემულს ფაქტს თურქების მოხვლასზე. ორბელიანთ გვარი დიდ გამომჩინილი გვარი ყოფილა ჩვენს ისტორიაში. ის მრავალს განსაჯდელს გადაჩენია. ის არის აწ უძველესი ყველა ქართულს გვარებსზე: იმას უცხოვრია აქ თითქმის ორი-ათასი წელი; დიდი სნიერობა იმას ახლავს ეტყობა. ამისთვის ჩვენ იმაზე ცოტა უნდა შევადგათ.—სტეფანე ორბელიანი ყოფილა საქართველოს ათასგის ტარსიჯის შვილი, დაბადებულა სომხურს სარწმუნოებაში მე XIII საუკ. ნასეკარს და მიცვლილა სიუნიის მიტროპოლიტად 1304 წელს. ის ყოფილა განვითარებული სომხეთის მწერალი. იმას უხასყელების თაგი სსვა და სსვა გვარის მწერლობით, განსაკუთრებით სომხეთის ზრკინციის სიუნიის ისტორიით, რომელიც უ. ბროსსეს გამოუცია 1864—1866 წელს, ორ წიგნად, ფრანციტულს ენაზე. ეს წიგნი შეიცავს ვრცლად და სვინიდიისანად შედგენილს აღწერას სიუნიის ანუ სომხეთის გეოგრაფიისას, ისტორიისას და სარწმუნოებისას. ჩვენის ყურადღების ღირსია ამ წიგნში უფრო ორბელიანთ სასლის ისტორია, რომელშიაც სტეფანე წარმოკვიდგენს ადგილ-ადგილ შემოკლებით, ადგილ-ადგილ დაწვრილებით საქართველოს ცხოვრებას. ეს ხაწილი შეიცავს: სიუნიის ისტორიაში 63 გვერდს 1) და სენ-მარტენის Mémoires-ში სომხურის ტექსტით, 118 გვერდს 2).

1) *Histoire de la Siounie, t. I, p. 209 - 272.*

2) *Mém. sur. l' Arm. II, p. 57 - 175.*

აქ სტეფანე ჯერ მოკლედ გვიამბობს, ქართლის-ცხოვრების თანახმად, საქართველოს პირველ-დასაწყისს და შემდეგ სპარსეთის მეფის ქაიხოსროს დროდამ იწუბოს ორბელიანთ შთამომავლობას.

«ამ დროს, იტყვის სტეფანე, ასტუდა დიდი განსეთქილება და საშიშარი ბრძოლა ჯენასტანეს (ჩინეთის) სამეფოში, რომელიც მდებარებს სალანდრების ქვეყნის აღმოსავლეთად, სანარებისა და ჭუნხების სასლვრად, ვიდრე ემაუსის მთამდე. როდესაც მეფე ჯენაგურ მიცვლილა, სამეფო სასლის შვილებს დაუწყევიათ ურთი-ერთი ბრძოლა; ვინც იმათში ძლეულა, ისინი ლტოლვილ ქმნილან. იმათი წინამძღოელი ყოფილა ასოკანი და გამბედავი, ძლიერი და ნიჭიერი ყმაწვილი კაცი. იმას შემოუკრებია თავისი მეგობრები და თავისი სპა, მოურეკენია სამეფო საუნჯე, შემდეგ უგელანი ამხედრებულან და მწრათულ განუკლიათ მრავალი ქვეყანა. იმათ ისეთი ზარ-დამტყეპი შესედულობა ქქენიათ, რომ ვეჩავის გაუბედნია წინააღმდეგობა. იმათ გაუკლიათ დარბაზის-გარი, ისინი უშომად შესულან ქართლში და გამოსცხადებინ მცხეთის ტანუტარს (ჩვენებურად მამა-სასლისს). ტანუტარი ყოფილა დიდ მწუსარებაში ქვეყნის შევიწროების გამო სპარსთაგან. იმათ ასე უთქვამთ ტანუტარისთვის და უმთავრესის ზირებისთვის: ჩვენ ვართ ჩინეთის სამეფო სასლის შვილნი; ჩვენ მოჭემოდით ჩვენს ძმებს და აქ იმ განძნასვით მოკვდით, რომ თქვენის ქვეყნის სიმაგრეს შაკეფადნეთ. ჩვენ მოგვიწიდა აქ თქვენ სახუგემოდ თქვენის უბედურების შემბრალბელმა თქვენმა დმერთებმა. ჩვენ გვსურს ან დავრჩეთ სპარსეთის სამეფოებელში, ან მივმართოთ სპარსეთის მეფეს. თუ თქვენთვის საამო იყოს, მიგვიღეთ და დაგვინიშნეთ თავის-სათვარი ადგილი. ჩვენ დაკეკვიდრებით აქ და თქვენ თქვენის ტარახებისაგან განგათავისუფლებთ. თუ არა ჩვენ შეუდგებით ჩვენს გზას და დმერთი ჩვენი იქნება შემწე ჩვენი. მნახველნი იმათის გამბედავებისა და ასოკანებისა უმთავრესნი ტანუტარნი დიად ვამა-ყოფილნი დარჩნენ; იმათ ასაღ-მოსულთ შეუმზადეს ვრცელი ნადიმი და დიდი ჰატოვი მიაგეს. ნიშნად განსაგუ-

თრუბითის მეგობრობისა იმათ დაუძვედრეს სანდგომად და სანცკულად ქართლოსისაგან აშენებული შეუვალად ცხე რაბეთი; მისცეს აგრეთვე საშვილი-შვილად მრავალი თემი, დიდ-ძალი სოფლები და სიმაგრეები. დაკმაყოფილებულნი ისინი დამეპაწმენენ რაბეთში და ამ ცხისს გამოა შემდეგ სასულ-იწოდნენ რაბეთუქებად, ესე იგი რაბეთეთ-ცხისებად, რად-განაც ქართველებში ჩვეულებად არის, რომ აქ კეთილ-შობილნი იწქ-მევენ იმ ადგილების სასულს, სადაც ისინი ცხოვრობენ... ეს გვარის სულა იწოდება რაბელუქად, ძველად კი იწოდებოდა ჯესეუქად, ესე იგი ჯესანტიქად ანუ ჩინელებად».

«ვიდრე ეს ასე იყო, რაბელიანთ შემოიერთეს ქართველთ სას-ლი, შემოიკრიბეს სპები, დაესსენ საქართველოს შემჭირველთ, იოტნეს იგინი, განდევნეს მტერნი მათნი, სპარსნი, და აღადგინეს აქ მშვიდობა. შემდეგში იმათ მიენიჭათ საქართველოს სასლის სპარსიედობა და მხედართ უფროსობა. პირველმა საქართველოს მეფემ ფარნასობა უფ-რო დააჯილდოვა იგინი, ასე რომ მთელს მსარეში არავის იყო იმათი ტოლი, გარდა მეფისა».

«ყოველივე ეს ცნობა — განაგრძნობს სტიუარს — თუმცა ჩვენ ვპო-კეთ ქართულს მატანეში, მაგრამ არეკით, ამისთვის რომ გიორგი მეფის შურის-ძიებამ აღმოაჩინა რაბელიანთ გვარი საქართველოში და მოს-პო თვით იმათი სასული ისტორიაში, ყველა წერილებში და ეგვლებსა-ებში. ჩვენ შოკიძეთ და მსოფლად ეს მცირე-რამე მოვიპოვეთ. ჩვენ დავეკითხეთ მცოდნე პირთ, აქა-იქ გასწეულს წერილებს, რომელნიც კი უბედურებას გადაურჩნენ და აგრეთვე გვარის გარდამოცემას. რად-განაც სინამდვილე ძველის თქმულებისა რაბელიანთ ნათესავის მხეო-ბასე და იმათს დიდს მოღვაწეობასე შესასებ მთელის საქართველოს სასლის გარეკნილი ყოფილა ქართულს მატანეში, რომელსაც ქართ-ლის-ცხოვრებად უწოდებენ, ამისთვის ჩვენ უაქველი ამბავი ვერ ვცა-ნით. ჩვენ ვწერთ როგორც ვფიქრობთ. ჩვენ აქ საქმის გარემოება ისე

შამგვიანებს, როგორც ამოგვიკითხავს სომხურს წერილებში და ობოლი-
ანთ გვანის ამოწვევას ისე წარმოგადგენთ, როგორც ნასამობის
მხიტარ ანელის უცხოის ისტორიისში 1).»

სტეფანეს თქმულება აქ ჩვენ განგებ გამოვწვევთ სიტყვა -
სიტყვით: როგორათაგ ეს გამონაწერი, აგრეთვე მთელი სიუნიის ის-
ტორია ჩხადად ჰმომბენ ამას წინად ჩვენგან წარმოთქმულს აზრს
ქართლის-ცხოვრებაზე. ეს თქმულება ეგუთნის მე XIII საუკუნეს. რომ
სტეფანე ცხოვრობდა მე XIII საუკ., რომ ის არის ავტორი «სიუნიის
ისტორიისა», რომ ამ ისტორიის შეუცვლელად მოუღწევია ჩვენამდე,
ამაზე ეჭვი არც არავის ჰქონია, არც არავის აქვს... ჩვენს წელთაღ-
წერას, სტეფანეს სიტყვით, იმის დროსვე, მამა-სადადე უწინაც, ქარ-
თლის-ცხოვრება ჰქმევიან. ქართლის-ცხოვრება გავრცელებულიც უა-
ფილად: ამას გვიმტკიცებენ როგორათაგ სტეფანეს ნასამობის შედარე-
ბა ქართლის-ცხოვრების ნასამობთან, აგრეთვე სომხური ქრონიკა,
ანუ უკედ ვთქვათ, ქართული ისტორია, სომხურს ენაზე, რომლისაგ
ერთი დედანი, გადაწერილი 1279—1311 წელს, ავადმიკის ბრძენს
უბოძნია ეხმადინის ბიბლიოთეკაში, უთარგმნია ფრანგულად და
მთლად ჩაურთავს თავისს წიგნში: *Additions et 'Eclaircissements
à l'Histoire de la Géor. p. 1—61 2)*. ეს ქრონიკა თავიდან დაწეობილი

1) *Hist. de la Siounie, I, p. 209 - 212. Mém. sur
l'Arm., II, p. 57 - 65.* მხიტარი ცხოვრობდა მე XII საუკ. იმას
დაწვევას თხზულება სომხეთზე, საქართველოზე და სპარსეთზე, რომ-
ელიც საუბედოდ დაკარგულა და მხოლოდ ზოგიერთს ამ თხზულე-
ბის ადგილს ჩვენამდე მოუღწევია მე XIV საუკ. მწერლის ვარდნის
ისტორიისში. (*Hist. de la S. I, 212 n. 2. Mém. sur l'Arm.
I, 201 n. 25*).

2) *Voyage archéologique dans la Géorgie et dans l'Ar-
ménie, exécuté en 1847 - 1848. S.-Petersb. 1849. 3 rapp.
p. 62.*

ვიდრე დავით-აღმაშენებელის სიკვდილამდე, რომლითაც ის თავ-
 დება, გაძლიერების, თუმიცა შემოკლებით, ქართლის-ცხოვრები-
 დამ.—სტეფანეს წიგნში მრავალი ფაქტია დიდ ძვირფასი: ის
 შინაურს ქართულს ცხოვრებასაც შეესება და მომეტებულ ფაქ-
 ტებში თვით ქართლის-ცხოვრებას ეთანხმება. სტეფანეს მე-
 XII და — მე — XIII საუკუნის საქართველოს აღწერიდამ სხა-
 სს, რომ ქართველებს თავისი აწივები ქქონიათ: ისინი იწო-
 დებიან: სან სამეფო აწივებად 1), სან სამდივნო აწივებად და
 დავთრებად, სადაც სხვა და სხვა გვარები და მონასტრები ჩაწე-
 რილნი ყოფილან 2). სხანს აგრეთვე, რომ იმ დროებში და ადრეც
 ყოფილა მეფეთაგან ბოძება სამსახურის ჯილდოდ მამულებისა, ესე
 იგი დასახლებულის სოფლებისა და ციხეებისა გერძო-პირთათვის სა-
 შვილი-შვილად 3), და მონასტრებისათვის 4), გუჯრებით და სიგე-
 ლებით, რომელნიც მეფეების ბეჭდებით ყოფილან შემოწმებულნი 5).
 მაშინაც ქქონიათ დიდებულთ, ანუ თავად-აზნაურთ 6) ციხე-სიმაგრე-
 ები 7) და გვარის სამარხი მონასტრები 8). მაშინაც ჭეულათ თავ-
 ვადებს აზნაურები 9). მაშინაც სასულიერო წოდება განთავისუფლე-

1) *Hist. de la Sioun. I, 221 - 236. Mém. sur l'Arm. II, p. 95, 97, 157.*

2) *Hist. de la Sioun. I, p. 231, 238.*

3) *Ibid. p. 216, 228, 231, 238, 235. Mém. sur l'Armen. II, p. 111, 139, 147, 149.*

4) *Hist. de la Sioun. I, p. 237.*

5) *Mém. . . II, p. 79, 103, 107, 111, 137.*

6) *Hist. de la Sioun: I p. 214 et note.*

7) *Ibid p. 231*

8) *Ibid. p. 215, 233.*

9) *Mém. . . II p. 69.*

ბული ეოფილა სასასო სარკისგან 1). ძაშინაც თურძე იზომებოდა
 კვარის დიქსება სასსლით, რომელიც ვრცლად არის მოხსენებული
 ვასტანგის სჯულში 2).

როგორათაც ჩვენ ვნახეთ, ორბელიანებს შთამომავლობა, სტე-
 ფანეს თქმით, ჩინეთიდან მომდინარებს. ეს აზრი მიღებული თურძე
 ეოფილა საქართველოში 3). თვით სენ-მასტენი ამ აზრისა არის:
 ამას ამტკიცებს ის თავის მშვენიერს განხილვაში: *Dissertation*
sur l'origine de la famille des Orpeliens et des plu-
sieurs autres colonies chinoises établies en Arménie et en Gé-
orgie, რომელიც იმას ჩაუთავს თავის *Mémoires*-ში t. II, p. 15—55.
 ქართლის ცხოვრება ორბელიანთ შთამომავლობაზე, როგორც ეს გი-
 დეც ვთქვით, არას ამბობს. ის მოხსენებს მხოლოდ თურქების მოხვ-
 ლას საქართველოში, სადაც იმათ ის ამკვიდრებს სარკინეთში. ამ სა-
 განზე აი წახს სწერს უ. ბროსზე. ჩვენ იმისი აზრი უფრო საფუძ-
 ვლიანად მიგვაჩინა, ვიდრე სენ-მასტენის აზრი. «ორბელიანები არიან
 მოსულნი იმ მხარეიდან, რომელსაც უწოდებენ სომხები ჯენსტანად,
 სპარსები ჩინად ანუ ჩინსტანად, არაბნი სინად, სირიელნი ცინესტა-
 ნად, ევროპიელნი *Chine*-ად. აქ იგულისხმება ნამდვილი ჩინეთი გი არა,
 არამედ ერთი იმ მხარეთაგანნი, რომელნიც დასაკლებად მდებარებენ,
 ესე იგი თურქისტანი, თახურისტანი და ტრანს-ოქსანი, ჩინეთის ქვე-
 შევრდომნი და ამისგამო ჩინეთად წოდებულნი. სომხის მწერალნი, რომელ-
 თაც უფრო სუსტი ცნობა ქჰონათ, ვიდრე მუსულმანის მწერლებს, ზემო-
 აზიის ისტორიასზე, ჯენის ანუ ჩინეთის სახელ-წოდებას ავრცელებენ თვით
 საზარეთამდე, რომელიც მდებარებდა მდინარე—ურალის სამხრეთად».

1) *Ibid.* . . p. 139

2) *Hist. de la Sioun.* I p. 231.

3) *Mém.* . II. p. 91. *Hist. de la Sioun.* I, p. 215.

«როდის მოსულან საქართველოში თურქის თავადნი, რომელნიც შეძლებდნენ ოსმალეთსად ანუ ჯამაყურ-ოსმალეთსად წოდებულან, ამაზე სწორე ცნობას ვერც ერთს ისტორიაში ვერა ვპოულობთ. ეს-კია ნამდვილ გამოკვლეული, რომ მამიკონები მოსულან სომხეთში მე III საუკუნის ნასკვარს ქრისტეს შემდეგ. ოსმალეთსავე ქართულის წელთ-აღწერის თქმულება ისე ყრუდ არის მოხსენებული, რომ ეს შემთხვევა უნდა მომხდარიყო ჩვენის ერის ზიკვლ საუკ. შორის და მე V ანუ მე VI საუკ. შორის ქრისტეს წინაღ. ანც რიცხვი სასლთა, ანც რიცხვი გადმოსახლებულთა, ანც იმათი გზა ჩვენ არ ვიცით. შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ოსკვარი ემიგრაცია ყოფილა თურქებისა ანუ ჩინელებისა საქართველოში: ერთი ჩრდილო-გზით, მეორე კასპიის ზღვით. ეს ამავე დაშთენილა მხოლოდ ზეპირ-სიტყვიერს გარდამოცემში. ისიც შესაძლებელია, რომ მე III საუკ., მამან, რომელსაც შინაურს აღკვეთებას ჩინეთის თურქისტანისას განუდევნა მამიკონება სპარსეთში და შემდეგ სომხეთში, ოსმალეთსა წინა-პარნი შემოსულან კასპიის ზღვით და მტკვრით ქართველების ქვეყანაში. შემდეგ ოსმალეთს თითქმის მთელის გვარის ამოწვევების, 1177 წელს, თამარ დედოფლის მამის გიორგი მე III მეფობაში, ანუ ამ გვარის აღდგინების დროდამ, გიორგი-ლასან მეფობაში, ოსმალეთები იუფიბიან ორ მტოდ: საქართველოს ოსმალეთსად და სიუნიის ოსმალეთსად. ამათში მხოლოდ ქართველთ ოსმალეთსავე სსხელ-იწოდებისა ჯამაყურისადა, ანუ უკეთ ვთქვათ, ჯან—ბაყურისადა, რომლისაღ ზიკვლელი მარცვალი შეადგენს სომხურის ჩინეთის სახელს. მეორე ნაწილი კი ამ სიტყვისა, რომლის გამოკვლევაზე მე ვერ შევიძლებსკა განმარტული პოთიუსკან იმისს უცხო წიგნში: *Livre de Marco-Polo, p. 452*: იმისის სიტყვით, ფაგური ტიტულია სამსრეთ—ჩინეთის მეფისა; ეს სიტყვა წარმოადგარა ბეგანიდამ (*ბეგ*

რუსული), რომელიც სასურველს ენაზე ჰნიშნავს უსუნაესს არსებას ... ფაგურდამ უბილას სიტყვა ბაკური და რუსული *сидоранъ* სხვა არა არის რა, როგორათაც თარგმანი ჩინურის «ცის-შვილისა». ეს განმარტება, ჩემის აზრით, განაგრძნობს ბრძოლას, დიდ საფუძვლიანია. — აქსიონის რბილანებზე ეს უნდა ვთქვათ, რომ ასლან იმათ უწოდებენ ყაფლანანებად, ყაფლანი-შვილებად; ეს სიტყვა წარმოდგარს თურქულის ყაფლანიდან კი არა (ყაფლანი — კეფეზია), არამედ სომხურის კაფანიდან, რომელიც არის ძველი სასული ბასკის სამეფოსი, 1).

დიმიტრი ბაქრაძე.

187 წ. აპრილის 30.

1) *Hist. de la Siounie*, p. 181.

მებატონის აღსარება

(გუძღვნი უწინდელ მებატონებს და უმებს).

«ძალი, ძმაო, ძამე სული,
წასრული ჩვენ დავივიწყეთ.
რაც წამ იყო ტუდი—ძველი,
ის ორივემ წვეული ვუეთ.»

რათ დასდისარ შენ გან-განზე?—
თითქო შენი მტერი ვიყო!
სჯობს დაჯდეთ ჩვენ იმ გზაზე,
გვიქადაგებს რომელს აწიყო.

ღმერთმან იცის, მეც კარგა ვგძნობ,
რამ ტუდი იყო ძიხება;
და მერწმუნე აწ მეც ვხარობ,
რამ ძიხიხარ ბატონ-უმობა.

ძართალის, ძარტო სწევდი
შენ ადევსან ორხაე უღელს,
მე კი მხოლოდ წკებლებს გტეპდი,
გეძახოდი: «გახწი! გახწი!»

მაგრამ აწ კი მეც შევებში
 თანა სწორად შენთან უღელს;
 მეც შენსავით მივაწვები,—
 ან დაეზოგავ ამ ჩემ კისერს.

—ღმერთსა ვვიტავ, სულ გბოეთ
 შენ უოკელ გვანს ჭინსა და ღზინს,
 უოკელ ადვილს ძმობას გოეთ,
 შეგოულღებ სულსა და გულს.

მაშ აწ, ძმარ, დავივიწოთ
 რატ რამ იუო ცუდი—ძველი.
 შევრბადეთ და ძმები ვიუოთ,
 რას უუერებ?—ძმამე ხელი!..

ღრთა ძმარ, თავსა ვვითხოთ:
 «რგორის ჩვენი ბედი?»
 და რჩევამ იგი ვდევნოთ,
 რატ გვჭინს ცუდი მეტის-მეტი.

გ. წულტუბელი.

1869 წ.

საგარეო ურთიერთობების
სამსახური

დიდი-მეურავი

ტრეკლეზი.

(გაგნულება).

ძეგმელებს ვ.

ს უ რ ა თ ი 1.

სტენა 1.

სტენა სწავლავს მუხრანში თეიმურაზს
მუხრ. ბატონის სასლში აწიან შეყვრილები მეფე
ლუარსა, თეიმურაზ, ქაიხოსრო და სხვა მუხრან
ბატონები; შადიმან, მარკათა, ხოსია, დამაზ და
სხვა ბატონთა შვილები იასე, შანშედა სხვა ქსნის-
ეჩის თვეები, ციციის შვილები, ამილახვრები და
სხვა თავადები ყველანი აწიან დაკრდომილნი.

(პლეტიკა) მეფე ლუარსა.

ესეც უბედურება ქვეყნისა. ვასეთში ქვა ქვაზედ აღარ გაუშვოს.
თეიმურაზის ღელა და შვილები ღალატით დაუტყვევანა მძინვარე შაჰ-
ნაზს, და საცოდავს მეფეს მარტოს ძლივს გამოუსწვრია და ახლა ჩემგან
ძოლის ნუგეშს. თავის დღეში საქართველო ღალატით ყოფილად დამ-
ნობილი. მოურავი გუშინ ჩვენგან თავის სარგოში ძვრებოდა შეშინე-
ბული და არ იცოდა სად მიეთარებინა თავი, და დღეს ჩვენ ვეღარ
მოგვიგვარებია რა როგორ დავიცვათ მოურავისგან ჩვენი თავიც და
ქვეყანაც. მარტო ჩვენს მტრობას აღარ სჯერდება ის და ჩვენის მი-
ზენით სხვებსაც ახსრებინებს და ამუსვრინებს... ქართველნი დიდ-
ბულნი! ასე როგორ უნდა წავსდეთ ერთის ჩვენის უკანასკნელის
ძონისაგან, რომ ის ჩვენზედ გამარჯვებული ვატაროთ, ჩვენი ცოლი
და შვილი გაგაუნატიურებინოთ და მთლად ჩვენი ქვეყანა ავახსრებინოთ!

ნუთუ ჩვენში ადარა სდგულს მსურვალე სისხლი ჩვენის ქებულის მამა-
შაშისა!. ნუთუ ჩვენ იმ ქართველთ დიდებულთ შვილნი არა ვართ, რომ-
მელნიც აბრძოლებდნენ მტერთა შემმუსხრველს ხმაღს დიდის სვიმონ მე-
ფისასა?!. ნუ თუ განმეტებთ თქვენთვის თავდადებულს თქვენს მეფეს
და მისცემთ სამტარვალად მისს ორგულს და მოღალატეს მონას,
რომელიც თვისის მეფის მტრობით ადარც თქვენს გზოგავთ?!.. ვინ-
აბრძოლათ ვიდრე შეგვეძლება, და თუ უთვალავის ახას ყვენის ჯარე-
ბისგან ვიდრევეთ, მაშინ შევსწირათ ღმერთს მადლობა და გავსწირათ
სულნი ჭრისტესათვის.

ზანდურ ციციშვილი:

მეფეო, შენი სიტყვა ჩვენ ყველასათვის საგრძნობელია. გაყვარე-
ბა ქართველთ დიდებულთ ჯერ არა გვეძახის და დღესაც ყველანი
მისათა ვართ შენთვის და ქვეყნისთვის გავსწირათ თავები. მტერსედა
შემდგომნი აქ ყველანი ვართ, მაგრამ ჩვენში დღეს ვატი არ მეგულება,
რომ შექმლეს მტრის მოკვლა და მტრის სელიდამ ქვეყნის გამოსხსნა.
მძლავრს მუხრამელს, დიდს ჯარს უნდა მძლავრი წინააღმდეგი, რომ-
ელიც მტერს, თუ ჯარით ვერ ეწინააღმდეგება,—ზანუსს გასცემს თვი-
სის სიმარჯვით, ოსტატობით ჭკუით,—ერთის სიტყვით თვისის
გონებისა და მხნეობის ძალით. სად არიან დღეს ჩვენში, რომელთაც
მტრეთი გამოისხსნის საქართველო მძლავრის თათრანისაგან?! სად არიან
ისინი, რომელნიც მძლავრის სელით იგვებდნენ მეფის სელთ ურველთ
მეფის და ქვეყნის წინააღმდეგთა?! სად არიან, ისინი რომელნიც ერ-
თის ბრძანებით, ერთის რისით, ერთის თავისის სიტყვით და გამო-
ჩენით აძლევდნენ მხნეობას და გულს თვით დედაცანთა და ყრმათაცა;
რომელნიცა თვისის გონივრულის დაწყობით, თითქმის უგაცოდ სძლე-
დნენ უთვალავთ მტერთა და აძლევდნენ ქვეყანას ერთობას?! მე ვკითხუ-
ლობ: სად არის დღეს ჩვენი ჯავარი, ჩვენი წყალი, ჩვენი დამცველი
გიორგი სააკაძე? რათ არის—გვითსაც მე ზარათანთ, მელიქიანთ და
სხვათ—რათ არის მოურავი დღეს მტრის გუნდში და არ არის ჩვენ-
ში და თავისებურად არ გვიწინამძღვრებს და არ განაგებს ჯარებს და
ქვეყანას?!—არ ვიცნობთ ვაღს, არ ვათესებთ ერთგულებას, ავღვეთ
მტრის სიტყვას... და ეს არის მიზეზი, რომ ასლად საქართველოც

დაც გიჯობდეს იქ ვინახოთ მე და შენ ერთმანერთი. მეთვის ჯარებს გინუ გამოიძღოლებ, მარტო მოხრძანდი.

ბარათა.

ეე ზუ! აგრე გასდა სჰქმე, რომ ჩემი გვარის ვაცს ჩემ წინ მაგეებს უშვებინან! მამ დაქანებულა ბარათას სძალი, რაღა!

შადიმან. (სძალს გაინვაძს სელს)

რადგან აგრეა, მამ მე გაცნობებ შენ თავს.

იასუ. (იძრობს ურებ სძალს და შეუტევს შადიმანს. შადიმან სძალ ამოღებულე უგან წაიწევს. შუაში უცვივთან). ზაი შე ქალახუნავ, შენა!

ბარათა. (იშიშვლებს სძალს)

დამიდექ, იასუკ. (შემოუქნევს სძალს. იასუ აუკრავს სძლით სძალს).

ქაინოსრო მუსრ. ბატ.

აგრე არ არის სჰქმე! (იძრობს სძალს და შეუტევს ბარათას. ამ დროს ბარათასანი და მელიქები იძრობენ სძალს და წაესარჩლებიან ბარათას და შადიმანს. ამის დანახვასუდ იძრობენ მუსრანინი, ციციანინი და ერისთუები სძლებს, თეიმურაზ მუსრან-ბატონს გარდა და მიიწვევენ ერთმანერთსუდ. მეფე, თეიმურაზ და სხვა დიდებულნი უცვივიან შუაში და აშკელებენ).

გოზმან გოზმანის-შვილი. (შემოდის).

მეფე თეიმურაზ ვიასლებათ და მოკითხვა მოგასსენათ.

(ეველანი დაშოშმინდებიან. ჩაატევენ სძლებს და გადგებიან განსუდ. ბარათას და იასუს ისეკ ამოღებულე უჭირავთ სძლები მელიქათაბავს და ქაინოსრო მუსრანის ბატონს უჭირავთ სასეკარსუდ ჩატებულე სძლები და შეჭურებენ ერთმანერთს, თითქო კიდევ აზიბებენ რასმეო).

ბარათა.

ვაი შენ, ჩემო თაო! ბარათაშვილებს ეს უნდა გვეთქმოდეს ქართვულთ დიდებულთავან. მტერს შიგ კრიჭაში უდგევართ, მტრის შემსეკა და ახრესა—ზირველი ბარათასანი და საბარათაშვილო უნდა აახრდეს! და დღეს ქვეყნის ორგულობას და მტრობას გვწამობენ... ვი-

ხთვის?! ერთ უბრალო მეტი ჩანს და ქვეყნის ამამტუტებელი აზნაურისთვის!..

თეიმურაზ მუსრ.-ბატ.

კმაძს, ბატონებო! სირცხვილია, სხვა რომ არ იყოს რა. მტერი გარსედ გვადგას და ჩვენ ღამის ერთმანერთის სისხლში სელი გავინჯაროთ. ვასეთის ბატონი მობრძანდება და იმის მაგივრად რომ ჩვენ ერთის პირით იმის დაწვეულებულს გულის ნუგეში ვსტეთ, ჩვენ ერთმანერთის აშლით უფრო დაწვეულებთ გულის.

მეფე ლუარსაბ.

აბა, დიდებულნო! ასლს დრო არ არის ერთმანერთის აშუღლისა. რაც მოხდა—მოხდა. ესლს გკმარებეს ყველას ერთი პირი... ჩვენ ასლს უნდა ყველანი შეესხდეთ და ბატონს თეიმურაზს მიუგებნეთ. ჩვენ გკმარებეს დიდი გლოვა და ტირილი იმის უბედურებისთვის. ყველასთვის სატირელის სანატრელი დედა ქეთევან და მეფის მშვენიერი შვილები ალექსანდრე და ლევან. (მეფე გადის და გასდევს სხვები თან).

ბარათა. (ყველასუდ გვიან გადის).

გუშინდელი აზნაური, ქსნის ერისთავი, რაღა თქმა უნდა თავს გამოიდებს თავის ტოლი კაცისთვის და არც ქვეყანას დაწოგამენ იმის გულისათვის. მე ვიცი რისთვისაც ეწვიოს მაგათ გუდი. მაგათ თავის დღეში არც მოუხვენიათ, არც მოისვენებენ. (გადის).

მეძაძვე. (შემოდის შავებით სელში და აკრავს კედლებს შავებს). ჭია, დედასა, დიდება რა სარ! ვასთა ბატონს ცოლ-შვილი დაუტყვევესო, და ყველამ შავები ჩაიტყეს და სანლსაც გიძამას აკრავს, და ქვეყანას იკლებენ თათრები. ქვეყნის საცოდაობა ცამდის აღის და იმათი მოსრუნველი გი არავინ არის. აგერ თითქმის ერთი კვირას, რაც მეფე თავისის დიდებულებით აქა ბრძანდება და ჯერ ქვეყნისთვის არა უფიქრიათ რა. ყვენი და სააკაძე ქალაქს შემოჭნვიან და სცაა სამუსრანოშიაც გამოკლენ, ეგენი გი აქ ხან ვასთა ბატონის შვილების ტირილს უნდებინს, ხან ტინის ტყეში ტასუდ ნადირობას. თუ არ უპირებენ ქვეყანას შეკლას, ვახიზუნს მანც უბრძანენ. ქვეყნის ცოდაობა მანც რათა დგობინს ქვეყანას მაგასუდ აქვს სასოება. ქვე-

უნა შიშმა აიტანა, სამუშაოსედ სელი აულიათ და ჭფერავენ თოფს და
 იარაღს: აცა ესლა დაგვიძახებენ, აცა ესლაო, და ეგენი კი ერთმანერ-
 თის კამათას და შეტყუას უნდებინ. მინამ ჯერ შიშის ზარს არ აუ-
 ტანია გლეხ-კაცი და მტერი კარს არ მოკვდომია, მინამ უნდა ჯარს
 დამსება, რომ ერთად შეერთით უფრო გული მიტყუო, თორემ თუ ერ-
 თი შიშის ზარი დაეცა და გლეხ-კაცმა სცნა დიდებულთ უძლეურობა
 და მტრის ძალა, — მაშინ სრულებით ველარს განდებინ: ისე მიიძა-
 ლებს ყველა მღაბიო სადსი, რომ მძებროთაც ველარ იზოვიან. თავად
 ესლაც ყველა თავის ცოლ-შვილს უნდება, რომ რხებმა და ქისტებმა
 ფრთები შეისხეს, ჩამოადან და იტაცებენ საწყალი კაცის სარჩოხს. სუ
 ყველა არეული და აბლაღულია. ზოგი გასიყვანს აზირებს, ზოგი არა
 ზოგი ცისკებსა და კოშკებს იმაგრებს, ვინც უფრო ახლო არიან მტ-
 ვრხედ, მწუსარებისა და შიშისგან სელებს იმტვრევენ და თმას იწევენ —
 არ იციან რა ჭქნან. ბერები, უღაბნობები და ეკლესიები გაიხსენს საწი-
 რაგით. ფეხ-შიშველა ქალები ზატარა მუშოთა ბავშვებით სელში შეუ-
 წვეტლივ მიდიან სალოცებებში და უგანასხეულს საკლავს და საწირავს
 ამღევენ მღვდლებს და თითო კვირა ათევენ ღამეს ეკლესიების კარ წინ;
 ღმერთმა რომ თვალები ახუბს შატ-ბახუსა და აღარ შემოვიდეს ჩვენ
 წასახდენად, — თუ ამ ყოფაში ზატარას ხსენს ვიდევ დარჩა ქვეყანა მე-
 ტიც აღარ გვინდა: ასე გატყავდებინ ყველანი, რომ ამ ერთ სუთს
 წელიწადს ველარავინ მოიდგამს სულს. მაგათ კი რა ეხალვლებათ: წაუ-
 ხდებათ რამე, ისევ საწყალი კაცის გისრიდამ ამოილებენ და თავისას არ
 მოიკლებენ. (ისმის გარედამ გლეგის ზარი და ტირილი). **აჰ! აგერ**
ჯანთ ბატონიც მოვიდა. ეგება იმან მანც აგონოხ რამე ამ დიდ კაცო-
ბას, ის უფრო გულ დამწკარი და გამოცდილია. ქვეყანას რომი სწუე-
რიან და მოთავე კი არავინ არის. (გადის.)

თეიმურაზ მუნსრ.-ბატ. (შემოდის ნამტირან-
 ლეკი).

მობრძანდით, ჩემო სანატრულო სტუმარო. მინამ ამძინებულს
 მტერს არ გაურკენივართ აქედამაც, მინამ ამ სახლის ბატონი და მბრძა-
 ნებელი თქვენს გარე არავინ არის. (შემოდან მგვე თეიმურაზ და
 ლუარსაბ, ატრთვე ქართლ გამეთის დიდებულნი).

მეფე ლუარსაბ.

შემდეგ მაგ უბედურებისა როგორ გიგიტოსოთ.

მეფე თეიმურაზ.

ჩემი დედისა და შვილების დაცარებისა და ჩემის კასეთის მიწასთან გასწორების შემდეგ, ჩემი ამბავი რაღა საკითხავია. არ გძდა სიხსლით მძლავრი შაჰი აბას. სიძრუით დამტყუა დედა და შვილები და სიმძლავრით ამოიოხრა ქვეყანა. ვიდეგ მძღვობა დემეტრისა, რომ მე მანტიანის გამოკისწინ და გიბოვე შენ ისეთი მოყვარე, რომელიც თავის ჭერს ქვეშ თავს მათვარებინებ. ჩემი სხელი, ჩემი ჭირხანული სულ მტკვართან გასწორეს, და დღეს ვარ მეფე, რომელსაც საკუთარი ჯერი არა აქვს, რომ თავი შეაფაროს. მაგრამ თუ შენც არ უშველე შენს თავს, შენც ეგ დღე მოგელის.

მეფე ლუარსაბ.

ჩვენც მაგის ზვრუნვაში გასლავართ. ავარ ერთი გვირას თითქმის ჩემის დიდებულებით აქა ვართ შეურიღნი და გვაქვს რჩევა, მაგრამ აქამდის ვერათყენს აზრზედ ვერ დამდგარვართ.

ედიმერ ჩოლყა-შვილი.

თუ მოისხებობ, მეფენო, ჩემი აზრი ეს გასლავთ, რომ რა ჯარიც მოვიწვროთ უცებ შეგვრისოდ და დავესსათ ვიზილბაძით. ზოგი ვაი ნარჩევი გაყვანის აქა გვეყვანს, ზოგი აქედან გამოვა. ესლა გაბუღვის და სიმარდის მეტი არა გაეწეობათრა.

მელიქ ათაბაგი!

ჩვენთვის საშიში ისე შაჰი არ არის, რომელიც სანაკაძე. მაგრამ იმან ყველას ჩვენი ძალა, ყველას ქვეყნის სიმარტე და ბილივი იცის და შიგაც მრავალი მომხრე ჰყავს, ის ისე უჩვენებს ქვეყნას თავს, ვითომც არათყენს საქმეში არ ერეგოდეს. მაგრამ ამას მხლელად უჩვენებს, რათგანაც ჯერ საქმე არ უჭირთ, თორემ უმიხსოთ რატომ აქამდის არ გაჭბუდა აბასმა საქართველს წასდენა? მაგრამ იმის დაუწყებელი გული მინამ არ გაძლებს სიხსლითა და არ იყრის მთელს საქართველზედ თავისის მტრების ჯავრს, მინამ არ მოგვეშუება.

იასე ქსნის ერისთავი.

ვინ არის იმისი მომხრე ამ საქმეში, თუ მართლს მოურავი შეი-

ქნა ქვეყნას მოღალატე და ქვეყნის ცოდვის კისერზედ აძლები? აი, ჩემ-
 ზედ უკეთესი მეგობარი მას არავინა ჰყავს ჩვენ შორის, და ჩემზედ
 ადრეარვის გაუმსადებია საომრად ჯარები. მაგრამ ეს კი იცოდეთ ყველამ,
 რომ, თუ ასე გულ-სულ დაკრთილი უუხრეთ, როგორც აქამდის, მე
 არ წავსადიებო აბაზს ჩემს ქვეყნებს და შირველი მე დაუკრავ მძს ჩე-
 მის ჯარებით თავსა.

ბარათა ბარათა-შვილი.

ჩემი სათქმელიც სულ ეგ არის, რომ უომრობა არ იქნება, მეთ
 ჭი. ან უნდა დავისოცნეთ, ან ქვეყანას როგორმე უშველოთ.

ბაადურ ცინცაშვილი.

აგერ ეს ერთი გვიჩაა ჩვენი ლაშარკიდან სულ ინგამოკვავს,
 რომ უომრობა არ იქნება, ყველას უნდა ომი, სადსიც მოუთმენელად
 მოკლეს ომს და სწუერიან მტრის სისხლი; და აქამდის კი არცარა
 სადმე ბრძოლა სჩანს, არცა ჯარები. მინამ ჩვენ ვილაშარკებთ, მინამ
 მტერი ვიდევ ააოხრებს ქვეყანას. თუ ყველას ომი ჰსურს, მაშ რად-
 გვიდგას წინ. დღესვე გაგებებნეთ მტერს იმ ძალით, რაც ჯერობით
 სელთა გვაქვს და მინამ სხვა ჯარსაც დაუძსოთ.

მეფე ლუარსაბ.

ჩემი სერვილი — სწორედ ომია. ისევე მიჩვენია, რომ მოკვდე,
 მინამ უუხრებდე ჩემს ქვეყნის გაოხრებას.

იეფე თეიმურაზ.

ჩემო საყვარელო და ძვირფასო ძმაო და მოყვარე ლუარსაბ!
 ნუ გეწეინება თუ შენსედ უფრო სხიერი დ, გამოცდილი მეფე გაცი-
 ბედავ მართალს. შენ ჯერ გამოუცდილი ხარ- შენ ჯერ სისხლი გი-
 დულს და რასაც გული გითქვამს — იმას მისდე. მაგრამ ამისთანა
 საქმეში უნდა გონების სმის გგონება. შენ ვარგათ იცი რაც ჯარი ას-
 ლავს აბაზსა. ჯარი ასლავს იმისთანა, რომელნიც გუმიანდელმა შენმა
 მონამ სააკაძემ გააქვს გამარჯვებაებში ინდოეთის და ბაღდადის ოქე-
 ბში. ჯარი ესე არის შვიარადებელი და გამსადებელი თოფ-სარბაზს-
 ნითა დიზამურავებით მიუძღვის იმით უძლეული შაჰ-აბაზ, და შაჰ-
 აბაზს ასლავს თან მოურავი. ჩვენ რაც უნდა ჯარები შევეაროთ, მესა-
 მედიც ვერ გამოიტანს თოფს და უნდა იომან შვილდისხრით. თუნ-

და გიდეც, რომ დიქტომა ინუბოს და იმლიოს შაჰ-აბასს, რომ ვართ დაწმუნებულნი, რომ შენი მოსისხსლე მტერი, მძლეველი სინდისი და ბაღდამისა, დაშინებულნი ავღანისტანისა, ზარის დამტეპში აბასის ტახტისა და იმის გვირგვინისა და ტახტის გამადიდებელი და მიღებულნი და შეწინააღმდეგებელი იმისაგან,—გიორგი სააკაძე არ შეიძლება გასწავს ჩვენ სულს! იმისთანა ძალის ვატი არავის არ შეარჩენს ადგილად მაგ გუბარს დეკანოზს, რაც თქვენგან იმას მიხედავს. აბას რომ დამარცხდეს—სააკაძის ძლევა ჩვენში არავის არ შეუძლიან. ერთი იმი-მისი სასულის გასწავლა და მთლად ქართველობის გადგომა ერთი იქნება და ზარკული ჩვენ მიგვიტყოს იმას სულში. ამის გამო ჩემი არ-ჩი ეს არის, რომ სალს უბრძანოთ განიხილეს და ჩვენ თავები დროებით შევაფაროთ იმერთა მეფეს.

შადიან ბარათაშვილი.

სრულებით ჭეშმარიტი ბრძანება ბატონის თეიმურაზის სიტყვა-ბი. აბასის შემდეგ რომ შევძლოთ, მოურავთან ვეჩას გავაწყოთ და მაშინ უარსობა მოგვივა.

როსტია გუდგონის შვილი. (შემოდის დაღალული და გულ-გასეთქილი, თან შემოსდევს სხვა რამდენიმე აწინაურები, ეგროთვე დაღალულნი და ქანც მიქცეულნი.)

მეოქრო და დიდებულნი! ჩვენ ცნეთისა, საგურამონი და სხვა მასლობელი სოფლების სალსმა გამოგვგზავნა, რომ შევიტყოთ, რას უზარებთ ქვეყანას? ყენი შემოვიდა თბილისს უმძრად და სულ მტვერთან გასწავს. იქიდან გამოვიდა ასლა და იმისი ჯარი უშიშრად მოეღო ყველა მსარეს. მოდიან გულ-ქართლში, და გზასად სტეპანის სალს: ვინაჲ შეუძლიან სიარული—მიხევათ, ვინაჲ არა და მთლად ჭყლეტამენ: არ არის შეუძლება არც მოხუცთ, არც უსუსუროთ და არც სხეულთა. მოდიან ჯარი და უკან აგდებს ცეცხლის კვალს. ქვეყნებს, ტყებს, მინდორს და კანასებს ეგონება ცეცხლი და განსოგლებულის ცეცხლის აღი ისე ასურებს ჭერს, რომ განსურებული ჭერი სწავს და სტუსავს შორს დაჩქარით სეთა და ბალსთ. სალსი ზარდაცემული არის განწირულებაში და მსოფლოდ თქვენგნით მოეღის დისნას. (ამ დროს ისმის გარეთ საშინელი არეული ხმაურობა სალსისა, დედაცაცების წივილი-კვილი, ბავშვების ბღავილი და ისე ყვირილი).

რამდენიმე ხმა გარქვამ.

მიგვიშვიტ შეფეკებთან. გვიჩვენეთ შეფეკები. (მსახურები დგანან კარებში და არ უშვებენ.)

ბანდურის ცინციშვილი

შემოუშვიტ! დეე ნასონ შეფეკთ და დადებულთ, რა გაჭირებაა სალსი! უნდა მაგ სალსს შევლა, თუ არა! (მსახურები კიდევ არ უშვებენ და სალსი აწვება.)

მეფე ლუარსაბი.

შემოუშვიტ. (მსახურები მისცემენ გზას. სალსი შემოდის ჭედვით. სალსში არიან მრავალი დედაგატები ძუძუ-მწოვარ ბავშვებით, ნასკეაჩხედ ტიტველ-შიშველნი არიან.)

რამდენიმე ხმა.

რატომ არ უნატრონებთ ქვეყანას?! რაზედ სდგებით ჩვენსა და ჩვენი ცოლშვილის ცოდოში. მცხეთა გაუოხრებისათ და ახლა აქეთ დამარულა ჟარები.

როსტია გედევანისშვილი.

მცხეთაცა! ვაიმე ცოლშვილთ დაღუბილთ! (იტაცებს თმაში სელსა და გარბის.)

რამდენიმე ხმა.....

მეფე ლუარსაბი.

დამშვიდდით, დანშვიდდით, ჩემო დედაკ და ძმანო, მე უფრო გული მიკვდება ამ ქვეყნის საცოდაობაზედ.

რამდენიმე ხმა სალსიდაძი.

ჩვენ გულმტკივნეულება კი არ გვინდა, ჩვენ გვინდა, რომ გამოგვისხნათ მტრის ხელიდან. მტერი კარს გაადგოს.

სსვს ხმები....

თეიმურაზ მესხ. ბატ.

ნუ გეშინიანთ, ძმებო! ჭაბუკელები არა ვართ! მომეკვით აქ დამიძახეთ მთლად სამუხრანისა. უომრად ვინ გაგიშვებთ. (მიდის ხმალდამოწვდილი.)

ბანათა ბანათაშვილი. (იწვდის ხმალსა)

მომეკვით და მტერი ვეკას გვიხამს. (მიდის და მისდევს თან სალსი).

თეიმურაზ მეფე. (ღუარსაბს).

ჩვენ გავეშურნეთ იმერეთს, თორემ თუნდა შაჰ-აბასს რომ გავა-
სწროთ, ამისთანა აღელვებულს ხალხთან სუძრობა არ ვაჩვენებ: ესენი
ურჩენს გვიწამენ. ქართველი ვატი თუ ერთი მოთმინებიდამ გამოვიდა,
ველარა შეიკაებს რა.

მეფე ღუარსაბ.

სად უნდა წავიდე აქედამ ჩემის ცოცხალის თავით?! ჭეურობ რა
საცოდაობაა ხალხისა! არა, მეც ამითან უნდა მოკვდე.

თეიმურაზ მეფე.

წავიდეთ, შენ ხალხს ველარას უშეკელი და შენის სიკვდილით
იმით ვერას მოუმატებ. (ჭეიდაბს ღუარსაბს ხელს, გადის და გაჭეყვს
თან. დადებულნი გასდევს).

ასე ქსნის ერისთავი,

ეგჭუ! მამ ეგ არის ანებებთ რაღა ქვეყანას თავს?! მამ თქვენი
მსლბეელი არ გასლავარ. (თავის მოურავს). უბრძანე საერისთო ჯარებს,
რომ მომეყენენ თან. მაგათ არა ჰხურთ რძი და მე ჩემს ქვეყანას მა-
გათხავით ვერავის გაუარსებინებ. (შადიმანს). ეს სულ შენი ბრალაა
მელავ. (გადის).

შადიმან.

შენი მტერი, ახლა ასეც თუ მიუდგა მოურავს, მე სულ აღარ
მამოგინებენ. მეც უნდა დაურავ ყვენს თავი, თუ მოვასკეს, თორემ
დავიღუნები. (გადის).

სცენა II

სცენა სწარმოებს გორში ციხის მასწლობლად,
მტკვარსა და ღიასკვს შუა, სადაც ხდვას შაჰ-აბასს ჯარ-
ებოთ. შაჰის კარავს წინ არის დიდი მოედანი, რომე-
ლსაც აქეთ-იქიდან მტკვარი და ღიასკვი ჩამოუდის. შო-
რიდან მოჩანს გარშემოეკველმსრივ გაცხოველებული ციფ-
ხლების აღი, რომელიც უკიდია სოფლებს და ტყეებს.
მეიდანს ედ დგანან ტყეები, რომელთაც არტყიან ჯარები.

ტყვეები მომეტებულინაწილი აწიან ქალები და ყმაწვი-
ლები. მრავალნი სდგანან განწირულებით გულხედა-
ვრეფილნი, მრავალნი ჩუმად ქვითითებენ და ჭკოდებენ.
შაჰ-აბაზ სდგას თავის კარკის წინ მიიდანხედ
და გასრქმერის ცეტსლ—წაკიდებულ სოფლებს.
იმის მასლობად სდგას დიდი მოურავი. უკან
უდგანან ხანები და სულთნები.

შაჰ-აბაზ.

რა საამოა, როდესაც დამრცხებული მტერი ფესქვეშ გიპყრის
და იმისი სარჩო სამეოფო შენ თვალწინ იწვის და მიეცემა ჭკურს.
(მოურავს). აბა, საცადკე, შენ რომ გკვისრნა სარდლობა, ეს გამარჯ-
ვა და ეს დიდება ხომ შენი იქნებოდა. ერთი შექსედე რა სანასკუბია!
შექსედე ალაგ-ალაგ როგორ ცამდის ადის ცეტსლისა და ალის ტალ-
ღები, თითქო უნდათ, რომ ცასაც წაკვიდნენ... მე ასე მეკონა უგელა
გურჯი მოურავსედ უარესისა და იმათი უმინიან იმასა, მეტქი.

მოურავი.

ამ კვარი დიდება და ძლევა, დიდებულა სემწიფევე, შექიფრით
ხოლად გვირგვინსანთა და ამისთვის ვერ გაგებდე ამ დიდების შესება
და არც შემედლა მე, ერთს უკანასკნელს თქვეს მონას, ამოდენა სქ-
მეები და ძლევის შემოსვა: სადაც ჩვენ, მონანი, სისხლს ვღვრით და
მრავალის ტანჯვით და ბძოლით ძლივს ვინარჩუნებთ გამარჯვებას, იქ
თქვენ გვარ ძლიერს სელმწიფეს თოფის სროლასაც ვერ უბედავენ ში-
შის ზარდაცემულნი მტერნი.

შაჰ-აბაზ.

თითქოს არ აზრებდნენ გურჯები დამონაპებას?! დეე დღეის იქ-
ით სცნან, ვისაც უბედავდნენ წინააღმდეგობას.

სანასალარი (შემოდის).

მადლო მიფლობელო ყოვლად ერანისო, როგორ ისურვებთ
ამ ტყვეობისთვის?

შაჰი.

ხულ რაერთია ტყვე?

სმასალარი.

გუშინ გავისტუმრეთ ირანში ბორჯომის სკოლიდან დატყვევნილი რვა ათასი მოსახლეობა. ესლა არის შვიდი ათასი მოსახლეობა მოყვანილი სურამისა და აღის ადგილებიდან. ექვსი ათასიც ახლა მიჭყავთ გვერდის მიხილად და სხვა ადგილებიდან. სულ დატყვევებული და გასტუმრებული ერანს არის ოცდა ათი ათასი მოსახლეობა. მეტი ვერ მოკასწარით, რადგან გასინსულან მიუდგომელ ადგილებში.

შაჰი.

მისწერეთ ყველა ჯარებს, რომ სდაც კი შეიძლება დეს, ყველგან შეეხიენ და აღარა გაუშინ რა: სულ დასწვან, რაც არ წამოიღებოდა; ვისაც სიარული შეეძლოს დაატყვევონ, ვისაც არა და მთლად გაყლიტონ, რომ კაცი არ დაჩიეს ამ ჩემს უჩინ გურჯისტანში. მისწერეთ ირანს ჩემთ დიდებულთ, რომ ამ ტყვეებიდან, რომელიც ემაწვილი ბიჭი და ქალი მოეწონათ—ან ჭარბისთვის, ან მსახურებად აიყვანონ, ვინც არა და დასასლონ, სდაც უნაყოფო ადგილი იყოს. ვინც შატრა ვარკოდაეს, ურმებით გაისტუმრეთ, სხვები ქვეითათ, ვინც ვერ შესძლოს ქვეითობა—დასოცეთ. აბა ერთი დავათვალიერო, ამ ტყვეებში—იქნება ჩემი ჭარბისთვისაც გამოდგეს ვინმე. (მიღის ტყვეებისაკენ).

სმასალარი.

ერთი შვიდიოდე ემაწვილი არის, რომელნიც მოგეწონების და მე მამინე თქვენთვის დავასახელებ.

შაჰი. (დადის ტყვეებში და ათვალიერებს)

აბა რომლები არიან?

სმასალარი. (არჩევს ოთხს თორმეტს —

ცამეტის წლის ქალებს და იმავე ხნის ემაწვილებს).

ესენი გასლავან.

შაჰი. (სინჯავს).

ქმი მართლად ღრმ კარგები არიან. გავზავნეთ ესლავე ჩემს აბანოში და მერე ჩემს ჭარბში მიიყვანეთ. ეს ორი (უჩვენებს ორს სხვა ემაწვილ ბიჭსად). დაასაჭურისებინეთ. სხვა ტყვეები წასხით და გაისტუმრეთ. (ტყვეები მიჭყავთ. აბანის ქვეითინი და ტირილი ტყვეებში. მრავალნი ამათში ეცემიან მუნღსუელ და კვედრების აბასს).

გინც არ წამოგვეთ, ვეკლანი დასოცეთ, რომ დაბჭოლებს არ იყვეს: გარიკეთ (ჯარები სტამენ ტყვეებს თოფის ჯიგლიებს და შუბის წვერებს და ერეკებიან. მრავალნი ტყვეებთაგანნი შუბის წვერებით და-ჭრილნი იქვე დატყვიან. ჯარები ქსოცვენ დატყვილებს) დასოცილები წყალში ჩაჭყარეთ. (ჯარები ჭყრის დასოცილებს მტკვარში!.)

სმასალარი.

ასლს იმისას რაღასა ბრძანებთ: გაკამზადოდ ჯარები სანიერეთოდ! თუ არა? ეტყობა იმერთა მეფე ჩვენ არაფრად გვაგდებს, რომ არ გვანებებს ლუარსახსა. საჭიროა, რომ თქვენი ძალა იმერელთაგანსობთ. მინც მთელი სმასნისი სულ აქ არიან და ერთი იქაც ვადოდოდ თქვენი სასელი.

შაჭი.

სწორეს ამობა, ჩემო სმასალარო. გაეც ბრძანება, რომ მთლად შეიკრიბნენ ჩემი ჯარები და სვალვე გაედგეთ იმერეთის გზას. სადაც გურჯის სასელია, ეტყობა იქ თავსედობას არ დაიშლიან. შეგანსებ გიორგი იმერელს ამ ურჩებსა. მაგრამ საჭიროა, რომ სასკამის ან-რიც ვიცნოდე, რათგან ვეკლავთერი გარემოება ამან უფრო იცის.

მოურავი.

დიდებულა მთელბელა ყოვლისა ირანისა, ჩემსედ უბედნიერესი ვატი არ არის, რომ ძლიერი, ქვეყნის მთელბელი და მტერთა რისხვითა დამცემი და დამმონაგებელი შაჭი აბაზ ისმენს ერთი უგანსკნელი თავის მონის რჩევას და იმედი მაქვს ჯერ აქამდის ჩემი სიტუკა ძალაღსა ირანის ტასტის მთელბელს ტუდად არაოდეს არ დაჭსჯდამდეს. მე თქვენიან სლებით გამიკეთებია სასელი; თქვენი დიდება არის ჩემი ბედნიერება და თქვენი ამაღლება — ჩემი იმედი. ჩემსედ უბედური აღარავინ იქნებოდა, რომ აქამდის დაუძარცვებულმა და ყოველთვის ამაღლებულმა ხელმწიფემ შაჭმა აბაზ — ვერ სძლიოს მტერი ჭ და ამითი დამცეროს თვისი სასელი. არ უწიეთ, ძალაღს ხელმწიფეო, რა აღვილნი გვექნება საომრად, რომ კანჯარანი ძლივსა ქსლტიან კლდიდამ კლდეზედ. სადაც თითქმის, ცის ძირას, მიუდგომელს ბორცვებ-

ზედ, დათარულს და დაბურვილს ტყეებში სასაღებურს მუდამ ამაში
 გაჩეკულნი და გატეხილნი მცხოვრებნი; არ იცით, ძლიერა შატა-საზა,
 რა ხალხი ასევეთ იმერეთს: მდეკთა მსგავსი სვანნი, რატეკელნი
 და ალანნი გამოვლენ მთიდაძმ და მარტო ერთის თვისის დასასვით
 დასტეკენ ზარს ყოველთ თვისთ მებრძოლთა; ქურციქთა უმარდენნი
 და ტურის უგრძობლებსნი ახასხნი და მეგრელნი; გულშეუდრეკელი და
 ამაყი გურულნი სულ შეურილი ეყოლებსა გონიერს იმერთა ბა-
 ტონს გიორგის. ამისთან ხასკარსედ მეტი ქართლი და კასეთი სულ
 იქ არიან განიზნულნი და გაშეფოთებულნი, და რაც უნდა ძლიერი ვა-
 რი გვეყანდეს, ჩვენ იქ გამარჯვება არ შეგვიძლიან. ამისთვის კადნიე-
 რად მოგასსენებთ, სელმწიფეო, რომ მკვ თქვენს ახრსედ ცოტა
 ბრთსილად იყვნეთ და ნუ წაიკიდებთ გიორგი იმერელს.

შატა.

ეგვც ერთს შეტყობენასთან არის, რომ არ გვანებებს ლუარსაბს.

მოურავა.

მოუთმინეთ შადიმას. მეფე უჯვრებს შადიმასს, და რაკი შადიმას
 თქვენ ისე შეიწუნარეთ, შადიმას გადმოგვეგონით ლუარსაბს. ჯერ მანც
 ხანი არა გასულარა, რაც შადიმას წავიდა მეფესთან. გიორგი მეფე
 აგრე აღვილად არ გამოუშვებს იმას. გიორგი ძალიან გამაყნადელი კა-
 ცია და იმას კიდევ ენდობება, რომ ჩვენ გაგვიტყუოს იმერეთისკენ
 და მეგრე შატაიმწიფეოდას შუაში: აქედამ ქართლ-კასეთს აგვისკეს
 და თითონაც ვარებს მოასმარებს, იქიდან თითონ წამოგვესკვას და
 იმისი განზრახვა ეც იქნება.

ელჩი (შემოდის).

გურჯისტანის მეფე ლუარსაბ ვიანლებათ თავის ამალით.

შატა.

აჰა! კეთილი! სხალსალარო! უბრძანე შეიკრბოლს ვარები, მესა-
 ვარენი და მთლად ჩემი ამალა. უნდა დიდის დიდებით მივეკებნეთ მე-
 ფე ლუარსაბს, როგორც შექშეკინის ქართლის მეფეს და ჩემს ცოლის
 ძმას. (შიდის და განდევნენ ეველანი, მოურავის გარდა).

ძოუწავი (დიდს სანს სდგას მარტო
გულსელ დაკრეფილი და გაჭეურებს ცე-
ცსელ-მოკიდებულს ქვეყნებს).

დიდება შენს ძლიერებას, უფალო! ამოდენა ცრემლს, ამოდენა
სისხლს, ამოდენა ქვეყნის სცოდანობას, სიცოცხლის გამოსაღმებელი
ბუბერით შეჭეურებენ და კაცი არ გამოხნდა ამოდენა უბედურების
ზატრანად. ოო, გამოუცდელი ლუარსაბ! ოო, სულის მტერო შა-
დიმან!! თქვენ უნდა უგოთ ზასუსი განკითხვის დღეს ამოდენა სა-
ცოდანობისა და ცოდვის გულისათვის... რა გენადგებოდათ მეც მე-
ჭამა ჩემს ქვეყანაში ერთი ლუკმა ჰური?! მაშინ ჴნასავდა აბაზ, რე-
გორც იეთად დაუჯდებოდან ეს კანდიერება და სისხლით გაუმაძღრო-
ბა. აგერ თითქმის ათი წელიწადია სისხლს ვღვრი, დავკარგე ძმა და
ვინ იღის რამდენი მოკეთე და ერთგული ყმა. ვისთვის? ჩემის ქვეყნის
მტრისა და დამამსობელისთვის. ალაგი აღარ არის სზარსეთსა და იმათ
მტრის ქვეყნებში, სადაც არ დაღვრილიყო ჩემი და ჩემ საუკარულთა
სისხლი და სულ იმიტომ, რომ მე ჩემს ქვეყანაში შადიმან და ლუ-
არსაბ არ მყეუბდნენ.... შადიმანს აჭეუვი, ლუარსაბ, და შადიმანივე
გიღებს შენ ბოლახს... შენი თავი ძვირად გიღირდა ქვეყანასკედ, გა-
ეჭვებ გაჯირვების დღეს, მაგრამ ამოდენა ცოდო ყველგან მოგახეუბდა
შენ... დაღუპულს მამულს მუჟუც თავისივე მსგავსი ეკადრება, და
დღენი შენნი არიან დათვლილნი... მთენდე აბაზის თვის და ლიქნო-
ბას და მერე მაგან იღის...

იასე ქსნის-ერისთავი (შემოდის).

დრო ესლა გაქვს, გიორგი. ლუარსაბი მოდის და შადიმანიც
სელთ გვევს. არც ეგძნი და არც სხვანი, ვინც მტრად გეკულება, არ
უნდა გაუშვა ცოცხალი.

ძოუწავი.

ისეც ბეჭრი სისხლი დაიღვარა ქართველებისა, ჩემო იასეკ, და
ამ სისხლს მიმატება აღარ უნდა.

შაჭის მსახური (შემოდის).

შაჭმა გთხოვთ, რომ თქვენც წამოხრძანდეთ ლუარსაბის მისა-
გებულად. (გადის).

ძოუწავი.

ეს საზის მიტეებს ლუწახსებისა—ანდემის აგება არის. (გადიან)-

სტენა III

სტენა სწამლებს მტკეთას, სკეტო-ცხელის
გაღვანში. რიყრყის უამია. ერთხ ეკვლესიის
კუთხეში ნახადში გასკეული კატია დააქეთიქით
იყურებსა.

ნახადში გახვეული.

ოჰ, მადლობა ღმერთს! მოდის გიორგი. ძგონი ის არის.
ღმერთო. რა რიგად გატყვილას, კაცი ვეღარ იცნობს... ვიჰ! რა-
გად მიტყმს გული.... რამდენი ხანია აღარ მინახავს... იწება ვეღარც
გი მიცნობს... რადან მიცნობს, კატის ხსენ აღარ მადევს ამდენის ელ-
დისა და მწუსრებისგან.

ძოუწავი. (შემოდის და ათვალერებს,
თითქო ეძებს ვისმეო. ნახდიან კაცს და-
ინახავს).

შენ ვინა ხარ? რას აკეთებ აქ?

ნახდიანი (ხმის განკვლით).

აქ მოდი! მე ისა ვარ, ვინც გთხოვს, რომ აქ ამ დროს მოჰ-
სულიყავ. ხსკა ხომ არავინ მოგდევს.

ძოუწავი (მიდის ასლო).

ხსკა არავინ არის. (ორივენი დგებიან კუთხეში).

ნახდიანი (გადისდის ნახადს).

გიორგი! მიცნობ?

ძოუწავი (ხაკვირდება).

მაკრინეკ, შენა?! (მოესკვება).

მაკრინე (ხამოევიდება ძოუწავს კინერ-
სედ, თან ჰკოცნის და თან სტორის).

ძოუწავი.

ჩემო ძვირფასო მაკრინეკ! ჩემო სიცოცხლე, მაკრინეკ!... ჩემ-

გნით გაუბედურებულა, მაკრინეკ!... მე დაგღუპე შენ... მე ჩავდექ შენს ცოდოში, მე გაგაუბედურე შენცა და ჩემი თავიც... მაკრინეკ, მაკრინეკ!... (ჭკოცნას ცხარედ და სტირის). რა მოგვაგონებდა ამ დღეს, როდესაც ნოსტრეში ღსნინი გექანდა... სადღას ჩემი ნოსტრევი! სადღას ჩემი საქართველო, რომლისთვისაც გაწირე შენ!.. ყველა მტკერთან არის გასწორებული.

მაკრინე.

დაჯექ, გავძლე შენის ყურებით, შენის გოცნით, მინამ გვამლევს დრო და ქვეყნის აბამტუტებელი ვარები არ არეულან მძოვრის მძებარი ტურებივით.—დაჯექ, გიორგი, იქნება ეს იყვეს უკანასკნელი ჩვენი ერთმანერთის ნასვა... იქნება ველარ მოვესწრს შენს ნასვას, როგორც ვერ მოესწრს უბედური დედანქმი... სულ შენს სხენებაში ამოუვიდა სული: მიჩვენეთ ჩემი გიორგი და მიჩვენეთ გიორგიო... ზადა სარ, შეიღო გიორგი! იმასოდა უბედური სულის განტყვევის დროს. (ტირის).

მოურავი.

გიორგი ვი, ცოფიანივით განდევნილი თავის სამშობლოდამ, ემება თავის ქვეყნის მტრის ჭერს ქვეშ საფარველს, მშობელთა და სანატრელთ მოშორებული... ოჰ, დედა ჩემო! ჩემს ნასევარს სიცოცხლეს მივცემდი, ვინც ერთსულ ვიდევ გამოსასაღმებლად მაინც მიჩვენებდა შენს თავს, რომ უკანასკნელად, სულის ამოფშენის დროს დაგკონებოდი მშობელს გულს და ტირილით მესრულებინა გული (ტირის)... ჩემი ბრალიან... მე ვერ ავსწორე ვარგად ჩემი საქმე... მიუშვი მეფესთან ჩემი მტრნი და არაფრად ვაგდებდი მტრის ძალას, მეფის უსასიათობა ვი სულ გონებიდამ გამომივიდა.

მაკრინე.

ვიჰ, გიორგი! ცუდად ნულარ ასხენებ ლუარსაბს. ლუარსაბ უმანკაა მაკ საქმეში... არ იცი რა გული აქვს ჩემი გულის მკვლელს, ჩემს უბედურს ლუარსაბს... ვერ იცნობ შენ ჩემს ლუარსაბს... და თუ შენ მტრეც არის ჩემი სიყვარული გქონოდა — არ უნდა აგრე გაგამეტებინა ლუარსაბი... მართალია მე აღარ მადელოფლა, მართალია

ჩემი ცრულქმრობა ჯერ ინდობა და ამხნადა თავივადმ გვირგვინი... მა-
გრამ არაფერში იმას მე არ ვამტყუნებ, და ჩემს უდაბნოში ყოველს
სათს ვიდევ სულ იმის მაკედრებელი ვარ წინაშე უფლის ჯვარისა...
ვიდევი იმისის სიტყვებით ვცოცხალვარ და იმისი კარგად ყოფნა
მისარებს გულს... რასაც დღეს იმის უბედურებას გავიგონებ, იმ წუ-
თას განუტოვებ მეც სიტყვას... იმისმა უბედურებამ, იმისმა ტყვე-
ობამ გამომიყვანა მე უდაბნოდამ და გამბედვინა ამ ტანისამონის
შემოვსა და ამოდენა განსხვავებით შენთან მოხვალ ამისთანა უფრო-
ვად რას. თუ გრწამს და-ძმობა, თუ გიღირს რადმე დედიშენისა და
მამიშენის სული, თუ მტირეც არის გაქვს სიბრალული შენის უბე-
დური და შენგან შვილივით გასდიდის დის ძაგინესი—შეიბრალე
ჩემი ლუარსაბ, შენი მეფე, ნუ გაიმეტებ იმას საუბედუროდ... მე ვი-
ცი ის სასიეროდ არ გამოიყვანა ყეენმა. ნუ გაისერი ჯერ მეფისა და
მეცე შენი სიძისა და ძმის სისხლში სელს... ეს არის უკანასკნელი
ჩემი საკედრებელი შენთან, და თუ ამას არ შემიხრულებ, მაშინ არა
გვამებია არც და-ძმობა და ჩემი მკვლეელიც შენ იქნები... მშვიდობით!..
აკერ ისიც მოდიხ... მოდიხ უთუოდ, რომ უკანასკნელად შესწიროს
მადლი თავის გახსრებულს მამაშენის სალოცავს... თქვენი ჭირიმეთ,
რას დაჭგანებია... ლუარსაბ! ჩემი სულის მეფეო, ლუარსაბ!... რა
ახლავს ვართ დვთისკან ნაკურთხი გვირგვინოხსნნი ცრულქმარნი ერ-
თმანეთზედ, ვინ იცის რამდენს ხანს ველარ უნდა გავიგონო შენი ამა-
ვი... იქნება საუკუნეთაც და ამისთანა დროს უნდა ერთმანერთს ვემა-
ლებოდეთ და არ უთხრათ ერთმანერთს უკანასკნელად სალამი... გერ
უნდა ვისრულე შენს მსარსად ტირილით გული!... დმერთო! რატომ
არ მომკლავ!.. (ჩამოკვიდება სელმეორედ მოურავს გულზედ, ტირის
მწარედ და დიდს ხანს არა ჭმორდება გულივად). მშვიდობით ძმაო გიორ-
გი! მშვიდობით, ლუარსაბ!... მე მივალ ჩემს უდაბნოში, შენგან გა-
წირული და შენ ვინ იცის ჯალათის სმალ ქვეშ... (მოინურავს ქვი-
თინით ნაბადს, გავარდება იქივად, მოასტება ცხენს და გასწევს).

მორჩაგვი.

ჩემო ძაგინეკ, ჩემო ძაგინეკ! მე გამოგტერ ჩემის სულით

ველი, ქვეყნისთვის გაგიმეტე—და აი სანაცვლოდ რა მოგეცე! შენი უბედურება არ აძლევს ჩემს გულს დამშვიდობას... მაგრამ იმ საქმეს, რასაც საქმეს შენ შეგწირე, არ დანებებულ შენი გიორგი თავს და ვიდრე ცოცხალია, კიდევ ბევრს გაიმეტებს ამ საქმის შესრულებისთვის: ცოლს, შვილს, თავის ტოლს-ამსნაგს ანაცვალებს და თავის ცოცხალის თავით არ მოეშვება მაგას ავრე. (ჯუარსაბ შემოდის გაღვანში ბრთხილად. მოურავი დგება ჩუთხეში).

ჯუარსაბ. (მიდის ეკლესიის კარებთან, იჩიებს და კარგანს ღოცულობს სეღანყრობილი; დგება დაფიქრებული და ათვალეურებს გარეშემო ქვეყნებს).

გაბი, ჩემო ქართლო! რა ყოფაა შენი ყოფა?!.. რატომ არ მოგვკვდი აქვ და რათ დავანებე შენ თავი?!... რათ აყუევ თეიმურაზის სიტყვას და ეგრე უსისხლოდ უომრად გავაოხრებინე... რატომ არ მოძალა თავის სულით იმ ხალხმა, რომელიც მთხროვდა შეკლას და შეკლის მაგივრად მივეცი მტერს სელში?!.. უნდა მეც ჩემს ქვეყანასთან დავმარხულიყავ... ამოდენა ცუცხლმა, ამოდენა უმანყო ქრისტიანეთ სისხლმა და ცოდვის ლელმა არ გამოაღვიძა მოურავის გულში სიბრალული... ჩემის მტრობით ამოდენა ქვეყნის ცოდო ისინი და ახლა ისე უეურებს ვეკლა მას, თითქო ჭიაც არ გაკჷლიტოს... სკეტო-ცხოველო! ჩვენთა მამათა და ყოველთა ქრისტიანეთა ხსოვ და სავადრებელო, შენ მოხთხოვე ამოდენა ქვეყნისა და ჩემი ცოდოც ქვეყნის გამცემს და მოღალატეს და შენის სიწმინდის დამარღვეველს სააკაძეს...

მოურავი. (გამოდის ჩუთხიდან, ხაითაც ზურგი აქვს მეფეს შექცეული).

მაშინ მოჩვეითხოს, თუ სააკაძეს მანდ ბრალი ჰქონდეს; თუ არა და იმას მოჩვეითხოს, ვინც სააკაძე გააძო ამ ქვეყნიდან და იმით წაერთვა ძალა, რომ ან თავი შეეკლა მტრისთვის, ან არ მიეშვა მტერი ანუ ქვეყნის გასაოხრებლად... შენ და შენმა გამზრდელმა შადიმანმა უნდა ჰზიდოთ ეს ცოდო.

ლუარსაბ. (შეკრთალი).

ძლივს არ შეგვეყარა ღმერთმა პირისპირ ერთმანეთთან მარტონი...
 ეს სვეტი-ცხოველიც აქა გვევს მოწმად... სახ შექსედე ამ ქვეყნებს:
 რა იქნა იმოდენა ქართლი?!.. სად არის საღისი, რომელმაც შენ გავ-
 წარდა და ზური გატყა?! სად არიან სოფლები, სადაც შენ აღიზარდე
 და პირველად დაინახე შიხის შუქი და შეისუნთქე ტუბილი საქართვე-
 ლოს ჭკერი?! სად არის სარწო-საცხოვერებელი საღისისა, რომელიც
 შენ როდისღაც ღმერთად გხდიდა და ჭგონიდა შენთ იყრნთა ნა-
 ტრთვალსა?!.. რა პირით მოჭსულსარ ამ საქმეების მომქმედი სვეტი-ცხოვე-
 ლის კარ წინ, შექსედე სახ რას ჭგავს გუმბათი და ზღუდები
 წმინდის უფლის კვართის სასაფლაოსი, სად არის ჩვენთვის ჭკარ-
 დმულის ქრისტეს კვართი მისხელი და მთარველი საქართველოს ერისა.
 ესეც კი არ დაინდე შენ და მიეც უსჯულათა ხელში... იქნება მო-
 სულსარ გასაკიცხავად შეთგნით დანგრეული ეკლესიისა!!.. გიტვირთნის
 ქვეყნის გაღარება, შენი პეტიის სისხლი და ამით მომქმედს შენ
 აღარც ღვთისა და აღარც შენთა მამაპაპათ საფლავათა შეურაცხება აღა-
 რად მიგანხიან... უკეთეს დროს და უკეთეს ადგილას მე შენ ვეღარ
 განსავ. დღეს მე და შენ ბატონ-უმანი აღარა ვართ: მე ვარ ტუვე,
 და შენ — თარ-ხმელი შენის მამულის წარმტუვევნისა... და ვინც ჩვენ
 შორის იუვეს მტუუანი — დეე აქვე, ამ სვეტი-ცხოველის კარ წინ
 შესწიროს ღმერთს სული, რომ ამითი მანც მოიპოვოს იმოდენა
 საღისის ცოდვათა მიტუება. ამოილე ხმალი! ხმალი შენი მანც გათქ-
 მულია-(მეფე იძრობს ხმალს).

მოურავი.

ესლა ჩემი და მკარინე იყო აქ და ამ ეკლესიაზედ დამარისხა,
 რომ შენს სისხლში ხელი არ გავისვარო; მაგრამ იცოდე, რომ ჩემს
 სისხლშიც ადვილად არავის გავსვრეინებ ხელს.

ლუარსაბ.

ხმალი, სააკაძე, თუ მტირეც არის გაწვევს შენი სინიდისი თა-
 ვის-მოუვარეობას და არა ხარ ქვეყნის გამტეში და მოღალატე.

მოურავი.

კიდევ იმიტომ არ ვიღებ, რომ ორივეს შენში ვხედავ. შენ
 ჭკრმობ შენს ბოლოს და იმიტომაც ხარ აგრე გულად, თორემ

მე გუფს, მუხრანს რომ განწირვის დროს სალსს გაუქეცი, მაშინ გამოიჩენ-
დი;— მეც ვიცი შენი ბოლო და იმიტომ არ მინდა სსკებს გამოვსწირო
შენი სისსლი.

ლუარსაბ.

ჭო! გინდა სსკის სელით ნარი მოჭვლიყო. მაგრამ ქვეყანამ იცის
შენი ოსტატობა და შენი ძეგის სისსლს მანც შენ დაგადებენ, და
შვილითი შვილამდე და უკუნისამდე იქნები ყოველთვის წვეკლითა და
შეხვეწებით მოსსსსსსსსს... ოჭ, ოსტატო! ოჭ, გუფგაუწმინდელო!..
რატომ აღრევე ვერ გიცან მე, რატო მაშინვე არ დაუჯერე, მძი-
სოდენ ნანაგდარს შადიმანს, რომ შენის დის გამოჩენით კარგი არა
გედო რა შენ გუნებაში...

ძოურაფი.

დიად! კარგი არა შედო რა გუნებაში! მინდოდა მსოლოდ საში
სამეფოსი და ოთხი დიდი სამთავრო ტანტის მეფობელი გამესადნე,
რომ აღარც შენა, აღარც შენს შვილსა და შვილის-შვილს და ათასად
გბგეკვიდ სამეფოებს ის დღე არ დასდგომოდოთ, რაც ადგათ აქმ-
დის. და თუ შენ შადიმანების სიტყვებს არ აჭყოლოდი,— ესლა არ
იქნებოდი შაჭ-ხანის ტყვე.

ლუარსაბ.

შენ არა ხარ ღირსი შადიმანის სასელის სსსსსსსს.

ძოურაფი.

ჭეშმარიტად, მე არა თუ ჩემი სისსლის მსმელი და მამულიდამ
გამეკვირებელი მეფე და თვით იმისი ჩემზედ წამქეზებელი მონა— და ქვეყ-
ნის ამბოტუტებელი შადიმანიც ვერ გაგიმეტე წასსსსსსსსს; და შადიმანსა
ვი ერთს ხალათში მისცა თავისი გასრდილი და მწყალობელი მეფე
იმის მტრებს სასიკვდინოდ.

მეფე.

ვიდრე მაგან დაღუბა საქართველო, რომ შენ, იმის მტრის, სმა-
ლიც გიჭრის, ენაცა...

ძოურაფი.

ხომ გკვირა, რომ ორივეში ვკვობდი შადიმანს! მამ რეგორ გამ-

ცვალე შადიმანში?!. აი ესლან: შენ მეფე და მე—შენი ემა. მომეტ
სელი, ჩამომაცალე შადიმანები და შენ ანათე ტყვეობიდან გამოხვალ,
—ანადედ მთელი ს:ქართველს ბატონიც გაჭნდები.

მეფე.

რომ კიდევ შენი და დაუსვა ქართველებს დედოფლად, და ჩემს
მეფობად შენ სწევდე მეფობას, კიდრე თავად არ დაიდგამ თავზედ
მეფის გვირგვინს!.. ოო, გაუძღვარო დიდების მოყვარებაჲ! ერთი
უბნალა აზნაური აღარა სჯერდება თითქმის მთელი ქართლის მოუ-
რახას და უნდა კიდევ მეფეთაც გახდეს.

მოურავი.

მაშ რაც მოხდეს, მე სელი დამიბანია.

ლუარსაბ.

შენ დიდი ხანია გაქვს სელი დახანილი... ს:ქართველსა და
შენის მეფის სისხლში.

მოურავი.

მეთხოს ამ სეკტმა-ცხოველმა, თუ შევარჩინო მე ყიზილბაშთ
და შან-ბაშს ქართველების სისხლი და ეს ქვეყნის გახსნება, და სის-
ხლი მეფისა ჭზღოს თვით იმან, ვინც არ მოინდომა, რომ ამ სისხლს
გადარჩენოდა... მშვიდობით, ლუარსაბ! აკერ აქეთ მიდის შან-ბაშ თა-
ვისი აძლით. ჩააგე შენი სძალი. გიჯობდა ეგ სძალი მაშინ ამოგე-
ლო, როცა ცეტსლს უკიდებდნენ შენგნით სელიდამ წასულს ქვეყნებს.
ესლა შენი სძალი შენს მეტს ველარავის გაჭკვეთავს. (მიდის გასასე-
ლელად).

ლუარსაბ. (ჩააგებს სძალს და იტაცებს
ერთავ სელეს თმაში).

დმერთო! რაზედ ჩამაგდე ჩემი მონის სელში!.. სსვა მტრებს
რაც უნდა ეწნათ ჩემთვის... (შანის დანახავზედ გადის საჩქაროდ).

შაჰ-აბასი. (შემოდის და თან შემოხედებს თავის ამაღს, რომელთა შორისაც არიან: ყოჩხისან სპასალარი, ზურაბ ანაგვის-ერისთავი, მოურავის შვილი შაატა და სხვანი).

ას, გიორგი ეს არის ესაა შენს სსენებაში ვიყავი და შენც აქ დამისვდი. ამავე მომივიდა, რომ ავლანისტანელნი შემოგვსვებიან, რაკი გამოუგულებივართ აქეთ და ძალიან შეუწუხებიან ირანი. ამისგამო მე დღესვე უნდა გაუდგე გზას და შენ და ზურაბიც უნდა წაგიყვანათ თან. მე ჯარები აქედამ არ მიმიყვან რა, რადგან კასნი და ზოგნი ქართველნიც დასტყვიან კასეთს ფეიქანსანს, და აქ უშვებ სპასალარს, რომ მაგ გაკადნიერებისთვის მთლად გასწყვიტოს კასეთი და ქართლი მთლად გადმოასახლოს ირანს.

მოურავი.

დიდებულ სელმწიფეე, თქვენ თავად სტადეთ, რა ძნელიც არის თქვენის ბრძანების ასრულება. შეიტყობენ თუ არა თქვენს ბრძანებას ქართლსა და კასეთში, მაშინვე გაიხიზნებიან იმისთანა ადგილებში, სადაც ვერა ჯარნი ვერ მიუდგება. აქ საჭიროა ასლან იმისთანა საზღვრები, რომელთაც იტოვებენ ყველა სასაზნი ადგილები და ყველა ბილიკები, რომელნიც მიუდგებიან ამ ადგილებს. ამისგამო მე ვგონებ, რომ მე და ზურაბი ერისთავი აქ უფრო საჭირო ვიქნებით, ვიდრე ავლანისტანში: იქ მარტო ერთი ზარის დამტევი სასელი შაჰ-აბასისა საკმაო იქნება მტერთა შესარისხვად და აქ უთქვენოდ გამხელდება საქმე. ამასთან: მე და ზურაბს შემთხვევაც გვექნება, რომ ვიყარათ ჯარნი ქართველებსად, რადგანაც ჩვენი სამსახური არ დაფასებს და გვედევნოს სასიკვდილოდ. დიდი ხანია ჩვენ გვეურობის მაგათი სისხლი და ასლანც თქვენ დააკლეთ—ჩვენ შეუხრულებთ. სასიზნი ადგილები თითქმის სულ ჩემს სამოურავოსა და ზურაბის საყმომი არიან, და იმისგამო ჩვენ ისინი ვერსად დაგვემალებიან. დრო არის, რომ იმდენი გურ-

ჯის ტანის შეწუსებისგანმ ოისკენოხ ირანმა, თოტემ ქართველინ ან
ასკენებენ ანტ ერთმანეთს და ანტ სსკებს. გკანადგურთოთ ქართველო-
ბა და მშენიერს უსკს საქართველოხ მამულზედ დავასახლოთ თქვენი
ერთგული საღსი ირანისა.

შანბახს.

სწოტედ მეტ ეკ კანსტასკა მქონდა, მაგრამ ვოქოტბოდი, იქნება
მოურკავმა კიდეკ ან იკისტოხ მეთქი. მამ ეკ უკეთესი იქნება, თუ
შენ და ზურაბ აქ დანჩებით, რათკან უთქვენოდ სწოტედ რომ გკჭირ-
დებოდა ჩემი ბრძანების შესტრულება. მაგრამ, რომ იტვი არა მქონდეს
თვეს ერთგულებასედ, მე წავიყვან მძეკლად შენს საუკეთესო შვილს
ზანტას და ზურაბის-ტოლს. ვინიტოხას რამე ორგულოხა თქვენი მს-
მენია, ორბეკს ერთს— შვილისას და მეორეს ტოლის-თავებს კამოკოგზან-
ნით ჯილდოდ თქვენის საქმისა; და შეძეკ თქენს თაკებსანტ კადმოკ-
კიდებ თბილისის ტისესედ ქვეენისთვის საჩვენებლად. სომ იცი, შან-
ბახის გულმა ან იტის რა არის შებრალება... მამ, ყოტნისამ სხას-
ლარო, ესლა შენი საქმე უოტო კანკად არის: ზურაბ და კიორკი
ყველა საქმეს კანკად მოაკვანებენ.

მოურკავი. (ტალკე).

ჭურბო! მძეკალი!... ისიც ჩემი საუკეთესო და საიმედო შვი-
ლი... ჩემი ზანტა!... ამას რაღას მოკულოდი... დემტო! რატომ
ერთსელ ჩემკანტ ან მოიხედავ!.. კამოქსადმე, მოურკავო, შენს შვილს.
ჩვენ ესლაკე გაუტდებით გზას, სადილი თბილისს მიკველის. (შან-
კამოდის და ყველანი თან კანდეკენ მოურკავისა და ზანტას
კანდა). (*)

*) ეს ბოლონდეკი სტენა, მოურკავი რომ ზურაბს შეეთქო, ბე-
რით შეძეკე იყო, მაგრამ ამისი აქ მოყვანა ტკაკედიანისთვის საჭი-
რო შეიქნა. ავტ.

ძოჲრწავი.

მშვიდობით, შვილო ზაატა!.. შენ უნდა წაწვეა ყვეს.

ზაატა.

რატომ ატყ ამღვრეული ხარ, მამავ? რატა ჩამოხვალ, მე ისევ იქ არ დავსკდები. თუ ჩემთვის ხწუხარ, მე იქ კიდეტ მიჩენია: მე ვერ უუტრბდი ამდნი ქვეყნის სატოდარბას. მე რამ აქ უუტრბდი ქართველების სატოდარბას, ტუეედ რამ მიერეკებოდნენ, სულ გული მიკვდებოდა. დმერთო, რა ხანასკანი იყენენ... რა რიგად კვიდებოდნენ... ძადლს არ გაიმეტებენ ისე ხანკვდინოდ, როგორც სიმძილსა, სიტიტკლისა და ქვეითობისგან მოუძღუტრბულ და მოწვეტილს ტუ-სადებს იმეტებდნენ... ძაგისთვის რა გწუხებს ..

ძოჲრწავი.

აჩა, მე ძაგას არა ვსწუხვარ... მე გნასკ ისევ. მშვიდობით. (ესკვება, იგრავს გულში დიდს ხანს, ქვოცნის და ბოლოს ვედარ იმატრბებს თავს ტირილისგან). მშვიდობით, უბედურჩის მამის შვილო, ზაატავ... შენ იყავ, შვილო, ჩემი იმედი, შენ ახალმუნებდი ჩემს ათასდგავჯეჯილს გულს... მშვიდობით!... (ზაატა ტირის). იტირე, შვილო, იტირე მამიშენის ბედი და დასწველე ის დღე, რა დღესაც შენ გამოყხასკე დედაშენს მეტელში... რა დღესაც საქართველო იქნა ათასად გავჯეჯილი...

ზაატა.

მშვიდობით, მამა... მე ვიცი რათაც სტირი: შენ გენანება საქართველოს დაღუპვა... ხაწალი საქართველო... ნეტავი შკელა მანტ როგორმე შეიძლებოდა... მშვიდობით! თორემ ატერ ჩემ დასამსკლად მოდიან ...უნდა დედასაც გამოკესალმო. (გადის ხანქაროდ).

ძოჲრწავი (მარტო).

მშვიდობით, ჩემო ზაწია ზაატავ!.. არ იცი რა ატირებს მამაშენს... არ იცი, რა გულით გესალმება შენ ის, და დეე ნურც გაიგებს,

მანამ არ აიძრთვის მძვინვარე აბაზის სმალი შენს გისერზედ... მაშინ მოიგონე მამაშენი და ნუ შეაგინებ... ნუ შეაგინებ იმიტომ, რომ შენმა სიკვდილმა უნდა გამოისხნას შენი სამშობლო ქვეყანა... (ტორის და ჩაფიქრდება). გავაუბედურე სულზედ უფრო საყვარელი და და აძაღ... წაწყუდა ჩემი მაშინ იქნება, რომ შეილი გავსწირო და იმანაც აძაღ ჩაძიარეს... არა! ახლა ისე აღარ იქნება... ღმერთი ძაღლისა და შეიწირავს და იგმარებს ერთი კაციცან ამოდენა მსხვერპლს.

გიორგი ქავთარაძე (შემოდის).

საშინლად აღეკვებულა მთლად ქართლ-კახეთის სალხი ამოდენა შეიწროებისაგან, ჰსურთ მტერთან ბრძოლა და ერთი მოთავე არ ჰყავთ. ასე შესინებული და დაცემული დიდკაცობა საქართველოსი მე არ მინახავს, როგორც ესლა. თვით დედაკაცნიც მხად არიან საომრად, რომ ერთი მოთავე ჰყვანდეთ. საშინელი გოდება და ტირილი ედებს მთა და ველთა და თვით ცამდინაც კი ადის ეს ქვეყნის საცოდაობა. უსაქმელობით სალხმა თიხას დაუწყო ჭამა და ამ ყინვა-ზამთარში სალხი უბინაოდ ჰყრია გარეთ. აქამდის საქებური სასული გიორგი მოურავისა, დღეს შეიქნა ყველასგან საწყველი და საგინებელი. არავის ხჯკარ, რომ შენ არ იყვე მოთავე ამოდენა ქვეყნის უბედურებისა.

მოურავი.

ჩვენმა საათმა დაჭკრა. ესლავე მოგტეპ ქათალიგოზთან და წილ-გნელთან წიგნს და რაც შეიძლო ძალე მიეცე. ეცადე, რომ იმით მოგტენ წიგნები ქართლ-კახეთის დიდკაცობასთან და მაშინვე შეუდექე საქმის და ისე მოიქეცე, როგორც მე გითხრავ. როცა თავის თვალთმე ქნასკენ დიდებულნი რაც დღე მოკლეთ, არც მაშინ გამოიღებენ სელს. ქართველთა ყველა თავადაზნაუნი უნდა შეიყარნენ სამუხრანბოში, ჩვენი ჯარების შორიანლეს.

სურათი II

სცენა IV

სცენა სწამოებს მუხრანის ანემარქედ, სადაც სდგანან ყოჩხისან და მოუწავი სპარსთა ჯარებით. სცენაზედ ერთს მსახრეს აჩიან მრავალ ოტყეენი ვასეთიდა; მეორე მსახრეს ქართლიდა. აქვე აჩიან მრავალნი დაბარებულნი ქართლ-ვასეთის თავად აზნაურნი, რომელნიც დგანან თოფიარაღში. ამათ სუყველას ახგევიათ გარშემო აცად გაწოდებულნი სპარსთა ჯარები.

ყოჩხისან.

დავიჯერო ამაზედ მეტნი არ შეიყარნენ დაბარებული თავად-აზნაურნი?

მოუწავი.

სულ მთაში აჩიან გასიზნულნი მიუდგომელ ადგილას. ჩვენ თითონ მოგვინდება იქ ასვლა. ესრე წვრილ-წვრილად გადავსვლობა, თორემ თუ ბევრნი შევრიდებენ, ვართუ სელი გამოვლათ: თუ ერთი გადარდა ქართველი ვატი, სომ იცით მაგათი ამაჲი... მშინ იქნება ველარც კი მოგვეყანა აღსრულებასი შაჰის ბრძანებას.

ყოჩხისან.

ეგ კი მართალია! ჯერობით ესეც საკმაოა, ნეტავი ამათ აუკიდნენ ჩვენი ჯარები. (ჯარებს). აბა, აჭყარეთ თოფიარაღანებს იარაღი. (ჯარები ეტანებიან ასახსნოდ).

თოფიანძღანები (არ ანებებენ იარაღს).

რათა?! რისთვისა გვეჩით იარაღს?! თუ ბრძანებაა რამე ყვენი-
გამოსაცხადებელი, განა ასე არ გამოგვეცხადება: ჩვენ სამ არსად ვა-
ვრბივართ.

ყორჩისან.

როცა იარაღს აიყრით, მაშინ გამოგიცხადებთ.

იარაღიანნი.

რათა, ასე გამოგიცხადებთ. ჩვენი იარაღის დანებება არ იქნება.
თუ ყვენი გვიბრძანებს რაიმე, ჩვენ იარაღში იმისი ურჩება არ შეგვი-
ძლიან.

ყორჩისან (ჯარებს).

აჭყარეთ სუეველას, და ვინც ურჩი შეიქნება — დაჭსოცეთ. (მრავალ-
ნი თოფ-იარაღიანთაგანი ნებით არ ანებებენ იარაღს).

იარაღიანები.

როგორ თუ ძალათი აგვეჩოროთ!? ასე ღალატით დასოცვა იქნე-
ბა!! (იძრობენ სმელებს). ჩვენი ცოცხლის თავით იარაღს ვინ დავანე-
ბებთ! (ერთმანერთს). მინც დაგვსოცენ ეს ურჯულელები და მინცა
დედა შეერთოს ცოლად, ვინც უსიკვდილოდ ამათ იარაღი დაანებოს.
შევეწირეთ ქრისტეს სული და იარაღით სულში დავისოცნეთ. (ჯგუ-
ფდებიან ერთად).

ყორჩისან.

თოფები მატათ!... სულ გაჟლიტეთ კვ გიაურები! (ჯარები
დეუშენენ თოფებს. მრავალი თოფიარაღიანი ქართველები იქვე დაეცეში-
ან. შეიქნება ჩოჩოლი და ამ ჩოჩოლით გადიან გარეთ. სხვა ტყვე-
ები შეიქმნიენ ყვილ-სივილს და სულ ერთმანერთს ეუუყვიან).

მთურავი.

ჩვენ უნდა ახლა ამ ტყვეებიდამ ერთი ორმოციოდე თავად-ანსა
ურთაგანი გაუშვათ ქართველები, რომ აცნობონ ქართველებს ძალ.

278

ყენის ჯარებისა, რომ წინააღმდეგობა აწვინ გაჭედოს და შეიტყოს
ველამ, რაც დღე ადგებათ წინააღმდეგთ.

ყორჩინას.

ეკ ძალიან კარგი ახრია. ძაგრამ ჯერ დეე სხვა სერიცა ნა-
სონ. (ჯარებს). გაიყვანეთ კახელობა და ვეელას თავები დააყრევიეთ.
მიიყვანეთ ქსანში და შიგ წყალში დასჭერთ თავები, რომ მატათი
თავები ჩაერთოს მტკვარს, და სტნას ქვეყანამ ძალა ახაზ ყენისა და
უძღურობა იმის წინააღმდეგთა. (მრავალნი ტყვეთაგანნი ეცემიან მუს-
ლის თავებზედ და განწირულებით შესტირიან მიტკვებს). შებრალებს
ჩვენ შანის ბრძანებაში არ გვიწერია. გაიჩვენეთ ვეელანი! (მრავალ
ტყვეთაგანს მუსლით ეპეტება. ისმის საშინელი გოდება, მოთქმა და
ხმაძალღვი ტირილი. დედები იგრავენ გულში შვილებს და არ უშეებენ.
ზოგნი ჭკოტინან ერთმანერთს და ესლმებინ; მრავალნი შესტირიან
დმერთს და ლოცულობენ. მრავალნი აგინებენ ყენს, მოურავს, ყორ-
ჩინას და ზურავს ერისთავს. ჯარები ხმა-ძალდა მიერეკების და მიათრევენ
ჰიგლიგის ტემით ტყვეებს).

ყორჩინას

მე საშინლად მიყვარს ამგვარი სიერი. წავალ, რომ უთურო კარ-
გად შეასრულონ ჯარებმა ბრძანება. (თან გასდევს ტყვეებს და ამას გას-
დევნს სანები და სუფთონები).

მოურავი (გაჭყურებს დაფიქრებული და
გადება ცალკე).

ნუთუ არც ახლა გაიღვიძებს ქართველებში ერთობა! ნუთუ
არც ახლა გასწირავენ თავებს და შესხამენ თავის გამწვეპტლებს
უგანახეულ სისხლის წვეთს!.. ნუთუ არც ახლა გაჭედავს ზურავს
საქართველოსთვის თავის გამოდებს და არც ახლა დასთმობს ქვე-
ნისთვის ცოლს?! არა! ახლა თუ არა იქნა რა, მაშ საქარველოში
გადა არა ყოფილას და ახი იქნება იმათი სახელის მოსპობა...

ქართველი ტყვეები.

გიორგი მოურავო! ზუკაბ ანაკის კრისტაო! მოიგონეთ ღმერთი, მოიგონეთ თქვენი ქრისტანობა!.. თქვენ მანც რა-გორა სდგებით ჩვენ სისხლში?!.. შეიბძლეთ ჩვენი ცოლ-შვილი. შეჭხედეთ ღმერთს... თუ ჩვენი ღმერთი არა გწამთ—შეჭხედეთ თქვენს ღმერთს...ნუ იღებთ ამოდენა ხალხის ცოდვას და ამოდენა სისხლს...

ერთი თავადი-შვილი.

გეო, სააკაძე, ამდენი სისხლი და ქვეყნის ახსრება...რაყედ ახსრებ ამოდენა ქვეყნას...რით ვერ გასძელ ამდენის სისხლით!... რას ეძარტლები ამოდენა უბრალო ხალხს...მოიგონე ღმერთიცა, რა-მელიც ჰხედავს ყოველს ჩვენს საქმეს...არ შეგარჩენს ღმერთი ამდენს ცოდვას...

ყორჩინან (შემოდის და თან შემოს-
დევენ ხანები დასულთნები).

ერთი შეჭხედე, გიორგი, იმ სერსედ რა ყრამულა და რა-გორ გულით მუშაობენ ჩვენი ჯარები. (შორიდა იმის საცოდაობის ყვილ-სივილი. ქართველი ტყვეები გაჭურებენ და შეიქნება აქაც ცან-წირულებითი შემაგრებული ტირილი. დედაკაცები იცემენ გულში სე-ლებს და ივარკენ გულში ზაწაწინა შვილებს და სჭიდებენ მაგრად სე-ლებს).

ყასახის ხანი.

შეჭხედეთ, რაგორ გაწითლდა წყალი. რა! რამდენი თავები მო-
აქვს. (ყველანი უფურებენ. ქსანი ცოტ-ცოტათი მიიღებს წითელს ფერს და თან-და-თან უფორ ბეკრი ადამიანის თავები და უთაო გვამები მოაქვს. ტყვეები უფორ შემფოთდებიან და უფორ განწირულებით აწებენ ტირილს).

ყორჩინან.

ესეც სომ ჳნასეს ამათ. ახლა ერთი ორმოცოდე კაცი გაუშვათ; რომ აცნობონ ქართველებს, რაც დღე მოელოთ თუ არ დაგვემორჩინოებიან. სხვანი გავისტუმროთ ირანს.

მოუტავი.

არა, ორმოცი ცოტა იქნება. ვინ იცის რა ადგილებში არ არიან ქართველები გაფანტულნი და გასიზსუნლნი. ეგრე ცოტანი ვერ მიაწვდენენ ვერსად სძას. გაუშვათ ყველანი, რომ უფრო საჩქაროდ გაწყარონ ეს სძა და ყველა მალე აიტანოს შიშის ზანძა, რომ ყველამ დასჩქაროს თავის თავად მოსულა, თუ უნდათ, რომ ეს დღე არა ჳნასონ.

ყორჩინან.

სწორე თქმან. ჭკობით ისიცა კმარა, რაც ტყვეები გავისტუმროთ. ესენი გაუშვათ ყველგან ამბის მოსაფენლად.

მოუტავი.

ქართველებო! ყველანი გაგვინთავისუფლებინათ. წადით და აცნობეთ ყოველთ ქართველთა ყოველი თქვენის თვალით ნასული. დეესცნას ყოველმა საქართველოს კაცმა, რაც დღეა იმათსედ მომდგარი და რასაც უნდა მოულოდნენ სხვარსელებისგან. უთსარით, რომ შებრალეება იმათა გულმა არ იცის, თქო. აცნობეთ ესე მცირეთა და დიდებულთა, მღვდელთა და ეპისკოპოზთა, ძეთა და მამათა, უცხოთა და მეტნიერთა. მოჭთინეთ ეს სძა ტყეთა და კელთა, ეკლესიათა და მონასტერთა, კლდეთა და ხეობათა, რომ თვით ქვითაც კი იგონონ, რაც დღეა საქართველოსედ მომდგარი.

ყორჩინან.

გაუშვით ე გურჯები. (უშეკენ. ტყვენი განარებულნი მიდიან. გადის ყორჩინანიც და გასდგენ ყველანი თან. დამდება).

ძოჲრავი:

ფურავ, შენ შეიცადე. (რავი დარჩების მარტონი, ჰკიდებს ფურავს სელს და მიჯეკს ერთ მიფარებულს ადგილს და სსდების ერთად). გესმის, ფურავ! დღეს არის ჩვენი განჩინების დღე. თუ ესლაც მე და შენ არათერს აზრსედ არ დავდექათ, მაშინ საშვილის-შვილოდ უნდა ვზიდოთ ამოდენა ქვეუნი ცოდო. გაგონე დღეს ტუკუების სიტუკები?! იგრძენ თუ არა ამ სიტუკების ძალა?... რა გულით უნდა უფრო, რომ ურჯულთათრები დედამწასთან ანადგურებდენ ჩვენს ქვეანას, ჩვენს თვალს წინ ჰმუნრავდენ ჩვენთა მესობელთა და გამზრდელთა და ამოდეს ქვეანა გადაჯილგონ შეწელოდ თავისის მიწაწელიდამ, თავისის სარხოსამეოფიდან. შეჰხედე ერთა ქვეუნი სცოდანობას, დედებისა და ცოდებს განწირულს ტირილს. თვით მადლს ცამდინ აღის ამოდენა სცოდანობას სმა, და თვით ცაც ირეკვს ამოდენა ქვეუნი ცოდვით... დავიჯერო მოგვიწონებს ამას ჩვენ ღმერთი!... რა ზასუსი უნდა გავსცეთ ჩვენს მეუფეს იმ დიდს განკითხვის დღეს?! რა ზასუსი უნდა გავსცეთ ჩვენ შვილთა და შვილის-შვილთა და ამოდენა ქვეანას?! ნუ თუ შენ აღარა სარ ის ფურავი და მე ის ძოჲრავი, რომლების სასელისაც ვიქმინანთ არა თუ სზარსთა—და თვით მქენვარე აზარსაც!... ნუ თუ დღეს, რომელსაც ჩვენს მეტს აღარავის შეუძლიან საქართველოს შეკლა, უნდა ამოვიდოთ სმალი და დუსოთ გულში ჩვენს მამაბიბებს, ჩვენს მებს, ჩვენი მიწაწელის შვილებს?!

ფურავ არავ. ერისთავი.

გიორგი, დავიჯერო შენს განზდილს ფურავს აგრე იცნობ! იქნება გგონია და გჯერა, რომ ფურავის გული არა კვდებოდეს და ფურავის სისხლი არა შრებოდეს ამოდენა ქვეუნი სცოდანობით. მაგრამ რატომ მაშინვე არ მითხარე ყველგური, რომ ჩემი მშენიერი ანა არ გამეშვა მქედად. რა ზასუსი უნდა გავსცე ახლა ანას, რომელსაც სული თან გამომატანს და რომლის უბედობის მიზეზი უნდა გავსდე მე?!

მიიხარ წა უფა ანას, რომელსაც შეუბრალებული საზა ჯარა ატოც-
ლებს ჯარც ერთს წუთს, რაკი გაიგებს ჩვენს აზრს!?

მეუბრავი.

ზურაბ! გრცხვენოდეს, რომ ერთი ადამიანი ვერ გაგამეტნია
ამოდენა საქმისტიანო ქვეყნისთვის. დავიჯერო, ჩემი იმედი, ჩემი ნუ-
გეში, ჩემი მშენიერი ზნატი მე ნაკლებ მიყვარს; მაგრამ დავსთმე
ქვეყნისთვის. ზნატი და ანა ქვეყნას ველარა ქმობენ და ქვეყანა გი
კიდევ ბევრს ანასა და ზნატას ქმობავს... თუ არ გითხარა მამინვე
ეს, იმ მიზეზით არ გითხარა, რომ მემინოდან შანტი, ან ვინმე არ მი-
გვსკედრდარა, რაკი დავიწებდით მძევლებზედ ჯანაზავს.

ზურაბ.

მამ, ანა ახლა რა უნდა ვქნა? ნეტავი დამცლდარა მანც და რი-
ვიანად გამოკნაღმებოდი ჩემს სანატრელს ანას... რა ზანუხი უნდა
მივსცე ან იმას განკითხვის დღეს, ან იმის მშობლებს, რომელთაც
იმაზედ მეტი სსვა არა გაანჩიათარა.

მეუბრავი.

მართალია, ზურაბ, ცოლის დავარგვა მნელია; მაგრამ ესლა მ-
გაზედ ჯანაზავი, ამისთანა დროს, — დრო ჯარა არის. ამ წუთს იქით,
შენ უნდა ყოველი სიბრალეული ამოიღო გულიდამ — ესლა ჩვენი სა-
ფიქრელი არის ქვეყნის საცოდარობა. ცოლს მე უფრო ჯანაზავს და
დიდიკაცის ქალს გიმოვნი: შეგრობამ მეფის ჯარაზავის დას ჯელას,
და მამის უფრო ბედნიერი იქნები.

ზურაბ.

კარგი! შემინიარავს ჩემი ცოლიც, ჩემი თავიც ქვეყნისთვის. ახლა
რა უნდა ვქნათ, რეგორა მოვიქცეთ?

მეუბრავი.

ჯერ, ზურაბ, მოდი მე და შენ ფიცი დავსდოთ, რომ ერთმა-
ნეთს არ უღალატოთ და მეტე ყველას გატყვი.

ზურაბ (ამოიღებს უბიძამ ნაწილებს).

ვაი, შენ, ჩემო თაფო! გიორგი, რა ცუდად გიცნიავარ! ჯერ ევე-
ლა იქით იყვენ, — რამ გათვქრებინა, რომ ზურაბ გაჭბედავს რადიხში
ძოურავის დალატს, რომელსაც მამასუდ მეტი ამაგი აქვს ჩემსუდ და
რომლის ხელთაც ვარ გაზრდილი. აი, ხომ ჰხედავ ამ ნაწილებს? ეს
ნაწილები სიკვდილის დროს დამკიდა დედა ჩემმა და ამ ნაწილებით და-
მიღვრცა ცხოვრების გზა მამა ჩემმა. ვფიცავ ამ ნაწილებსუდ, ამომღოს
მამაჩემი ნუგზარ საფლავიდან და გამეტყეს ურჯულოთ ხელთა ხული
დედჩემისა, თუ მე შენ ვილადატო საქვეყნო საქმეში. გვონებ ეს ფი-
ცი სკამო იყვენ. (ჭკოცნის ნაწილებს და იღებს უბეში).

ძოურავი.

ასლა დამიგდე ყური. მე გავენდე ამ აზრს ქათალიგონს და წი-
ლკნელს ხაიდუძელად. იმათის შემწეობით შეკვრიბე თითქმის ძალად
ერთიანად ძნაკალის მსახურ-უმებით ქართლ-გახეთის აზნაურობანი ტი-
ნის ტყეში, ვითომც რამე ეყენის წყალობის გამოსაცხადებლად და
განგებ გაგაშვებინე დღეს ის ტყეები ყოჩხიბაშს, რომ ეველაფერი ეს
ამბები აცნობონ იმათ. შენც ეგრეთვე განგებ დაგაბარებინე შენი სყმო.
ამ დღევანდელს ამხავსუდ ერთი ნაშერწკალის გადაგების მეტი აღარა
უნდა რა. მეტადრე რაკი გაიგებენ, რომ მე და შენ იმათგან ვართ.
გადი შენ, გამოუცხადე, რომ ჩვენა ვართ იმათი წინამძღოლები. ხვალ
შუაღამისს უნდა მოხვიდე ჯარებით და შორიდანვე დაჭკარით ნაღარა-
სა და დაფ-დაფს და ასტყესთ ძრეული ყოყინა. მე, ელია დიასამიძე,
ზაზუნა ვაშაყაშვილი, ზაატა ხერხეულიძე და ჩემი ზურაბ აქ დავისვდე-
ბით, და რა წამს თქვენ ჩამოერეკით, ჩვენ მაშინვე დავხლავთ ეველა
თავ სარდლებსა. მანამ დაეერთო ხმას, ვითომც მეფე თეიმურაზ იძე-
რლებითა და რუსის ჯარით მოდიოდეს... ევ არის, გასწი! და ასლა
შენ იცი, როგორც გაამხეკებ ქართველებს!

ზურაბ.

მაშ ეგ აჩის! ერთი კარგად ვიბანოთ ამ უჩუქულოების სისხლში. მშვიდობით! თქვენ აქ შიგნიდან გაისაჩუქებით, და გარედამ ჩვენ ვიცით.

გიორგი ქავთარაძე (შემოდის).

აქა სარ, გიორგი? ძთლად ერთიან ტყეებო დაიძრენ ტინის ტყისაკენ, რამ ყველა თავის ნასუელი აცნობონ იქ შეურილთ დიდგა-ცობათა. ყოველივე საქმე კარგად მიდის... რა ჭქნით შენ და ზურაბმა?

ძმურავი.

ღვთით, დავიყოფიე და გავისტუმრე ის ტინის ტყისაკენ.

ქავთარაძე.

აჩიქა, გიორგი, შენი ჭირიმი! მაშ ჩვენი საქმე განაჩსულა!.. მაშ საჭარბოელოსაც ეშველება... (ეხვევა და ჭკოცნის).. ისევ შენა; თორემ შენს მეტი ღონე არ აჩის..

ძმურავი (ჭკოცნის).

ჩვენ ასე დაგვიწვიან და ენასოთ ღმერთი რას ინებებს... ახლაც ვიწვიდეთ, რამ აზრი არა აგვართვან რა ამ უჩუქულოებმა... ეხლაც დიდი სიბრთხილე გვმართებს. (გადიან).

სცენა V

ქართლ-კახეთის აზნაურნი აჩიან შეეჩიღ-ნი ერუს ადგილას ტინის ტყეში.

ზურაბ ანაგვის ერისთავი.

დიდებულნო თავადნო და აზნაურნო ქართლისა და კახეთისნო! ახლაც ყველამ სცანით, რა საქმისათვისაც ვართ აქ ამოდენა ჯარებით

სწავსეთიდამ გამოგზავნილი. თქვენი კეთილი თვალი ჰსჯდავს, რა უსჯულოებას სჩადის მაჭმადის სჯულის მჭირავნი ჩვენ საქრისტიანოზო. თქვენ ნახეთ და მოესწართ იმ დღებს, რომელნიც არა თქმულა მსაქეთ, რაც ცა და ქვეყანა დაასრებულა. თქვენ ჰნახეთ, რომ ჩვენი ღვაწლ-შემოსილი და ღელა ეოკელთა ქართველთა დედოფალი ქეთევან მიეცა საშინელს და კაცის გონებისგან მოუფიქრებელს წამება არა-წმინდათ სელთაგან. ჩვენში არ იზოკება დღეს კაცი, რომ არა სტიროდეს ცოლს, ან ძმას, ან შეილს, ან მამას, ან სუეველს ერთად — უსჯულოთაგან დასოცვილთ და წარტყვევნილთ. აქვე თქვენ თვალწინ, სამი ჰნახეთ რა უღმერთოდ გაყლიტეს ყველა კახეთის ტყვენი. თქვენის თვალით ჰნახეთ რა რიგ კვიდა მთლად ქართლ-კახეთს ცოცხლი და ჩვენ თვალწინ იწოდა ჩვენი სახლ-საცხოვრებელი, რომ ნატამალიც კი აღარ გაუშვებს... დღეს მოკვლით უარეს დღეს. «კახეთი გასწოვიტოთ და ქართლი აჭყარეთო», ბრძანა მძვინვარე აბასმა და მოკვისივა ამისთვის ქვიშათ უმრავლესი ჭარები... მე ვარ თვით მოურავისგან მოგზავნილი თქვენთან. თვით მოურავი მიგვიძღვება წინ და ის აჩნება ყველა საქმის დამწყობი, ქართველებო! დავიჯერო ჩვენ აღარ გვიდგია სისხლი მამა-მამისა და უნდა ასე გუფსელ დავრებილი დავკოცვინოთ და დავტყვევინოთ უსჯულოთ?! დავიჯერო ჩვენ არ უნდა ამოკალოთ სისხლი უსჯულოთაგან წამებულის დედოფლის ქეთევანისა?! დავიჯერო, უნდა შეკარჩინოთ ამოდენი სისხლი საქრისტიანოსი მაჭმადისათა?! დავიჯერო, უნდა შეკარჩინოთ შეურაცხება, გაცრცვა და დანგრევა ჩვენთა სალოცავთა და მონასტერთა?! ნუთუ ისე დანლუნდა ქართველთ სიმალი, რომ აღარ გასჭრის სოფცს ჩვენთა წარმატვევართ და მომსრავთა?!... ამოვიღოთ სიმალი, აღვმართოთ დროშა, გამოვიჩინოთ სიმსხევე მაძაძაძათა და დავკონთო მტერს. იმათ სხვა მტეი აღარა უნდა რა; მოურავი მიგვიძღვება წინ და ღმერთი მოგვიმართავს სელს!

ძმავალნი (აღტარებით)-

ვინა?! ზურაბისა და მოურავისგან გვესმის ეს?! გვითხარნი ფიციოთ, ზურაბ, რომ შენგან და მოურავისგან ჩვენ არა გვენება რა, და მაშინ ჩვენ ვიცით. ჩვენ გვემინოდან თქვენ ორისა და თუ თქვენ ჩვენსგან იქნებით, უჩვენებთ თათრებს რაც შვილები არიან!...

ზურაბ.

გიგიტაგ ლომისის წმინდა გიორგის და ყოველთა ჩვენი მამაპაპის სალოცავათა, რომ პირველი მოურავი და მე მიგმძვებით მტერზედ შესამუსრავად. გვეუფა ამდენი ქვეყნის გულ-სულ და გრეოფილი ყურება... მოგვეცით მხარი, ქართველებო, რომ გავძლეთ ამდენის საცოდაობისთვის მტრის სისხლით.

ქათალიგოზის ხარდალი (შემოდის დაღ-
ლული).

საქართველოს დიდებულთა გაუმარჯვებს! ზურაბ ერანთავს გაუმარჯვებს! დიდებულნო, ღმერთს მადლობას ვსწირავ, რომ უკვლავს ერთად ვსედავ ბატონ ზურაბ ერანთავთან. მე მოგიტანეთ ქათალიგოზისა და სხვა ეპისკოპოსთა წერილი. მოვიდა ახლა ჩვენი დრო. უნდა საქართველად ამოვიღოს სძალი ურჯულთათსედ. ქათალიგოზნი და ეპისკოპოსნი გიგზანინს ლოცვა-გურთსევას. აი იმათი წერილი. (ამოვიღებს ქაღალდს და ვითსულობს). ჩვენ საქართველოს ქათალიგოზი და ეპისკოპოსნი გიგზანინთ საქართველოს დიდებულთა და ყოველთა ქრისტეს მმოსავთა ჩვენს ლოცვა-გურთსევას. გინძობთ ყოველთა მართლმადიდებულთა ქრისტესათსეთა აღიჭურვინეთ ყოველითა თქვენი ძალითა, შესამუსრავად მტერთა ქრისტეს ჯვარისათა. გამსწვდით, ისმეთ ღმერთი შემწედ, მიჰყეთ ძლიერთა ქართველთა: მოურავსა და ზურაბს და შემოსრინეთ მტერი საქართველოსანი. დასთხიეთ სისხლი ქრისტესათვის, შესწირეთ ჩვენთვის ჯვარცმულს ძეგუფს სულნი და გა-

გელას თქვენ კარში სასუფეველისანი. ლატვას ჩვენი იუვენ თქვენდამი უკუნისამდე, ამინ!»

ეველანი.

ამიინ!. ამიინ!!.. ჩვენს მოურავს გაუმარჯოს! ზურაბ ერისთვის- შვილს გაუმარჯოს! ჩვენს ქათალივოსს და ეპისკოპოსს გაუმარჯოთ!!!. გვიბრძანეთ, მიგვიძეხით, ბატონო! ერთი გაუძლეთ მაც უსჯულოთ სისხლით. გვეყო ამდენი სიტყვილი და ცოლისა და შვილების გლოვნა.

თეიმურაზ მუსრ. ბატონო.

მაშ ეკ არის, მოურავი ჩვენსკენ არის, რაღა?

ზურაბ.

ის არის ეველათრის მოთავე, და შუაღამის დროს ჩაგველის იქ. მინამ ჩვენ ჩაკეროდეთ — დასოცდილები დაგვსუდებთან ეველას თათრის სარდლები.

ეველანი.

ამაღამე, ამაღამე ვიბანოთ ჩვენი ამარსებულების სის- სლში.

იასე ქსნის ერისთავი.

დედა შეერთოს ცოლად, კინტ გაუმარჯვებელი ცოცხალი გამობ- რუნდეს იქიდაძე.

ეველანი.

ამიინ! ამიინ!!!...

ედიშერ ჩილავაშვილი.

ასლას, ქართველებო, ჩვენი ჯავრის ამოყრის დრო. ამასუდ მარ- ჯვე დროს ჩვენ ვეღარ ვიპოვით. აბა, ქართველებო, ასლას უნდა გამო- ვიბინოთ თავი.

ეველანი.

ესლავ! ესლავ მიგვიძეხით!

ზურაბ.

ესლავე გაუმეზავრეთ და მინამ გაუმსადებით და ჩავალთ, შუა- დამე კიდეც გადავს. დრომ დაჩქარა უნდა საქართველო განთავისუფლ-

დეს უხვუდითაგან... საქართველოს გაუმარჯოს!! (იმროს სმელს და მიდის).

ეგელანი.

ბატონი მოუწავს გაუმარჯოს! ბატონს ერისთავს გაუმარჯოს!! (იმროს სმელს, ატრიალებს ჭაერში და მიხდევს ზურაბს.) ვიხანთ თათრების სისხლში... გაძღვეთ თათრების სისხლით... საქართველოს გაუმარჯოს!!!... (სტენიამ გადიან და სტენას გარეთ კიდევ დიდს ხანს იხმის ყიყინა).

სტენა VI.

სტენა სწარმოებს ყოჩხისანის კარავსა და იმის გარშემო ჯარების კარავთან. შკადაძე გადასულა. ძალიან შორს იმის ბუკისა დანადრის სმა. სტენაზედ შემოდინა შემკრთაღის სასიოთ რამდენიმე თათრების სულთანი და ხანები, და მიდიან ყოჩხისანის კარავთან.

უსუფხან. (ყარულეს).

ჩქარა გააღვიძეთ ყოჩხისანი.

1 სანი.

ყოჩხისანი! ჩქარა გამოიღვიძე, გამოდი გარეთ: ჩვენს თავს რაღაც ამბავია.

1 სულთანი. (ყარულეს).

ჩქარა გამოაღვიძეთ. სომ გესმისთ ეს ბუკისა და ნადრის სმა. (ყარულეი შედის კარავში).

2 სანი.

ეს უთუოდ თეიმურაზ ძეგე მოდის რუსისა და იმერლის ჯარით. სმა დადიოდა ჯარებში ამასე და ჩვენ კი არ უკვარებდით.

ყოჩხისანი. (გამოდის კარვიდამ და თან გამოხდევს თავის შვილი, ვერდიბეკ).

რას გაუსჯინათ ამ დროს? უბედურება სომ არა მოგვდგომია რა?

უხუფხან.

თუ ან მოკვდომის — სხლა გუადგება. აგერ დაუგდე ყურე რა ბუკისა და ნაღარის სმა მოდის, თითქო უთვალავი ჯარი მოდიოდეს.

ყორჩისან.

მართლან! ეს რა ამბავია?

2 ხანი.

სმევი დადიოდა, რომ თეიმურაზს მოდის რუსისა და იმერლის ჯარებთანა და ვინ იცის, მართლან ისინი იყვნენ. მაშინ რა უნდა ვქნათ?!

ვერდიბუკ.

მეც გავიგონე, რომ მოდიანო, — ეგ უფრო კარგი: ეგება ერთი რიგინი ბრძოლა ვნასოთ, თორემ ჭლამის ისე დაგებუნდეთ, რომ რაი ან გამოვცადოთ.

ყორჩისან.

ეს საომარი საკრავების სმა თან-და-თან ასლას ისმის და ჩვენ ვი სრულებით მზად არა ვართ. თუ მართლან თეიმურაზს არის ჯარებით — მაშინ ჩვენი საქმე ძნელია, თუ სააკაძემ ან გვიშველა. დემურთას ნუ ჭქნას თუ გურჯისტანს მოუშველა ვინმე და პირი მოსტყეს. თქვენ ან იფით რა სალსია ეს სალსი, თუ სელი გამოიღო. სამ ჭნასეთ ინდოეთსა და ბადაღთში რომ მოურავთან ქართველები იყვნენ... დაუძსეთ ჩქარა მოურავს... აგერ იმის კარავშია ცხანთლები ანთია: უთუოდ იმანც გაიგონა ეს სმევი. (ყარაულები მიწბინ მოურავის დასაძსებლად).

3 ხანი.

დაკვრათ დაფდაფსა და აშალოთ ჯარები, თორემ ისინი ჭლამის შიგ ჯარებში შემოკვერივნენ.

ვერდიბუკ.

დაკვრათ, აშალოთ. ერთი ვებრძოლოთ რიგინად. მე ან უნდა მოკვდე და ან თეიმურაზს მეუის თავი მივართვა ყუენს.

ყორჩისან.

აბა, ჩქარა აშალოთ ჯარები. (რამდენიმე ამათთაგანი მიდიან).

3 სულთანო.

აგერ მოდის მოურავი.

ყორჩიან.

დმერთიც უშველის. თუ გვიშველის ჩვენ ახლა—ეგა.

მოურავი. (შემოდის. თან შემოდევს თავისი შვილი ზურაბ, ელია დიასამიძე, შატა სერსეულიძე და ვაჟაშვილი).

რა ამბავია, დიდებულნო, რომ ესე ადრე აშლალხართ და მეც დაჯიბნებოვართ?

ყორჩიან.

გიორგი! გეხმარებს ეს ბუკისა და ჯარების ხმა? უთუოდ ერთი რამ უბედურება არის ჩვენს თავს. შენ უნდა გვიშველო. ამბობენ თეიმურაზს არისა წესისა და იმერლის ჯარებით.

მოურავი.

ისმოდის ვი, რომ თეიმურაზს მოდისა, და მე არა მჯეროდა. მაგრამ საკვირველი არ არის: თეიმურაზს ისეთი ვაჭარა, რომ არ მოიხვეწებს თავის დღეში... მაღიან ახლა ვი ისმის ეს საომარი საკრავები.

3 სულთანო.

აგერ, მგონი, კიდევ შემოყრავნენ ჯარებს. (ისმის ყოყინა, აგრეთვე ისმის ხაჩნაშვილის ჯარების ახალგაზრდა საკრავების ხმა და აწყურება).

ყორჩიან.

მაშ ახლა რა უნდა ვქნათ.

მოურავი (გაიწვიდას უცბა შუბს, დასტუმს ყოყინას და დაუსრულს გულში).

აი რა უნდა ვქნათ!... ხმალი ამათ!... (ყორჩიან დაეცა მკვდარი. მოურავი გაიხედას ხმალს ხელს, შემოჰკრავს უსურველს და დასტუმს). მოვიდა თქვენი გამოსვლის დღე! (ერთის თვალის დახამხამებაზედ შემოჰკრავს კიდევ ხმალს ერთს ხანს და დასტუმს).

მოურავის შვილი და ძმლებები (იძრობენ ხმლებსა და დასტუმს ყოყინას).

გამოხსნათ ეს უსურველები!

ვერდიბეგ (იშისკვლებს სმალს და მიჭყა-
რდება მოურავს).

აჰ! გიაურ! ანტ შენ დაჩხები ცოცხალი.

მოურავის შვილი (დაასწრებს ვერდი-
ბეგს).

ხად წახვალ, ხად!.. (შემოგვირავს სმალს და დასცემს). თუ მა-
მაჩემმა მამაშენი მოკლა, შენ მე მამაჩემს მოგაკვლევინებ!

(მოურავი, იმისი შვილი და მსლელებუბი ჰსოცრეენ სხვა სუფთნებსა
და სხანებს, დასცემენ ყიყინას და შუეტკვენ ყარაულთა და სხვათ ამა-
ლათაგანს. ისინი ზარდაცემულნი ზოგნი გარბიან და ზოგნი ცვივიან
კარავში დასამაღავად. ამ დროს არევით შემოდინს სხვა თათრები სცე-
ნაზედ).

მოურავი.

მომევეით, ბიჭო, აჰ!.. (გადაერევა შუაგულს ჯარებსში და ევე-
ლანი გადასდევენ თან). დაჰსოცრეთ თხებივით ეს უსჯულყოები! (თა-
თრები არევით გარბიან. ესენი გასდევენ თან და ჰყლეთენ თათრებს).

(სცენას გარეთ მეორეს მხრით ისმის საშინელი არეულობა და
ყიყინა. სცენაზედ შემოვბიან არეული თათრის ჯარები ერთი ერთმა-
ნერთზედ ელალებიან, აჭეტევენ ერთმანერთ, ზედ გადადინს და გარბიან.
სცენაზედ თან-და-თან შემოდინს თათრები დაჭრილნი და სისსლში
მოსვრილნი. ზოგნი დაჭრილობისაგან იჭეე ეცემიან. ბოლოს შემო-
დინს თათრები ბრძოლით და თან მოვბიან. ამათ შემოდევს თან ზე-
რავს ეჭისთავი ქართველის ჯარებით ყიყინითა და ცხარე ბრძოლით).

ზურავს (სმალ ამოღებული მონაბაბს თა-
თრებს).

გამუსრეთ, გამუსრეთ, უსჯულყოები! (ქართველები სცემენ ყიყი-
ნას და მიელალებიან. მეორე მხრიდან შემოდინს ახალი თათრის ჯარი
და ყიყინით ჩაერევიან ქართველობაში. ზურავს და ქართველობა შუე-
ტევენ ამათ და შეჩერდება ბრძოლა. თათრების ჯარებს ემატება).

ქართველ ჯარებსში (ასმის).

მოურავი! მოურავი!.. ჩვენ ბატონს გიორგი მოურავს გაუმარ-
ჯობს!... ბატონს მოურავს გაუმარჯობს!..

მოურავი (მოაზებს თათრებსა და შემოდის სტენაზედ თავისი მსლებლებით სმაღ-ამოღებულად).

ქართველებს გაუძარჯვოს!... ახლა ჩვენ ერთათ ვართ, ქართველებო!... მუსრი ამ ურჯულათას!... მომეყიეთ აქ!... როგორ თუ გვებედვენ გამაგრებას. (შეუტრებს თათრებს. ქართველები მიქეკობიან თან. თათრები აირვეიან და შიშიშ წარადანცემულნი გარბიან. ისმის თათრებში: «მოურავ! მოურავ!» ეს ძანელი თან და თან გაცნობადება თათრებში. ისინი თან ამას იძახიან თან ჭყრის იარაღს და არკვიით გარბიან. ქართველები ჭყლატენ და გასდევენ თან ყიყინით. სტენას გარეთ კიდევ დიდს ხანს ისმის ყიყინის და ბრძოლის ხმა.)

ზურაბ ერისთავი (შემოდის დაღაღული, თან შემოსდევს დასტა ქართველებს და შემოჭყვით დაჭრილები).

აჲ იქნა, ბიჭებო, უშველეთ დაჭრილებს, წაიყვანეთ და სულ ამ ურჯულთების კარებში დააწვიანეთ: კარვები, ღვთის ძაღლით, ბეჭი დაძა. აბა, სპამ, შემოგარ ქუსლი და აცნობე შესვენებულ ჯარებს, რომ მოვიდნენ და მიჭყენენ გაქტეულებს, თორემ ხანძარ ჯარებს აღარ შეუძლიანთ: ძალიან დაიღაღენ. ჩქარა. (სპამ კობის შვილი გარბის).

ქაინორო მუსრ. ბატონი. (შემოქყვით დაჭრილი. თან შემოსდევს რამდენიმე დაღაღული, მთლად სისხლში მოსკრილი თავადობა.)

აი, შენი ჭირიმე, ზურაბ! აბა ბიჭობა მაცასა ჭქიან, რაც დღეს შენ ჩაიღინე, აი!.. ეს რსერი რა უდროვო დროს დამჭრეს, მაცრამ, ღვთით, არა მიჭირს რა: ისე ჭრილობამ აჲ დამასუსტა, როგორც დაღაღვამ. ხმალიც გამიტყდა, შუბიც... ძალიან უათლანი ვი მოუვიდათ თათრებს, მგანი თავის დღეში აჲ მოულოდნენ ამ ამბებს... სადაც აჲ შეჭსედო, სულ სროკა აყინა თათრების მკვდრებისა... რავი მოურავის სასკელს გაიგონებენ, როგორც თსები, ისე გარბიან.

იასე ქსნის ერისთავი. (შემოდის და შემოსდევს ჯარები. ყველანი დაღაღულნი იჭვე დაეშუებიან).

ჭაი, შენი ჭირიმე! ნახეთ მოურავის უნარები?! ზაზა! რაც ჩა-

რეულა ბრძოლაში, მინამ სუ ყველგან ან შესძრს და ან ანის თათს
რები, ერთს წუთას ან შეუფერხნია. ახალ გაქცეულებს ახალი დასა
კენებული ჯარი მიუხია და იმათაც ისე მიუძღვის, თითქმის ჯერ ეს
ლას შევიდა ბრძოლაშია.

(შემოდის ედიშერ ჩოლაყაშვილი, თეიმურაზ მუსრანბატონი და
სხვა მრავალი თავად-აზნაურობა და ჯარები).

ედიშერ ჩოლაყაშვილი.

შენმა მცემ, ძალიან დავიღალე, მაგრამ გული კი ვისრულეთ.
აგრე წამსდარი და შეშინებულე ხალხი კი ჯერ ან მინახავს... მოგე-
ცა ღვთის წყალობა, რაც ჯარერი გეჭირდა—ჩვენ ვიყარეთ... მაგრამ
ჯერ საღ არის!... ზატარა შევისვენათ: ერთი ან უნდა გაუშვათ ცო-
ცხალი, რომ მოამბეტ აღარ მიუვიდეს ამკინებულებს ახას. ჭეი!
მოურავი რა ყოფილა... ცუცხლი ყოფილა სწორედ, ახა ბიჭიც კი
არის და ვაქცობაც მაგან უნდა დაიკვიროს... მაგრამ, ღვთის წინაშე,
ფურავს, რომ შენც კი გოთქმის ბიჭობა... შენ რომ მოურავის გამე-
ცდილება და ჯანი მოგცა,—ერთის სიტყვით უკეთესი ან უნდა, რომ
შენა ჭეოფილხარ.

თეიმურაზ მუსრ. ბატ.

დღეს გამარჯვება—მაგ ორისა... საქართველომ თავის დღეში
ან უნდა დაივიწყოს მაგათი სამსახური... აკერ, მოურავიც მოდის.
ჩვენს ბატონს გიორგი მოურავს გაუმარჯვოს!!! (ისვრის მადლა ქედს).

ყველანი (წამოდგებიან ფეხზედ, ისვრის
მადლა ქედებს და ჭევირის):

ბატონ გიორგი მოურავს გაუმარჯვოს!! გაუმარჯვოს!!!

მოურავი.

საქრისტიანოს გაუმარჯვოს! საქართველოს გაუმარჯვოს!!

ყველანი.

გაუმარჯვოს! გაუმარჯვოს!!!

მოურავი.

მოგვილოცავს გამარჯვება... ყველა კუთხიდან შიშისაგან წარ-
დაცემული თათრები აიშალენ და გარბიან. ისინი ისოცებიან და ჩვენს
ჯარებს თან და თან ემატება. ხაიღამაც ან მოკვლადით, აქიღამაც

ვი გვიშველებიან ჯარები!!. გაქმსეუდეთ, ქართველო, და დმეტის
ჩვენი შემწე... ან სიკვდილი და ან სულ მთლად განთავისუფლება ურ-
ჯულთაგან, — ეს არის დღეს ჩვენი გადაწვევები... ვინც ქვეყნი-
სთვის თავი გასწიროს — გაუმძრვავს!!...

ვეველანი.

საქართველს დმეტის გაუმძრვავს!!.. ძოუჩავს გაუმძრვავს!!..
ზურაბ ერისთავს გაუმძრვავს!!.. ვინც ქვეყანას თავი შესწიროს — გა-
უმძრვავს!!

ძოუჩავი.

ბატონებო! ამ სისარულთან უნდა წარმოვსთქვათ ჩვენი ძმობა-
ქართლი და გასეთი დმეტის არ გაუყვია. სუვევლანი ქართველნი
ვართ. ამას იქით ქართლი და გასეთი ერთად უნდა იყოს და არ
ცალ-ცალკე. ამისგანთ შეფერ ერთი უნდა ვიყოლიოთ საუკუნოდ.

ვეველანი.

ქართლს და გასეთს გაუმძრვავს!!

ედიშერ ჩოლყაშვილი.

ძეფე თეიმურაზს, ქართლ-გასეთის ბატონს გაუმძრვავს!!

ქართლელნი.

ქართლ-გასეთის ბატონს ძეფე თეიმურაზს გაუმძრვავს!!...

ზურაბ ერისთავი.

აწი სამეფოს ბატონს, თეიმურაზს გაუმძრვავს!!..

ვეველანი.

გაუმძრვავს!!! (ისეზიან მადლა ქუდაბს და ჭოცნიან ერთმა-
ნერთს).

(ფარდა დაუშვება).

(დასასრული შემდეგ ნომერში იქნება).

ჩვენი ჰკუის ძალა.

ამ სტატიაში მე მსურს განვიხილო ძალა ჩვენის ჰკუის მიხედვით დაწინაურებული ხალხების დროულად და სწორად ცივილიზაციისა. აქვე მინდა უჩვენო მკითხველს, რამდენად აწინსაღებო ჩვენთვის სწავლის და გამეცნიერების გზაზედ ბეჭითობა და წრთვნა, რომ ჩვენს მიგაღწიოთ იმ ხალხებში, რომელნიც კაცობრიობაში ძალა სდგანან განათლებით. მინდა უჩვენო, რომ თუ არ შევასრულებთ, რაც ამის მისწოდებდა აწინსაღებო, რა ბოლო მოგვედის ჩვენ.

ამისგანა მე მომინდებო განსილვა იმ ბუნებითის კანონებისა, რომელზედაც აწინსაღებო დამოკიდებული არაოთუ კაცობრიობის წარმატება და დაცვა, არამედ წარმატება და დაცვა ყოველისავე, რაც კი სცხოვრებს. ამასთანავე მომინდებო განსილვა ბუნებითის მოქმედებისა ამავე წარმატებისა და დაცვის გზაზედ. და ბოლოს ყოველივე ამა კანონების მოქმედება ქართველი ხალხის დაარსებასა და წარმოებაზედ. ყოველისავე ამის შესრულებას ვეცდები, რამდენსაც ნებს მომცემს ეს მოკლე სტატია, და ის ცნობანი, რომელნიც ამ ყაზად სელში ვაქვებ.

ბოლონდელი ბუნების მეცნიერების სწავლა, და მეტადრე რაც გამოვიდა სწავლა დაარსებისა, ჩვენ ვგარწმუნებს იმ აზრზედ, რომ ყოველივე ძალა და თვით სხეულის გაუმჯობესობა და გაუმჯობესება

არის დამოკიდებული ვარჯისსა და უვარჯისობაზედ. რამდენიც რომელსავე ნიჭს, ან სსუელს ვარჯისებს, რამდენადაც ამას ეს მოუხდება, იმდენი ისინი უმჯობესდებიან. რამდენადაც ნიჭი, ან სსუელი ხაკლებად გვაქვს ვარჯისში, იმდენად ისინი უძლეურდებიან და ბოლოს სრულები-
 თაც ისპობიან.

ვარჯიშობა რომლისაზე სსუელისა ან ნიჭისა კაცობრიობაში, ვიდრე ის გონებაში ჩაკარდებოდა, (შე ვამბობ იმ გონებას, რომელიც ქსისასვს დღევანდელს კაცს), იყო სრულებით ინსტიტუტი. კავი ვარჯისებსდა თავის თავში მსოფლად იმ მხარეთა, რომელნიც იმის მუც-
 ლისთვის იყენენ სჯირობი და დაიცავდნენ იმას მტრის შირისგან; ამისგანთ კაცის გონებაც იმდენად უმჯობესდებოდა, რამდენათაც ამას სჯირობისანი მოითხოვდნენ. მაგრამ, როდესაც კაცი ჩაკარდა იმ გონებაში, რომელზედაც არის დაფუძნებული დღევანდელი კაცის გონება, მაშინ იმან ხასა, რომ ყველასზედ უმეტესი ძალა კაცობრიობის ბელ-
 ნიერებისა არის ჭკუაში და დაუწყო თავის ჭკუას შემუშავება და ვარჯისი.

რასაკვირველია, ის იმ გარემოებაში ვარჯისებსდა და ამსწევებსდა ჭკუას, რომელნიც იმას ესვიენენ გარემოში და განაღვიძებდნენ იმის მოქმედებას. თქმა აღარ უნდა, რომ აქაც უპირველესი აღაგი ეჭირა მუცელს და თავის დაცვას. მაგრამ უწინდელი კაცი ვარჯისებსდა თავის თავში მარტო იმ ძალათა, რომელთაც შესძლებოდა წინააღმ-
 დეგობა იმ წარმოებისა, რომელნიც იმას მეტად აგრძობინებდნენ შე-
 წუებისა. დაფარულის და გამოუშვარავებელის მტრისთვის ის არა ხმა-
 რობდა დონისძიებას და ამისგანთ არ აღვიძებდა თავის თავში იმანთ
 საწინააღმდეგო ძალას. მაგრამ კაცობრიობა ასლა აღარა სკურდებოდა
 მარტო ინსტიტუტურად ნაცნობის მტრებისგან თავის დაცვას. იმან
 თან-და-თან დააკვირვა გონება სსვა დაფარულთ გარემოებათ და სცნა,
 რომ ეს ზემოსსენებული დაფარული გარემოება უფრო საშიშარია, ვიდ-

დრე გამოაშვარავებული, და შეუდგა გონივრულად იმათი საწინააღმდეგო ღონისძიების მოგონებას. აქ იყო საჭირო დიდი ძალა და სიფხინიზლე ჭკუისა და იმან დაუწყო თვის ჭკუას ვარჯისა, სამდენადაც გი შეიძლო და აძლეკდენ ნებას გარემოებანი. აქედმ დაიწყო ის ძლიერი ჭკუის მოქმედება და გაუმჯობესობა რომელსაც ჩვენ ესედავთ მას აქეთ, რაც კაცს ახსოვს თვისი მდგომარეობა. ის დროება რომელსაც ჩვენ მოგვითხრობს ისტორია, იმ კაცთა ცხოვრების დროს, თან—ანუ უკეთ ვსთქვათ—კაცთა გაცაცობრიობის დროსთან, რომელიც უცხოვრია მას ისტორიადინ, ძალიან მცირედ ეჩვენება იმას, რომელსაც არ უდევნება ყური ბოლომდელი გეოლოგიური გამოკვლევებისათვის და სრულებით დაუჯერებელი ეგონება. ჩვენი ისტორიის ხსოვნა არ მიდის სამაათას—ათი ათას წელს იქით. ბოლომდელი გეოლოგიურის გამოკვლევით გი კაცობრიობას ვითომც ბევრად მომეტებული უნდა ეცნობროს დედა მიწის ზურგსედ. ამოდენა სანის განმავლობაში კაცი ისე წინააღ და სუსტად უმჯობესდება სსეულითა და სამეტნავად ჭკუითა, რომ ამ სამი ათასის—ათი ათასის წლის განმავლობაში, რაც ისტორია გვცნობებს ჩვენ კაცობრიობას,—ანუ უკეთა ვსთქვათ, რაც კაცობრიობა შეემსგავსა გონებით დღევანდელ კაცს,—კაცა ჭკუით გაუმჯობესდა თითქმის ერთი ორად, ერთი სამად, როგორც სიფხინიზლით და სიძალესაით, ეგრეთვე ბუნებრივის ძალითაც.

ყოველი მოქმედება, ყოველი ვარჯისი, ყოველივე, რასაც კაცი შეიმუშავებს და გაიუმჯობესებს თავის გონებასა და სსეულში თუ ეს არის სანგრძლივი და გასდევს რამდენსამე შთამომავლობას,—ქცევა კაცს ბუნებად, და ბოლოს სამკვიდრო ნიჭათაც, ასე რომ ეს ნიჭი გადადის წინაპარიდან შთამომავლობაში. ამისგამო დარკინას სწავლაში დიდი ალავი უჭირავს მშობელთა შერჩევას (*подбор подучей*). მშობელთა შერჩევას მოხდევს ის ბოლო, რომ ნიჭა, რომელიც დაცულა რომელსამე მოადგმაში, გადადის შეილებსა და შთამომავლობაში. ამისგამო,

რაც უფრო კარგის მოდგმისანი შესწევენ ერთმანეთს საშენებლად, იმდენი უფრო უკეთესი შთამომავალი იქნება. რაკი რომელიმე მოდგმა გაუმჯობესებულა მშობელთა შერჩევით და განსხვავებულა სხვა თავის ნათესავეებთან, მაშინ, რაღა თქმა უნდა, იმათ ურჩევიათ აგრეთვე თავისებურ კარგი შტონი მოსაშენებლად და ქქონიათ იმათთან დამოკიდებულება. ეს კანონი უკეთესთა უკეთესებთან დაკავშირება მოსაშენებლად აჩვენდა ყოველთ ცხოველთ ნათესავში. აქედამ ცხადია, რომ, რაკი უკეთესნი არჩევენ უკეთესთა, უარესთ რჩებათ ერთმანეთით. ამაში, უეჭველია რომ უკეთესი თვისებისნი ტრიალებდნენ და ცხოველებოდნენ უკეთესთა მშობელთა შთამომავალში. მაშასადამე, ძალი და გაუმჯობესებული შტონი უფრო უნდა დაკავშირებულიყვნენ ერთმანეთთან და უფრო კარგი ნაყოფიც ქქონდესთ. ცხადია, რომ თუ ერთი რომელიმე შტოდამ სწარმოებს სხვათა ნათესავთა შტოებსეუდ უკეთესი შთამომავლობა ეს შთამომავლობა, წაეტანება აგრეთვე უკეთესის შტოს შთამომავალს, როგორც სხვებსეუდ უმჯობესს, და თვისი უმჯობესობის გამო, რაკი აქაც ვიდრე უკეთესნი ირჩევენ უკეთესთა, იმ კანონის ძალით, რომ ნიჭი იქცევა სამკვიდროდ, უფრო თან-და-თან უმჯობესდებოდა.

გამოჩნდნენ ზოგი ერთი მეცნიერნი, რომელნიც ამტკიცებდნენ,—უფრო სტატისტიკურის ცნობებით, ვიდრე ფიზიოლოგიისა და სხვა ბუნებითის კანონის ძალით,—რომ, ვითამც

რაც უფრო შორის შტოთა და მოდგმათ ექნებათ ურთი-ერთთან კავშირი მოსაშენებლად—ისა სჯობდეს შთამომავალთა გაუმჯობესებისათვის. მე ვგონებ, რომ ამგვარი აზრი, დამყარებულია მცირეს ადგილას შეჭრებელს სტატისტიკურის ცნობასეუდ.

გწინააღმდეგება კანონს — უკეთესთაგან უკეთესთა შერჩევას უკეთესთა მოშენებისთვის. თუ არის კანონი,

რომ უკეთესობა გადადის სამკვიდროდ შთამომავლობაში და უკეთესი
ინჩვეენ უკეთესთა, მაშინ უკეთესთაგან ნაშობნი შთამომავალნიც უნდა
ცდილობდნენ უკეთესთა ზოგნას, და რაჟი უკეთესთა შთამომავალნი თვი-
თონ არიან, უკეთესთა საწინამოებულათაც ისევე უკეთესებს ამოინჩვეენ
და ამათაგან უკეთესნიც უნდა წარმოვიდნენ.

.

. გაუმჯობესობის დროს სშირად ერ-
თი შტო იუმჯობესებს თავის თავში ერთის რომელსამე მსარეს, ან
რამდენსამე მსარეს და სსკა მსარენი უძლეურობებიან; და მეორე შტო
იუმჯობესებს სსკა მსარეთა, რომელნიც სსკათა გაუმჯობესებულთ შტოთ
არა აქვთ. როდესაც ამ გვარი სსკა და სსკა მსარეთ გაუმჯობესებულთ
შტოებთ აქვთ თანასწორი ღირსება თავისთ გაუმჯობესებულ მსარეებში
მაშინ იმათს დაკავშირებას მოსაშენებლად მოსდევს ის ბოლო, რომ
ამათს შთამომავალში გადადის ორივე შტოს კეთილი მსარენი და ეწ-
თისა ანუ რამდენისამე ნიჭის მაგიერად იძენენ მრავალთ ნიჭთა და
ამითი ბევრით უმჯობესდებიან თავის მშობლებსა და წინაპარებსედ. მე-
ორეს მხრივ ის სტატისტიკური ცნობანი სახდლანი კადევ ამით არ არი-
ან, რომ არ არიან გამაყვლედი, რა ბუნების ხალხნი არიან ისინი,
საიდანაც ეს ცნობანი არიან აღებულნი

.

თუ ბუნების კანონის ძალით გამოეკვლიათ, იწინება ეპოქანთ, რომ იმ ალაგს
მცხოვრებნი, საიდანაც ზემოთ-მოყვანილი ცნობანი აქვთ შეკრებილი არიან
სრულებით თვისი ფიზიოლოგიურის და ანატომიური შედგენი
ლებით ისეთის ზიანის სსეულისანი, რომ უერთიერთთა შორის და-
კავშირებით გადააქვთ შთამომავლობაში უფრო და უფრო თვისი სი-

წამსდრე. აქ ცხადი საქმეა, რომ საჭიროა სხვა რიგის აგებულების შტოთა სისხლის შემოტანა თვის შთამომავლობაში. მაშასადამე მარტო სტატისტიკური ცნობა ამგვარს საქმეში არ არის სახდლო, თუ არ არის შემოწმებული მრავალი ბუნებითი განხილვის გამოკვლევებით.

2.

იგივე განიხილეთ, რომელიც მუშაობს ცხოველთა გაუმჯობესებასა და წარმატებას, მუშაობს გაუარესებასა და ძოვად მოსპობასაც. ბრძოლა ცხოვრებისთვის (*борьба за существование*) არის ისეთი განიხილეთ, რომელიც დაუზოგავად მოქმედებს ძოვად ცხოველთა არსებასაც. ეს ბრძოლა არის უფრო ძრეული იმ ცხოველთა შორის, რომელნიც ერთნაირს ნაყოფს სძობენ საზრდოდ და ერთს ადგილზედ სდგანან. ერთი და იგივე შტონი, როგორც თანასწორი ძალის მქონენი, ავად არის თუ კარგად, სცხოვრებენ ერთს საზოგადოებაში, სძლებენ ერთად გამრავლებას. (ისინი ერთად სცხოვრებენ კიდევ თავის დასაცვლელათაც). მაგრამ ზირველი იმათი ნათესავი შტო არის იმათი ზირველი შტო, რაკი ეველსაც უფრო ესენი ეცილებიან ამათ საზრდოს. ცხოველთა ის თვისება აქვთ, რომ ისინი უფრო ბერნი იბადებიან, ვიდრე ბუნება იძლევა იმათთვის საზრდოს. ცხოველთა სამრავლა, და საზრდო არა ჰყოფიან. აქედამ იწეობს ბრძოლა ცხოვრებისთვის. აქ ეველს სულიერი, ყოველი შტო, ყოველი მრდგმა, ყოველი ნათესავი ცდილობს, რომ თავის სკიო საზრდო მოიპოვოს. მაშასადამე ძლიერნი და სერსიანნი დასრებიან მძლარნი, და უძლურნი და უსერსულნი — სულ უსაზრდოვოდ, ან ნანკარსედ მძიერნი. ძალა, სერსი, რსტატობა — ყოველივე შედის მოქმედებაში, და კი იმათ, რომელნიც უფრო უძლურნი არიან. რამდენიც უფრო უძლურია და უსერსული, იმდენი უფრო მძიერი და დაუკამყოფილებელი

დარჩება. შიშხილს და დაუკმაყოფილებლობას მოსდევს სისუსტე; სისუსტე გადადის სანიკვიდროდ და რამდენიც საჩი მიდის—უძლეობით უფრო მოუძლეურდებიან და ბოლოს მოსალოდნია, რომ მოიხსნენ. მამეტეუელს ნაწილს დარჩინის სწავლის წინააღმდეგო მოწყობით საბუთად, რომ, თუ ყოველი ცხოველი მომავალუბდენ ერთის წინააღმდეგად, მაშინ უზირველესის ცხოველიდამ გაბით უკანასკნელს ცხოველადინ უნდა ისე ჭკვანდენ ერთმანეთს, რომ კაცი ვერ იტყუადეს გადაწყვეტიით (მკათიოდ) ამ ცხოველის მოდგმა აქ თავდება და ამ ცხოველისა აქ იწყობა. ის კი არა თუ ჩვენ სხვას ვსედავით. ძართალია მრავალი მოდგმანი ჭკვანს ერთმანეთს, მაგრამ ისე ნაწყვეტ ნაწყვეტად განიჩჩვენს ერთმანეთში, რომ ყველას შეუძლიან ყველა ცხოველისა სთქვას ეს მოდგმა აქედამ იწყობა, და ეს აქა თავდება. ამის ზანუსად არა რას ამბობს დარჩინი: „...ბუნებით მშობელთა შერჩევას მოსდევს მშობელთა სანასაობისა და გაბით მსგავსიერების მოსაზობა. ამათი დასმტვიცებელი საბუთი მოიპოება მსოფლიოდ გამოსათხრელთა ნაშთებში (*ископаемыми остатками*)“.

ამს გარდა დარჩინის სწავლა ამაზედ იმით აძლევს ზანუსს, რომ არა ცხოველი, არა არსება არა დება უამთაგანმავლობაში ერთს სანესედა და სანასაობაზედ. ყოველივე, სხვა და სხვა გარემოებაზედ დამოკიდებული, იცვლება ისე, როგორც იცვლებიან გარემოებანი, რომელშია ციხი სდგანან. მამსადაძე შეუძლებელია, რომ დაცული იყოს ის წინააღმდეგ სხე, რომლისგანაც დღევანდელი ცხოველი მომავლობენ. თუ ერთი წინააღმდეგად მომავალი შტოანი შეიცვალენ ისე, რომ ერთმანეთს აღარა ჭკვანს, მამსადაძე შეცვლიათ ამ შთამომავალთ ცვლილებით წინააღმდეგ სანასაობაც. მრავალთ გამოიყვანეს თვით დარჩინის სწავლიდამ, რომ კითხვით მრავალთ ცხოველთ წინააღმდეგ დაცული იყვნენ თვისის სანასაობით,—მაგალითად რომ ძაღლების წინააღმდეგ იყვნენ ძვლები და დასხვანი, მაგრამ ამს დარჩინის სწავლა სრულ-

ლეოთ ეწინააღმდეგება. ჰიროქით, როგორც ზემოთაც იყო მოყვანილი
 იქიდან სჩანს, რომ არც ერთი ესლანდელი ცსოკელთა მოდგმის
 წინაშართ სასე არ დაცულა და ეკელანი გადასსკაიერებულან ან გადას
 შენებულან. ამის დასამტკიცებლად, რომ ერთი და იგივე სანასაობა
 რომლისამე მოდგმისა არ დაიცვის და არის მუდამ ცვლილებაში,
 ლუისს მოჭყაეს სსვათა შორის შემდეგი საბუთი, რომ შვილსა და
 მშობლებში უკველია, რომ გარჩევა არ იყვას რაკი შვილსა და მშობლებში
 გარჩევაა, შვილის შვილას და შანში უფრო გარჩევა უნდა იყვას.
 ამგვარად, რადეინც შთამომავალი უფრო შორდება წინაშართ, იმდენი
 უფრო განესსვება მსგავსიერებით. ამ სიტყვების ძალით გამოდის,
 რომ ცვლილება ერთსა და იმავე შტოში უფრო მალე უნდა ჰსდებო-
 დეს, ვიდრე ამას ვსედავთ ცსოკრებაში, მაგრამ კაცს რაც თავი უსვ-
 ნია თავის თავსაც იმავე სასით ჰსედავს, რაც ყოფილან იმის შორი
 წინაშარნი და ცსოკელთა; და თითონ ლიუისი გი ამბობს, რომ
 დაეტყოსთ შთამომავალთ თავის წინაშართან განსსვება, ამისთვის საჭი-
 რია, რომ ათასობით წელთ განვლანო. ათასობით წელთ გავლას
 ბეკრი დროა, — და თუ მივიღეთ სახეში ის ცსადი გარჩევა მშობლებ-
 თა და შვილთა და გადავიტანეთ ეს თან-და-თანნი განსსვება რადენსამე
 თაობაზედ, მოკლეს სანში სრულებით უნდა შეიცვალოს სანასაობა
 ერთისა და იმავე შტოსი. რასაკვირველია ამითი ისარგებლეს ამ სწავ-
 ლის წინააღმდეგ და უჩვენეს ნაკლულევენება ლუისიზნით მოყვანილის
 საბუთისა. მაგრამ გარკვევით შასუსს ამასზედ ჩვენ გზოკებთ დარვი-
 ნის წიგნში «წარმომავლობა სანასაობათა» (*происхождение видов*).
 ამას მოჭყაეს შემდეგი საბუთი, რომ სშირად, მძაკალთ თაობათა
 განვლის შემდეგ, ცსოკელნი თვისის მსგავსიერებით წინაშართა უბ-
 რუნდებინან. ეს საბუთი დარვინისა ისე ცსადია, რომ ამას ვსედავთ
 ჩვენ ყოველს ნაბიჯზედ. სსვათა შორის ამას ვსედავთ თვით ჩვენ
 აქრთველებშიც. ჩვენ, ქართველნი, ვართ სრულებით სსვა სადსნი,

ბეჭდენი, მონღოლნი და არაბნი-სსეანი. თუმცა ეს საღესები უფრო-
 ლან საქართველოში რამდენიმე ასის წლის წინად, მაგრამ ქართველებ-
 ში ძალიან სშირად შეჭნვდებით ესლაც სრულებით ამ თქმული საღ-
 სების მსგავსთ სსეებსა. ცსადი საქმეა, რომ ამათგან შემოტანილი
 თესლი ქართველებში გიდევეც ტრიალებს და სან-გამომშვებით ახლდება
 და იღებს წინაპრის მსგავსებას. ეს არის მიზეზი, რომ ცვლილებს
 ცსკველთა შთამომავლობაში არ არის ისეთი სწრაფი, როგორც უნდა
 გამოიყვანოს გამოურცდელმა მკითსველმა ლუისის სიტყვებიდამ და რომ-
 ლითაც ისარგებლეს ლუისს წინააღმდეგთ.

თუმცა ყველა საღსი ერთის წყვილი წინაპრიდამ მომ-
 დინარეობს უეჭველია, რომ ერთს დროს ყოველი კაცთა შო-
 რის არ იქნებოდა დიდი გარჩევა, როგორც არ არის ერთის
 შტოს შთამომავლთა შორის, მაგრამ დროთა განმავლობაში ისე
 განსხვავებულან იგინი ერთმანეთიდგან, რომ არა თუ მთელი კაცობ-
 რაობა არა ჭგავს ერთმანეთს, არამედ ისეთი საღსებიც არიან, რომე-
 ლნიც სსვა ჩვენ ნაწნობ საღსებს სრულებით აღარა ჭგვანან, და
 ძრეულ დაზღა სდგანან იმათზედ გონებით და აკებულეობითაც.
 ამ გვარი საღსები შირველსავე ევროპიელთ გამოჩენაზედ ამათს ადგი-
 ლებში ისპობიან სრულებით. შაფლაუსენი ამბობს ერთგან, რომ: «კა-
 ცის გონება ისე განსხვავებულა სსვა და სსვა საწლებში, როგორც
 თვითონ კაცის სსეული და აკებულეობა: ზოგან კაცი მიემსგავსება მკ-
 თიურს სასიერებას და ზოგან არ განიჩევა მაიმუნებში» ერთის ფრან-
 ცუზის მწერალი ამბობს, რომ მაიმუნები უფრო ჭგვანან კაცთ, ვიდრე
 ლაზლანდილებიო. დელა-ჟარმონიერი ამბობს ლიუნონის მთებში მცხო-
 რებელს საღსებზედ: «ეს საღსი მე მაიმუნების სროვას უფრო ვამს-
 გავსე, ვიდრე კაცთა არსებას. იმათი ენა ემსგავსება სრულებით მაიმუ-
 ნების ნაწყვეტ—ნაწყვეტ ყრუისს. მოძრაობაც სრულებით მაიმუნებისა

აქვთ. ესენი მხოლოდ იმითი გაეჩვენებენ მამუნებში, რომ ქქინდათ შეილდ — ისარი და იცოდნენ ცეცხლის გამოკვებება.»

არაინ იმისთანა სალსები, რომელთაც სრულებით არ იციან რა არის ოჯახობა; რა არის სახლი, ქალბი, რომ თავი შეაფარონ. ისინი სცხორებენ სეებსედ და დიდს გაცხორებაში აფარებენ თავს სეების ფულურებში. ერთი ამერიკელი მოგზაური, ჯიბსონი, ამბობს; რომ ბანსის კუნძულზედ, სუმატრის მახლობა, ცხორებენ ტყეში ერთათ მამუნებისა და სალსის სრლვა. ამ კაცთა ეძახიან ორანგ — კობობს. ეს სალსი დიდს სრულებით ტიტველა და არის მთლათ ბაღნით შექმნილი. ეს სრულებით არ უგარგათ. შაფლაუსენი და ლებოკი კელურს სალსებს ჩვენ ზაწა ემაწვილებს ამგავსებენ. ლებოკი ჰბობებს, რომ ოთხის წლის ბავშვი განათლებული სალსისა უფრო მდლას სდგას ნიჭითა და ჰეუის ძალითა, ვიდრე სოგიერთა კელური სალსები; მარტაესი და სპიესი ამბობენ, რომ იმათ უნახვო სალსები, რომელთაც თითქმის არა აქვთ ვირველი სასმარი სიტყვები, მაგალითად: ფეჩი, სმი, სული და სს. თასმანელთ არა აქვთ სიტყვა სე, არა აქვთ სიტყვები, რომელნიც გამოჰსატყვენ რომლისმე საგნის თვისებას, მაგალითად: რბილი, მაგარი, თბილი, ცივი, გრძელი, მოკლე, მგრგვალა და სს. მაგარის მაგიერად ამბობენ: ქვასავით; დიდს მაგიერად ამბობენ — გმელფესა და სს. არაინ სალსები რომელთაც თულა თითქმის არა აქვთ. ესემილები ათამდინ ძლიებს სოვლიან, ისიც რომელიც უფრო მცოდნე კაცია იმას შეუძლია ათამდინ დათვლა, თარემ სხვანი სუთის იქით ვერა სოვლიან, დამარველები სოვლიან სამდინ. კრათეორდი სოვლის ოცდა ათ ენამდინ ავსტრალიელი სალსებისას და ამბობს, რომ ამ სალსების საუკეთესო შემუშავებულს ენაში ახგარიში ოთხ შუკით არ მიდის. იქ ისეთი სალსიც არის, რომელიც სოვლის სუთამდინა; მაგრამ სუთი იმათში ჰნიშნავს მრ-

კ ა ლ ს. იოსების ნასკვარ კუნძულზედ მცხოვრებნი ორ ზევით კვარს სთვლიან.

ესენი მე მოვიყვანე საჩვენებლად, თუ სადამდინ არის განსვკება სვკა და სვკა საღებოთ შორის ჭკუისა და ჯანებაში. ერთისა და იმავე წინაპარის შთამძავალთ მიუღწევით სრულებით სვკა და სვკა მდგომარეობადინ, ერთ მსრავ ვსედავთ ჩვენ ფრანტურებსა და ინგლისებს, რომელნიც იგონებენ ტელეგრაფებს, რკინის გზებს, ტელეფონებს და სრვა; კობიან ბუნებას და ჭსარგებლობენ ამინი მოკლენებაებით; და მეორეს მსრავ შემოთ მოყვანილს საღებუს რომელთაც ორ ზევით თვლა არ იციან და ყველა დ ი ღ ს — გ რ ძ ე ლ ე ე ს ა ს ესანან.

ამ გვარის განსვკავების ასსსხეულად მრავალ გზით გვემარება დაჩვანის სწავლა, და სვკათა შორის უმეტესად ბევითობისა და ვარჯისის კანონების ახროთ.

ზირველ უამად, ცხადი საქმეა, რომ ზირველი განათლების დაწყობი საღებოთ თვით გარემოებისაგან იყვნე დაყენებულნი იმ მდგომარეობაში, რომ უნდა ევარჯისებინათ ჭკუა, და იმ გარემოებას ჩინებულად გვისსნის დაუვიწყარი და ისე უდროვო დროდ დამარული მეთოდური, ბოკლი, თვის ინგლისეთის ცელიზაციის ისტორიაში ძაგრამ, რომელსაც გარემოებისაგან განმომგონისლებით გონება ამ საღებუს და პატარა ძალა მოუზოვით, მაშინ, რომელსაც შემოთაც იყო მოყვანილი, თვითონ გ რ ძ ნ ო ბ ი ე რ ა დ და არა ი ნ ს ტ ი კ ტ ი უ რ ა და შესდგომიან ჭკუის ვარჯისს და გაუმჯობესებას და მიუღწევით იქამდინ, რომელსედაც ვსედავთ ჩვენ ინგლისებს, ფრანტურებს, ნემეტებს დასსვკათა.

დაბალი რასის (ტომის) საღებუს დამაროვით. სსვარვი. მათ არ მინცემით ამ გვარი მარჯვე გარემოებანი და ისინი დროთ განმავლობაში არა თუ წინ არ წასულან, არამედ ზირიქით

უკან დაუწევიათ. რომ მართლაც დღევანდელი კელურნი ხალხები ყოფილას ჭკუათა და ცოდნით ამასვე მღელა, ვიდრე ესლას ეს იმითიც მტკიცდებან, რომ ეს ხალხები მომეტებული ნაწილი ცსორობენ გუნძელეზსედ. ცხადი საქმეა, რომ ესენი ამ გუნძელეზსედ არიან მოსულნი ზღვით აზიადამ, სდაც, როგორც ამტკიცებენ მრავალნი ბუნების გამომძიებელი დაარსებულან ზირველი კაცნი (*) ამ სიმორე გუნძელეზსედ ზღვით გადასახლებას ბეგრად ამასვე მეტი ჭკუა და ცოდნა უნდოდა, ვიდრე ისა რომელთაც ვსედავთ ამ გუნძელეზში. ესლას არა თუ არა იციან იმათ იმ დასლებას და აკვების გაკეთება, რომელიც სსჭირთა ზღვასვედ სასიარულოდ, არამედ ქოსების დადგმაც არ იციან, რომ თავი შეაფარონ, არ იციან ნადირის ტყავისა იმ გვართ მოსერსება, რომ სიცვიეში ტანსვედ მოაკუსონ. აქედამ სხანს რომ უვარჯისობით იმათ ის ჭკუა და მოსერსებაც დაუკარგავთ, რაც ერთსელ დდესმე შეუქნიათ იმათ წინაშართ, — და ასლას სრულებით გაველურებულან ისე, რომ ზირუტუვით დასდარებისან. ბეგრნი ამბობენ, რომ ერთსელ მცირეც არის გონება გაკვეთილი და დამჯდარნი კაცნი ველარ გაველურდებიანთ, მაგრამ ეს აზრი არაფრით არა მტკიცდება. კაცი ძალიან მღელ ემორჩილებან ველურს ცსოვრებას და ლტოლვილებას. სსვამრავალ მგალითთ შორის გვიმტკიცებენ ამას ათონის მთასვედ ცსოვრები ზოგიერთი განდვიდინი, რომელიც რავი ერთსელ და ერთსელ დაშოვრებისან კაცთ საზოგადოებას, მერე კაცის დანახვაც კი ველარ აუტანიათ. ბლადოკეშხენსკი თავის

(*) ისიც არის დამტკიცებული, რომ ბეგნი დღევანდელი გუნძელეზები დაშოვრებისან მატერიკს (სმელეთს) ალაგ — ალაგ მიწის ჩამორმობს გამო ზღვასში მასინ, როდესაც აქ ვიდრე სასლებულან კაცნი. მაგრამ ეს ვეელა გუნძელეზსედ არ ითქმის. იჭვი არ არის, რომ მომეტებული ნაწილს გუნძელეზსედ ხალხსი მისულან ზღვით. აგტ.

სტატიაში «ათონი» ამბობს, რომ ზოგიერთი განდგილნი ისე გაველურებულან, რომ მთლად ტიტკლები დაიარებიან, ბაღნით შემოსილნი და კაცის დანახვასედ ისე ფთხებან, როგორც გარეული ნადირი და მამინკე იძალებიანო. რომ ადვილად იზიდავს ველური ცხოველები და მსეცურნი ქვიპა კაცსა ამას ამტიკებს თვით ეს ბოლონდელი რძი ზრესიელებსა და ფრანცურსებს შორის. არა თუ დასალი გონება გაუსსნელი ხაღსი, არამედ თვით მსწავლულნიც კი მიიზიდა ბისძარკის ცბიერებად და ვილელუმიას და მოღტკეს რმიანობის სიყვარულად. განათლებული ღერმინი მსეცურის ღმუილით და კბილების დრატკინით შეჭურებად მასვილქკემ განწერობილს და სისსლში ეელადინ ჩაფლულს საფრანგოს და გაუმადრად დასძანოდენ სისსლში მისეცრალთ თვის წინამძღვართ: მუსტი მაცათ და გავკადეთ სისსლის ყურებითაო...

გონებისა და მოურყრებლობის დაცემას მოხდებს ზნეობისა და სხეულის დაცემას. რადენათაც ფრანცურსა და ინგლისი ამ ველურს ხაღსებსედ გონებით ძაღლა სდგანან, იმდენად ძაღლა სდგანან სხეულის აგებულებითა და ზნეობითაც. სადადინ მიაღწევს კაცთა ზნეობის დაცემა, ამას გვიჩვენებს ჩვენ გამოკვლევა უჯანსუღო ანტროპოლოგია. რაკი კაცი გადადის თვის დაცემით რომეცხამე ზომას, მერე ის არა თუ ჭკარგავს ნიჭს, რომ წავიდეს ცოდნით და თვის კეთილდღეობის წარმატებით თანახმობ რიგინ ზომასედ დამდგარს ხაღსებთან, არამედ ჭკრ ერთი ამათი უბედურება, რომ ვერ ეჩვევან შრომას და უშრომლად ცხოვრების სახსარიც აღარა აქვთ. ხაღსი, რომელიც ვერ ეჩვევა შრომას, — ამბობს ბროკა, — ძალე წედება. მეორეს მსივ გრატოლუ ამბობს, რომ ეს ველური ხაღსები, რაკი უსალოვდებიან კვრბიელებს, თავის თავს თითქო, როგორცაც ტყვეთა ჭხედავს: იწყობს ღოთობას, დარდობს, თითქო თავის ქვენიდამ გადაღუბულს და დაშორების თავის ნათესავთ და მეგობართაო. ამგვარს

დარღში ჩავარდნა, — ამბობს ისა, სავსაშუალოდ არის, რომ გაცნა
 ნაყოფიერება დაკარგვისას. მწავალი ცხოველი, რომელთაც ატუ-
 ხალებს და ამწვედვენ, ჰკარგვენ დედამამლის ურთიერთ ლტოლვი-
 ლებს... ბროვას მძევს მრავალი მაგალითები, სადამდინაც აქვთ
 დაკარგული ზოგიერთ სალებს ნიჭი გონების განვითარებისა და არაინ-
 უძღუწნი ცვილიზაციისთვის. «ავსტრალიელების ცვილიზაციისთ-
 ვის, — ამბობს ისა, — მრავალი ღონისძიება იმდროს ინგლისებმა.
 აუშენეს სასლები და დაეყენეს ისინი შიგ, მაგრამ იმათ ერთლამესაც
 ვერ გასძღეს იქ. მისცეს ტანისამოხსი, მაგრამ ვერას ღონისძიებით
 ვერ ჩაბძვივნეს. ვერას გზით ვერ ჩაგონეს, რომ სხვა და თესვა
 უფრო სასარგებლოა, ვიდრე საღირობით ცხოვრება. შემდეგ აარჩიეს
 იმათში, რომელიც უფრო ნიჭიერ ემაწვილებს ჰგავდნენ, წაიყვანეს
 თავიანთ სასლებში, სადაც აჭმევდნენ, აცმევდნენ და ჰყავდნენ დიდს
 პატივში, — არაფრს სჯემს არ აკეთებინებდნენ; ოღონდ იჯექით,
 ჩაიცვით, სჭამეთ და შეეჭვითო; მაგრამ რამდენსაც სხვს უკან იმათ
 დაჭარეს ტანისამოხსი და გაიზარნენ ტყეში... რაი ავსტრალიელი
 გასარდეს ინგლისეთში, მგრამ, რადესაც ისინი დაბრუნდნენ ავსტ-
 რალიაში ისევ გაცვიდნენ და გაველურდნენ. ეგრეთვე დაიჭირეს სრუ-
 ლებით უსუსრი პატრონ ავსტრალიელების ემაწვილები, დააშორეს მშობ-
 ლებს და დასარდეს სასწავლებელში, სასწავლეს წერა კითხვა და სხვა
 სჯემები; მაგრამ, რაი ჭაბუკობაში შევიდნენ, მოუვიდათ თვისი გელუ-
 რი ცხოვრების ყინა და გაცვიდნენ ტყეებში. მისუკან ადგნენ და პა-
 ტრობითვე დაჭერილი ემაწვილები სულ ცალკე — ცალკე დაეყენეს
 ვერობიელ ემაწვილებში, რომ ველურ ეთმანერთან გავშირა არა ჰქო-
 ნოდათ. ამითა უნდოდათ, რომ ველურ ემაწვილებს მიუბამნათ ვერო-
 ბიელი ემაწვილებისთვის. მაგრამ რადესაც წამოიზარდნენ, ესენიც ისე
 გამოიზარნენ, როგორც სხვები. ბოლოს გაგზავნეს ემაწვილები ინგ-
 ლისეთში და იქ დასარდეს, იმ იმედით, რომ იმათის შემწეობით

მიიზიდავდნენ სხვა ავსტრალიელებსაც. მაგრამ, როდესაც დაბრუნეს ესენი თავის ქვეყანაში, ესენიც გაიპაჩნენ ტყეებში და ისევ ვაკე-ლურდნენ.

ეს უკვლავი იმას გვაჩვენებს, თუ სიღმინე მიდის კაცის უძლეურება წარმატების მისაწდომელათ. როგორც შემოთავა ვსთქვი, არიან ხალხები, რომლებიც არა თუ ევროპელებთან კავშირს, არამედ მათთან დამუხობლებსაც ვერ იტანენ. არიან იმათში იმისთანა ხალხნიც, რომელნიც იხეიან ცივილიზაციის ნიჭსაც, მაგრამ, წამდენიც უფრო შედის ამთში განათლება, იმდენი უფრო იულიტებიან და ისპობიან სრულეებით. ზოგმა ამთავანმა ხალხებიც კარგი გაიხიეს, საწოდოდ კარგი აქვთ, სცემელიც მაგრამ მაინც ისპობიან. ბრჯა ამაბს რომ მიზეზი ამისი ის არის, რომ ამათი აგებულობა ისე მიმართულა, რომ ასლა ველარ იტანს გაწკონსა და ცივილიზაციურს ცსოვრებას. ზოგს ამთავანში არც თუ ავთიყოფობაა სშირი, სიცოცხლითაც კარგა ხანს სცოცხლობენ, მაგრამ მაინც ისპობიან. მიზეზი ამ მოსპობისა არის ის, — ამბობს ბრჯა, — რომ ცივილიზაციურს ცსოვრებაში იმათნი დედაკანნი უშვილოვდებიან. ამას გარდა, ამკვანს ხალხებს ბევრჯან სენიც მუსრავს, ბევრჯან სიცოცხლის ხანიც ძალიან შეუმცირდა. ბევრჯანელი ამბობს, რომ მარკინის გუნბულებზედ ისე შეუმცოდდათ იქაურს ხალხს სიცოცხლის სნიერება, რომ მოსრუტებულეს ველარა ჭსასკ და ჭადარა თმა ისე ძვირია, რომ განგებ თმის გათეთრება მოხასდუნად და მოდათ მიახნათ, თითქმის ვკვლა ქალები ისცტობიან აქ ცოდ და თოთხმეტ წლამდინ და სულ ჭლექით.

მიზეზი ვკვლა ამისი არის იგივე ბრძოლა ცსოვრებისთვის (*ბრძოლა за существование*). რაკი ერთმეკათ ამ ხალხებს თავისუფლებას, უვიწროვდებათ სანადირო ადგილები, მაშინ სჭირდებათ იმათ იმკვარი ცსოვრება, რომდინთვისაც არც აგებულება და არც გონება აქვთ ამათ გამოსადგებელი, რაკი უფილიან ამ მსრივ მრავლის საუგუნეთა

განმავლობაში უგარჯიშოდ. მეორეს მხრივ ევროპელთ ან შე-
უძლიანთ, რომ არ დასასლდნენ ამათს ადგილებში, რაკი ისენი არიან
მეტად ვიწროთ თავის ქვეყანაში, და არ შეავიწროვონ ესენი თავის
ცხოვრებაში. მაშინ, რაკი ვერ ეჩვენებენ ესენი სხვა ნაირს ცხოვრებას, თან
და თან სწუხდებიან და იწეობენ მოხშობას. ინგლისეთის საკოლნირა
უწყებამ გამოაცხადა 1840 წ. რომ ვანდიმენის მიწის მცხოვრებთ ათის
ტომისაგან თოთხმეტი კაცი და დარჩა. სხვანი სულ მოხშობილან.
თუეცა ამ თოთხმეტ კაცში რთხი წყვილი ცოლქმარი ყოფილან მაგ-
რამ შვილები არა ჰყოლიათ. ეს საღსნი თითონვე ამბობდნენ, რომ
ცხოვრების ცვლილებამ მოგვიღო ბოლოყო. 1862 წელს ამოგანი
მარტო რკალა დარჩა ცოცხალი: შვიდი ქალი და ერთი კაცი. თან-
მანელნი ევროპელთ დასაღყოებით სრულებით მოისწუნენ და ამათ-
გან ბოღს დროს ცოცხალი და აეყენენ მარტო სამი ქალი და ერ-
თი კაცი.

შესადლებულია, რომ იმათაც გამოიჩინონ ნიჭი გაუქმობისა,
მაგრამ ამებს უნდა დიდი გამოკვლევა და თავისებური მოკლა. ამგვარი
მოკლა იმათ არ იციან და მინამ ევროპელნი გამოკვლევენ ისინი
კიდევ მოისწებიან. თუნდა კიდევ იყვენ გამოკვლეული, როგორც
ზემოთაც იყო მოყვანილი, იმ გვარს საღსში თვით ისინი, ვინც ცი-
ვილიზაციის ნაღს იჩენენ ისობიან, რადგანაც ასალი ცივილი-
ზაცია ისე მაღლა სდგას იმათს აგებულებასა და მამართლებასად,
რომ ისინი ვერ უძლებენ ამის სიმძლავრეს.

რასაკვირველია, იმგვარი ერთის საღსისა მაღალს ხარისხსედ
ასკლას, და მეორესი ასე დაცემა, ისე წყინარა სდება, რომ არა თუ
ერთის კაცის სიცოცხლეში არის შეუხაშნავი, არამედ ათასმა წლებმა
უნდა განვლონ, რომ ბუნებითი ნიჭი კარგა შესანიშნავად მოემართო
ან მოაკლდეთ, მეტადრე, როდესაც ბუნებითს მდგომარეობაში
არის კაცი. მაგრამ როდესაც ბუნების მაღლას ესმარება კაცის ცოდნა

ად სელაგნებს, მაშინ ეს ცვლილებანი ერთი ათად — ერთი ასად მალე ხდებიან. ამას გვიმტკიცებს შინაური ზიროტეეების მოშენება და გაუმჯობესობა. დღეს მომეტეულმა ნაწილმა ევროპიის მესავლტებმა (მქარსნუებმა) ისე გაუმჯობესეს სელაგნებით თავისი საზღების პირუტყვი, რომ ვისაც ისინი ამ ერთი რომელი — სამოცი წლის წინ უნასავს, ასლა შეატყობს დიდს განსხვავებას. აქამდის არაბის ჯიშის ცხენს ცხენი არ ედრებოდა დედაძიწის ზურგზედ, მაგრამ ინგლისებმა თავის ცოდნით და სელაგნებით ისე გაუმჯობესეს თავის ცხენები, რომ ასლა არაბის ცხენები იმათზედ მძაღვი არიან.

კაცის გონებისა და აგებულების გაუმჯობესობაც ამკვარია. ბუნებრივ მდგომარეობაში ის შეუნიშნავის სიწყნარით იცვლება. მაგრამ, რაკი კაცი იმუშავებს, სწოთვინს და ავარჯისებს თავის თავს და გონებას ის ცხადის წარმატებით მიდის წინ. არ არის ბეჭი სანი, რაც კენგერნი შემოვიდნენ ევროპაში. ესენი ეკუთნოდენ უფრო დაბლის რასისის ტომის ხალხს; მაგრამ ევროპელებთან დაკავშირებით, იმათთან თავის დროზედ სწავლასა და სელაგნებაში მიყოლებით, დღეს რომორც სანაერებით და აგებულებით, აგრეთვე ჭკუითა და გონებითაც აღარ ჩამოუვდენ არცერთს ევროპელს ხალხს. ესლანდელი ევროპეული ხალხების გონების წარმატებაც არ მიდიოდა სსვა ქეენის ხალხებზედ წინა, ვიდრე ესენი იყვნენ ბუნებრივ მდგომარეობაში. მაგრამ, რომელსაც საბერძნეთისა და რომის სწავლამ შესდგა ამათში იესი, მაშინ სრულებით სსვას ვსედავთ,

მართალია, რომისა და საბერძნეთის სწავლის მისაღებულად და შესათვისებულად კარგი მაგარი გონება და აგებულება იყო საჭირო. მაგრამ ევროპეული თვისი წინაცხევებით, თვისის გეოგრაფიული, ეტნოგრაფიული, კლიმატურის და სსვა ბუნების დამკვიდრებულების გარემოებაებით იმ მდგომარეობაში იყვნენ დაუყნებულნი, რომ ამათი აგებულება და გონება წინათვე იყვნენ აქამდის შემსაღებულნი, რომ

ამ სწავლის მიღება ამათთვის განსაჭირი არ იყო. მაგრამ თუ არ დავტყუდობთ რამი და საბერძნეთი და ბერძენის წასწავლით იქ სწავლა და გონების განვითარება იმ სინსწავლით, როგორც ეს ეკრძაში მიდის, და ამასთან ეკრძაიღონ დაწინაღობენ ისე თავის ძველს სასწავლს ვეღუფს მდგომარეობაში—მაშინ აუტილებულია, რომ იმთავით ის დღე დასდგომდათ ერთხელ აღდგომე, რაც ადგიანთ დღეს შემოთ მოყვანილს ვეღუფს საღესებს. გონებასაც, როგორც სუფილავიერს, აჭებს ზომა, რომელს სვეითაც ვერ აიტანს ტვირთს და განადგურდება შეუსაბამო ტვირთ ქვეშ: ის სწავლა და ის გონება, რაც რომაელთა და ბერძენთა დასტოვებს, არ იყო ისეთი მძლავრი და მძიმე, როს მელსაც ვერ მისწდომდა მასინდელი ეკრძაიღელთ გონებისა და ატუბულებს ძალა. მაგრამ თუ სწავლა და გონების ძალა ბერძენთა და რომაელთა იმსკედ ძლიერ მომეტებული ყოფილიყო, რაც იყო,—მაშინ ამითი სიმძლავრე დასწავლავდა თვის საღეს მოწაფეებს და ან სულ უკან-უკან წაიყვანდა და მიაღწევდა იქამდინ, რომ მოინახობდნენ, ან არა და ისე შორს ჩამოწმებდნენ თვის მასწავლებლებს, რომ ერთმანერთთან რიგინი მსგავსებაც აღარ ექნებოდათ. უკველია, რაკი რომაელნი და ბერძენნი თავისის გონებით და სწავლით მომეტებულიად ძალდა იღებოდნენ დღევანდელ ეკრძაიღელებსედ, შექმნებოდათ კიდევ ამითი დაჩაგვრა. გამძვლვებოდნენ და მოინდომებდნენ ამითს მიწაწვალსედ ცხოვრებას და თვით იმითს დამოხაკებასაც. რაკი ესენი იქნებოდნენ შევიწროებულნი და არ ექნებოდათ იმდენი ღონე და ცოდნა, რომ მოჭრებოდნენ მტერს და შეჭირებებას, მასინ განმირდებოდა შიმშილი, უბინახობა, დაწდი. ამით მოსდევს უქორწინობაც. უქორწინობას მოსდევს უშვილობა. ეგრეთვე უქორწინობას მოსდევს გარყვნილება ქალთა და კაცთ შორის, რომელსაც მასდევს ეგრეთვე კიდევ უნაყოფობა. გარდა ამისა: შიმშილი, უბინახობა, დაწდს და გარყვნილობას მოსდევს მრავალგვარი სნეულებანი, რომლისაც შევლა ვუკრძა საღესმა არ იცის და ამას მოსდევს დღეთა სიმოკლენი. ამ

მდგომარეობაში ჩაკარდნილს საჯსს აღარა აქვს საღისი არც საქმისა,
 და ჭკუისა და გონებისა სომ უფრო აღარ. რაკი გუკარგება საღისი,
 სარ ავად, მაშინ აღარც შეგიძლიან ჭკუის ვარჯიში და აღარც საქმის
 ბეჯითობა. ამასთან სსეულს საქმე და ჭკუის ვარჯიისი რასაც არ აწ-
 ყენს—არას არგებს. რაკი არ არის ვარჯიში და ბეჯითობა, უკელს
 სსეული და ნიჭიერება ვარჯიისს მოკლებული თან-დათან უძლეურდება,
 მერე იქცევა სსევიდრო გარდაცემად და ბოლოს მოკლის მას გაქრო-
 ბა დღამიწის ზურგიდას.

ზურგს მოენიძე.

(შემდეგი იქნება).

გოდებს ირლანდიიდან გამოსულის.

(ინგლისურიდან).

ძივდივარ მე ბილიკსა გზასუდ
 თავ ჩადუნული, დაღობული;
 გასაფრულსუდა აქ ერთს დილასუდ
 შეგვსული მე, მარი, გულ-მხიარული.
 ამწვანებული ქერი ჭლელავდა,
 ბულბული ბუჩქში ტკბილად გალობდა,
 შენი ღამისი ნახი ტუჩებიც
 ვით მისისა ვარდი ჭეჭავდა.

აქ ბუერი არა გამცვლილარა:
 ეს გასაფრული ისევე გულს ათობს,
 აღრინდებულად ქერიცა ჭლელავს,
 და ბულბულიცა ტკბილათა გალობს.
 მაგრამ, ძვირფასო, შენსა ტუჩებსა
 ჩემი ტუჩები აღარ ერთვან,
 და აღარც ვისმენ შენს ტკბილსა სმასა,
 თუმცა რომ ძალიან გულით მწადან!

აგერ აღმოჩნდა ჩემ თვალით თეთრად
 სადაც მე და შენ მივედიო ერთად,
 და ერთმანეთის გაუსდით ცოლ-ქმარნი.
 ჭა, სასაფლავოც..... ჩემის ფეხის სმით
 ძუღრრება გაქვს შეშოფოთებული...
 შენც, ჩემო ძარი, აქ მოგიტანეს;
 და შენი შვილიც აქ აწს დაფუფული.

მე, ჩემო ძარი, ესლა მარტო ვარ,
 გლასა საწყალი არ ვის უნდივარ;
 ამისთვის უფრო ძვირად ვაფასებ
 იმ საფლავს, სადაც შენ განისვენებ.
 შენ მსოფლოდ ერთი ქვეყანასედა
 ტანჯვას და შრომას შუა მიყოფდი.
 მას აქეთის აღარვინ მიუვარს
 რარ შენ, ძვირფასო, საფლავს ჩასვედი.

არა ერთსელა არსება ჩემი
 ტანჯვით და შრომით უძღურდებოდა,
 და მთლად ხალხისა და სეცისადმი
 დატანჯულ გულში მტრობა მიღუღდა.
 მაგრამ შენ სულთ არ ეცემოდი,
 მკაცრად ებრძოდი მოთხროვნილებას,
 და აი ესლა რისთვის გეძახი,
 თუმც შენ არ ისვენ ჩემს მოწოდებას

ჩემო ძვირფასო, გიძღვნი მადლობას!
 სიმშვილთ სომ შენც იტანჯებოდი,
 მაგრამ შენ მაინც არ იღებდი მძას

და უფრო, უფრო გიჟვარდებოდი.
 ძაღლობელი ვარ პატოვ-ცემისთვის,
 ჩემი ასეთი ერთგულ-აზნისთვის,
 ძაღლობელი ვარ რადგან წახვედი
 ამ მხარეს, სადაც ტანჯვა არ არის.

მშვიდობით! — მივალ უცხო მხარეში...

წარვლენ წელნი და დაგებრდები,
 მაგრამ, მეწმუნე, რომ ჩემსა გულსა,
 ეს! მარო, მარად შენ ეხსომები.

ამბობენ ვითომ იქ მუშაობა

უფრო ბევრია და მსეტა ნათობს...

მაგრამ მე მანც ყოველის გულითა

მივმართავ ჩემსა საწყალ სამშობლას

სან და სან როცა მე დავღონდები

და უგზო-უკლოდ ტყე-ტყე დავდივარ,

იქ წარმიღებენ ჩემი ფიქრები,

სადაც, ბერთვისო, შენა მარხისარ...

მე მეჩვენება, ვითომ შენ, მარო,

მოსდისარ ჩემსკენ ჰერ-მოდინარ...

ქვრივს ჭელავს ადრინდუელად

და ბუღბულიცა სტვენს ბუნქში ტბილად.

ი. ბაჭრაძე.

აზიადე სიტყვა «დროების» ენ- დანიდელ რედაქციასზე.

1866 წ. მოხდა ჩვენ უფერულ და უმძაკე ცხოვრებაში ერთი ისეთი დიხს— შესანიშნავი მოკლეხა, რომელიც დაუფიწარი იქმნება ჩვენი ხალხის განათლების ისტორიაში. ჩვენ ვახოთ ჩვენი საზოლი-ტიკო და სალიტერატურო გაზეთის «დროების» გამოცემაზე. ეს იყო პირველი მაგალითი ამგვარი გამოცემისა ჩვენში, რადგანაც ქართველ ხალხს ვერ არაოდეს არ ენახა თავის სიტყვასწერი საზოლიტიკო და სალიტერატურო გაზეთი თავის სამშობლო ენაზე. ამიტო რაღა თქმა უნდა, რომ ყველა ჩვენი ხალხის მოკეთებეს იამათ ამ მოსწენებუ-ლი გაზეთის დაბადება, ყველა მიეგებენ მას სიხარულით და სულითა და გულათა სურდათ მისი წარმატება და ხანძრელობა. და მართლაც რომ მინამ გამოცემლებმა ისე ვარგად დაიწიეს და ვარგადან მიუვა-დათ საქმი, რომ მალე მოიხაკეს ჩვენი მკითხველი საზოგადოების თანგრძნობა. ეს თანგრძნობა ისტებოდა როგორც გაზეთის გამოწე-რამა ისე იმაშიდაც, რომ მის რედაქციას მოხდიოდა მრავალი პი-რებიდგან სსვა და სსვა ნაირი სტატიები. აქედან გაზეთში იბეჭდე-ბოდნენ, ვარდა მიუღნივი თათანამშრომლების სტატიებისა, რომ-ლებო შორის პირველი ადგილი ეჭირათ უ. დ. ბაქრაძის სტა-ტიებს, მრავალი სსვა-და-სსვა ნაირი სტატიები, რომლებიც

ქსდიდენ მს სანტერქსოდ და ავრტელებდენ ჩვენ გაუნათლებულ თანამემამულეებში სსვა და სსვა ნაირ ცოდნას.— გასეთს ეტყობოდა თან-და-თან სიკეთის მომატება და თანამშრომლების რიცხვის განმრავლება.

მაგრამ, ვაი! დროთა ვითარებასნი შეიცვალენ და, დიდი ხანი არ არის მასაქეთ, რაც გასეთი «დროების» ბედის ჩაღსი უკუღმა დატრიალდა. გაუკეთესებისა და უფრო წარმატებაში შესვლის ნაცვლად, იწყო მან თანდათან დასუსტება, თან და თან უფერულობის მომატება ჭლექში ჩაკრდნილ ადამიანივით და აწ მიაღწია, როგორც უკვკელია შენიშნავდენ მისი მკითხველები, უკანასკნელ მდგომარეობაში. რისგან მოხდა ეს მოულოდნელი და სამწუხარო ცვლილება დროებაში?

«დროების» მკითხველებმა იციან, რომ დიდი ხანი არ არის მასაქეთ შეიცვალენ ზოგიერთი ამ გასეთის რედაქციის გარემოებები: ცოტ—ცოტად მოშორდნენ მას ის ზიარები, რომლებიდანაც იყო შემდგარი ზიარული მისი რედაქცია, და ვადვიდა ის სსვა ასლი ზიარის ხელში. რაღა თქმა უნდა, რომ ესღა მოხსენებული გაზითის ბედი და უბედურება იმასე იყო დამოკიდებული თუ როგორ წაიყვანდა საქმეს ეს ასლი რედაქცია. რედაქციასაცა რასაკვირველია ის სურდა, რომ თავის გასეთის საქმე მართლაც კარგა წაეყვანა. იმან თითქმის მომეტებული ერთგულება აღმოაჩინა. მას სურდა, სსვათა შორის, რომ მისი გასეთის თანამშრომლები ყოველად უნაერულო და სრული მწერლები ყოფილიყვნენ. ამიტომ ჩვენ ასაღვანდა მწერლებს—თუძცა არც ამ მოხსენებული რედაქციის წარმომდგენელი ყოფილა დიდი ხნის გამომსტარი სალიტერატურო ასპარეზი—დაუწყო მან უწყალო თვალთცქერა. აი როგორი მძახსანე სიტუკებით მიიქცა იგი პირველადვე ზოგიერთი ასაღვანდა მწერლებისადმი. რომელიმე ასლად გამომსტარი (?) მწერალი გამოგზავნის სოლმე ისეთ სტატიას, რომღის აზრები და მიმართულება არ შეეთანხმებინ ცენსურის განიხებს, რა-

ძლის ეს არ ეთანხმება ქართული ენის კანონებს; და როცა ამ ნაირ სტატიას დაინახავს ავტორი გაზეთში ზოგან გამომცემილს, სისხლი უარდება თავ-ში, ავტორის თავის მოყვარუბას ვერ უძლებს და გზავნის რედაქციაში განხსლბუღ და მრისხანე წიგნებს და სხვა... შემდეგ ამ «საღვამოტარ» მწერლებს რედაქცია აძლევს სხვათა შორის იმ დარბეას, რომ იმათ «ჟერ ისწავლან წერა და რიგინად აზრების გამოთქმა და მერმე მიზეზს მწერლობას სელი». (1)

ამგვარ კილოზე სიმღერა პატრივტიული გაზეთის «დროების» რედაქციისა რასაკვირველია მოახწინი არ იყო, მაგრამ მაინც, რადგან ეს მისი განცხადება და ქადაგება განსაკუთრებით ზოგიერთ ზირობისადმი იყო მიქცეული და მასთანადმე ეკელა ჩვენ სასაღვანდა მწერლებს არ შეესებოდა, ამიტომ თანამშრომლები, ზოგიერთებს გარდა, კიდევ არ მოქცელების მას; მის გაზეთში კიდევ სშირად შესვდებოდათ ისეთი ზირობის სხვა და სხვა ნაირ სტატეებს და ლექსებს, რომლებსაც სიამოვნებით კითხულობდნენ «დროების» გამომწერლები და რომლებიც ცოტად მაინც აძლევდნენ გაზეთს სიცოცხლეს და სასლისებდნენ მკითხველებს; ერთი სიტყვით კიდევ გვარინად მიდიოდა მისი საქმე, ხანამ უკანასკნელ მისმა რედაქციამ სრულებით არ გადაჭარბა ზომიერებას და არ ჩაიდინა ის დაუფიქრებელი საქმე, რომელმაც მიიყვანა გაზეთი იმ უამწესარო მდგომარეობაში, რომელშიც ესლა გასლავთ ის. ეს საქმე აი რაში მდგომარეობდა. ჟერ სავრანგეთს, ანუ სწორეთა ვსთქვანთ, ნაზოლერნ მე III არ გამოეცხადებია რმი პროსინისთვის, როცა «დროების» რედაქციამ ანუ მისმა წარმომადგენელმა გამოეცხადა რმი ჩვენ სასლ გასდა მწერლებს. ამ რმის გამოცხადების მისესად გასდა 1870 წ. «მნათობის» ზირველი ნომერი. ამ ჟუნლის გვრდები «ტიტველ მინდვრებად» (2) მოეჩვენ აიმას, შაკად ნა-

(1) ისილე «დროება» 1869 წ. №23.

(2) ისილე «დროება» 1870 წ. №20.

ბეჭდი ასოების სტრუქტურები სამხედრო რაზმებს, რომლებიც ვითარდებოდა უნდა ეოფილიყენენ აღჭურვილნი. დანახა თუ არა ესენი შიდა რიგან ჩვენმა ასაღმა რანდმა, მაშინვე დაკეთსა იგი თავის ერთგულ მეგობარს, რომელმაც დააწმუნა ის თავის მოჩვენებულის სინამდვილეში. მაშინ ჩვენმა რანდმა შეაყენა თავისი ჯავლიანი რეინსტი, რომლითაც ის დასეინობდა სალიტერატურულ ასპარეზზე, მომართა თავისი ისარი და დაუძინა «მნათობს» და ყველა მისს თანამშრომლებს. მაგრამ ის ვი ვლავ. მოიფიქრა ჩვენმა საბრალე და ამში გაუარჯიშებელმა რანდმა თუ მისგან ნახრალი ისარი და ტყეები. თვით მის მოკეთებს და თანამშრომლებს მოხვდებოდნენ და ამკვრად მასაც დიდ ზარალს მისცემდნენ, რადგანაც უმეტესი ნაწილი და თითქმის ყველა «მნათობის» მშრომლები იყვნენ ის პირები, რომლებიც ძვირად სძირად შეედიდნენ «დროებასაც» სხვა და სხვა გვარი სტატეებით.

მისთვის რომ თავის წინააღმდეგ მსჯელობაში არ ჩაერდნელიყო «დროების» რედაქტორი, იმას რასაკვირველია უნდა გაემართლებინათ თავისთავი ცოდვებში, რომლებსათვის ის დევნიდა და კაცსაც «მნათობს». ესე იგი უნდა მოეცინებინათ რამ მიზეზი თავის განმართლებლად იმაში, თუ რისთვის ბეჭდავდა ის თავის გასეთის გვერდებზე იმ ნაირს და იმ პირების სტატეებს რა გვარი და ვისი სტატეების და ლექსების დაბეჭდვისათვის ჰკიცხავდა იგი ესეა ზემო მოხსენებულ ყურნალს. იმან აი რა დაბეჭდა თვის განმართლებლად იმის ბოლოს, სადაც იყო დაბეჭდილი მისი ხეზრული მსჯელობა 1870 წ. «მნათობის» პირველ ნომერზე. ამ უგანსხვებელ დროში მეთხვეულს ძვირად სძირად შესვდებოდა «დროებაში» სხვა და სხვა მწერლების ლექსები. ამ ლექსებს დიდი ღირებუება არა ჰქონია, არც გარკვენი გამოყვანილებით და არც შინაგანი აზრით, მაგრამ ჩვენ მანაც ადვილს ვამდვირით გაზეთში. რისთვის? მისთვის, რომ ლექსებიდან სწნდა, რომ მათი დამწერი უმაწვილი კაცები იყვნენ, და ჩვენ სსტივად მწ

კონკრეტული (როგორც სუბიექტური?) სასაზღვროდების პირველი შრომის, იმ ფიქრით, რომ ვაი თუ სასტიკათ მოპყრობით სასაზღვროდ კაცს შრომის სურვილი მოუკლავთ და ლიტერატურა მივატოვებინათ. ვინ იცის, ვთქვამრბოთ ჩენ, იქნება ამ უძალე ლექსების მწერლებიდან შემდგომში ვინმე სერიანს პოეტად გამოვიდეს.»

«აგერ ერთი წელიწადია რაც ჩვენ ამ აზრზე ვადვივართ, განგძობს «დროების», რედაქცია, და ამ სიტყვებით ათავებს ის თავის სტატის: თუ მათ (ვინც ამ რედაქციას ლექსებს უგზავნიდა) დასმარება სურთ, რატომ სხვა ნაიწათ არ ესმარებინ ამ ჩვენს უბედურ და საზოგადოებისაგან ჯერ კიდევ შეუნიშნავ ლიტერატურას. რატომ არ გზავნიან ისინი თავიანთ შენიშვნებს საზოგადო საქმეზე, რატომ არ სწერენ—სწორეთ და პატივსნად—საღის და საზოგადოების ჩვეულებებს, წესს, მდგომარეობას, —რატომ არ გამოყავთ გორესპონენციამა მათი მასლობლების ყოფა, მათი იმედი, სკდა, სინაწული და მოვანებაები? ამ ნაიწ დასმარებით უძაწვილი კაცები უფორადვილათ და მტკიცეთ დაიშასურებდნენ საზოგადო მადლობას—(როგორც ამ სიტყვების დამწერმა დაიშასურა, რადგანაც ის პრესითა სწერს)—და მასანადმე სასელს» 1).

აი ამ ზემო მოყვანილი სიტყვებით უნდოდა «დროების» ესწინდელ რედაქციას, რომ გამოემგზინას თავის თავი იმ ბადესაგან, რომელიც თვითვე მოქსოვა სხვის დასაჭერად, მაგრამ თვითონვე გაეზ საზოგადო შიგ. ამიტომ თავისი უსაფუძვლო მსჯელობითვე ამტკიცებს იგი თავის შეცდომილებას, წინდაუსკდაობას, გაუჭერტელობას და ამასთანავე ჰტიცსავს სხვას იმ საქმისათვის, რომელიც იმას ას-ჯერ და ორას-ჯერ ჩაუდენია.

«დროების» რედაქცია პირველად იმითი იმტყუნებს თავის თავს

1) «დროება» 1870 წ. № 20.

და გვიმოტივებს თვის შეცდომილებას, რომ იმას მთელი წლინ გან-
 მკლავებაში უბეჭდა და უკითხვანება თავის ხელის მომწერლებისათ-
 ვის ისრეთი სტატეები და ლექსები, რომლებსაც «არ ჰქონიათ ღირ-
 სება, როგორც თვითონვე ანცხადებს, არც გარკვანი გამოყვანილობით
 და არც შინაგანი აზრით». რას ჰნიშნავს ამგვარი უგარგისი სტატეების
 გინდ ლექსების ბეჭდვა (თუ გი მართლაც «დროების» რედაქცია წმინდა
 გულისთ ლაშარავებს) სხვას, თუ არა თავის საქმისა და მოვალეობის
 უცოდინარობას? თუკი მართლაც მოხსენებულ ლექსებს არ ჰქონდა არც
 შინაგანი და არც გარკვანი ღირსება, რადანთვის ბეჭდავდა რედაქცია
 იმათ? რა სიძარითით აძლედა ის თავის ხელის მომწერლებს, ოფ-
 ლით მონაღვაწი ფულებში, ყოვლად უსარგებლო და გამოუდგარ
 ნივთს. პატივცემული რედაქცია გვიანახუებს: მისთვის რომ ამათი
 (ლექსების) დამწერი ყმაწვილი კაცები იყვნენ და ჩვენ სსსტოკად ვერ
 ვხვდით ახალ გაზდობის პირველ შრომასა. «დროების» რედაქციას
 შეეძლო რასაკვირველია როგორც ჰსურდა ისე ეთქვა, მაგრამ ხელის
 მომწერლებს გი სრული ნება ჰქონდათ მოეთხოვათ მისგან რამ კარ-
 გი და სანარგებლო. მისთვის სულ ერთია, ვინც რომ ნივთს ყიდუ-
 ლობს, ახალ მოსწავლის გაკეთებულია ის, თუ დასელოკნებული
 ოსტატისა. შეიძველს სრული უფლება აქვს მოსთხოვოს მას, ვისდ-
 განაც ის ყიდულობს რანძე, გამონადეგი და სანარგებლო ნივთი. წი-
 ნადმდეგ შემთხვევაში გამოადგეა იქნება პასუხის მკებელი სანოგა-
 დობის წინაშე; მაშინადმე რედაქციას მსოლოდ იმისთვის უნდა მიექ-
 ცია უმთავრესი ყურადღება დასაბეჭდავი სტატეებისა და ლექსების
 ამორჩევის დროს, გამონადეგი იყო სანოგადობისთვის, რომელიმე
 მხრით, ის, რისაც დაბეჭდავს ის აზირება, თუ არა, და არა ის, ვის
 ეკუთნება რომელიმე სტატეა, გინდ ლექსი, ესე იგი ახალგაზდა
 მწერალს, თუ მოხუცებულს, გამოუცდილს თუ გამოცდილს,

მაგრამ ესეც მიუტეოთ «დროების» რედაქციას, და დავთანხმდეთ,

რომ მას მართლა ან მოსწონდა მისგან მიღებული სტატუები თუ ლექსები და არც დაბეჭდვის ღირსად ჰგონებდა, მაგრამ მანაც ბეჭდავდა მისთვის, რომ ვითომც ის იფიქრობდა, როგორც თვითონ აცხადებს თავის აღსარებაში, რომ იქნება იმათი მწერლები შემდგომში ნამდვილი პოეტები გამოასულიყვნენ, და როცა ერთი წლის შემდეგ დაწინაურდა, რომ იმათგან მისთანა პოეტად ან ვინ გადაიქცა, როგორც მას ჰგონებდა, გამოაცხადა უნარი ლექსების ბეჭდავზე. ამ შემთხვევამაც თვითონვე ამტკიცებს თავის სიტყვებით თავისი მსჯელობის სისუსტეს და გაუჭკვეტელობას, ის. საკვირველია როგორ იმდენი მინდობა და ცოდნა მანაც ან ჰქონდა «დროების» რედაქციას, რომ მიხვედრილიყო: რა ნიჭისა და ტალანტის ადამიანები იყვნენ იმ ლექსების ავტორები, რომლებსაც ის «სამადლოდ» ბეჭდავდა? თუ იმათ პოეტური რამ ჰქონდათ, უეჭველია იმ ლექსებშიაც უნდა გამოჩენილიყო რამდენიმე მანაც იმათი პოეზიური ნაპერწკალი, რომლებსაც «დროების» რედაქცია ბეჭდავდა ერთი წლის განმავლობაში. და თუ ამგვარს ვერაფერს სედავდა მათში, «დროების» რედაქციას ძრვიელ შეტომა და გამოუცდელია მოსულია, რომ გაუსაღება ამ გვარი სანქციონი და თან იმედიც ან დაუკარგავს, რომ იმათ დამწერლებთან, ვინმე პოეტად გამოვიდოდან. განა შესაძლებელი იყო, რომ ამ გვარი ლექსების ავტორები—ისიც ერთი წლის განმავლობაში, რადგანაც «დროების» რედაქცია «ამ გვარ აზრზე მართო ერთი წლის განმავლობაში ადგა»—პოეტებად გადაქცეულიყვნენ? ამასაც რომ თავი დავანებოთ, რაღა ასე მალე დაკარგა «დროების» რედაქციამ უკველი ს ა ს ო ე ბ ა ამ ასაღვანდა მწერლებზე? ამასეც უფრო კიდე ის არის განაკვირველი, რომ ეს უსასრულო მსოფლიო მაშინ გაიაცხადა «დროების» რედაქციამ, როცა «მნათობის» პირველი ნომერი დაინახა გამოსული, რომელშიაც იყო სოციალური იმ მწერლების ლექსები და სტატუები, რომლებსაც «დროებისშიც» მიუღიათ მონაწილეობა. მანამდის სანდ იყო «დროების» რედაქ-

ცია, ხანამ «მნათობს» დანისხავდა? რაღა მისინ დანისხა მან თავისი შუა
 ცდომილება და დაიწყო ყვირილი იმათ წინააღმდეგ, რომლებსაც უწინ
 მადლობასაც ეუბნებოდა იმ ლექსებისათვის, რომლების უვარგისობა
 იმან გამოაცხადა შემდგომ? მაგრამ ესეც კიდევ არაფერი: «დროების» რე-
 დაქციათ თავისი წინ დაუსჯელადი და მოუფიქრებელი მოქმედებით ამ
 საკვირველებსაც გადაატყობს და აი რათი. ვსთქვათ, რომ «დროების»
 რედაქცია მართლაც იმ საფუძველით ბეჭდავდა იმ მწერლების ლექსებს,
 რომლებსაც იმან ბოლომდე იმედი დაკარგა, — რომლითაც ის აზირობს
 თავის გამართლებას. აქ აი რა არის შესანიშნავი და საკვირველი:
 თუ გი იგი ზემომხსენებული საფუძველით მთელი ერთი წელიწადი
 ბეჭდავდა ისეთი მწერლების ლექსებს და არა რაცნადა თავის თავს
 ბრალეუვად, მამ «მნათობს» რიდასათვის სწავდა ფსუკატოში დებადების
 უძალ და დაიწყო გაკიცხვა და დევნა მართლ ერთ გზით იმ ცოდვა-
 ში ჩავარდნისათვის, რომლითაც იმან — «დროების» რედაქციას მთელი
 წელიწადი სინიდაისჩან შეუწებსლად უტყდავს? რა საფუძველით გა-
 მოუტყდა იმან თავის ბიოგრაფიაში შესასუ «მნათობის» რედაქციისა,
 სხვათა შორის, რომ ვითომც ამ უვანსკელს «ლექსებად ნაწიკტ-ნაწ-
 ეკტი პროზა უნდა მიეღოს». 1) რატომ არ იფიქრ «დროების» რე-
 დაქციათ, რომ ალბათ «მნათობის» რედაქციასაც თავისი საფუძველი უნდა
 ქონოდა, რომ ბეჭდავდა იმ გვარს და იმათ ლექსებს, როგორ და ვინ
 ლექსებსაც თვით დროების რედაქცია მთელი წლის განმავლობაში ბე-
 ჭდავდა თავის გასუთის გვარდებზე? მაგრამ არ, ეტყობა რომ ეს
 არ ყოფილა ნამდვილი მიზეზი «დროების» რედაქციის «მნათობზე» გა-
 მოლაშქრებისა. ნამდვილი მიზეზი ამისი, ჩვენ ვგონებთ, ის იყო, რომ
 «დროების» რედაქციას უჩნია ერთმა მინმა მოკეთემ «მნათობზე» გალაშ-
 ქრება და აღუთქვა მას კავშირი ამ რედაქციისა. იმანაც დაუყვარ თავის
 მოკეთეს რედაქციას,..... და დაიწყო სხვისი ენით ლაპარაკი თავის

1) «დროება», 1870 წ. № 16.

თავის წინააღმდეგ. რაში მდგომარეობს ეს წინააღმდეგობა — ჩვენ ვგონებთ სპეციალ ვაჩვენებთ ზემოთ.

რადგან შეეხება «დროების» რედაქციის ზევით მოყვანილ დარბეზებს ჩვენი ასალი მწერლებსადმი მასე, რომ მათ სწორად მასე და ისე, რასე და როგორც ამ რედაქციას სურს, ეს რჩევა რაღა თქმა უნდა ანაფრად ეპიტინავა იმით, ამიტომ, ცხადია, რომ დამრიგებელს გარდა, ვგონებ, სხვას არავის არ შეეძლოს თავისი აზრების და ფექტების ჩაწება ანუ მოთავსება სხვისგან მოჭრილ კალაზოტში. მასხადამე, როგორ უნდა მოჭეუელიყენენ ისინი ამ შემთხვევაში? იმით სხვა არაფერი არ დარჩათ ექმნათ, თვინიერ მისა, რომ დაუტრეს თავი «დროების» რედაქციას, რადგანაც მას არ მოსწონდა იმათი ნაწერი, და გამოეთხოვენ, თუ სამუდამოდ არა ჯერჯერობით მანც. მოიგოთ თუ არა რამე რედაქციამ ეგრეთი თავისი ქვევით, ეს თვითონ მის გაზეთს ეტუობა გვერდებზე, რომელიც არის უმეტესად გავსეული ან თვითონ რედაქტორის ნათარგმნებით და მისი სუბრული სტატიებით და ან უ. სკანდელინ გაუთავებელი ფელეტონებითა და ბასრული ლანძღვით. მაგრამ ის მანც თავისას არ იშლის და ძლევის იმავე კილოზე, რომელზედაც ერთსელ დაწყო. ასე გაშინჯეთ მისმა მოშორებულმა მეგობრებმაც კი, რომლებიც განაბვით უგდებენ ყურს მის ძარღვის ცემას, ხანი დასძახეს მას, როცა მოესმათ მისი სმა. ამ გვარ მეგობრებში. უველასე უფრო გამოიჩინა თავი ერთმა ჩვენთ «გადასვეწილებთაგანმა», მწოდებულმა თავის თავისის «ცივისულად». შეიტყო თუ არა მან «დროების» რედაქციის გალაშქრება ჩვენ ასალგანდა მწერლებზე, მაშინვე აიღო კალამი ხელში, დასწრა და გამოუგზავნა მას ადრესი, რომელიც გამოუცხადა თავისი თანაგრძნობა. ჩვენ ვამბობთ იმ მეგობრულ წერილზე, რომელიც იყო დაბეჭდილი წასრული წლის «დროების» მე № 36-ში და რომელიც უ. ცივისულმა წამოთქვა თავისი სუბრული ესტეტიკური სჯა. უ. ცივისული თანაგრძნობის და

მეგობრობის ძალას იქნამდის მიუტანინა, რომ იმას ჭეშმარიტებისათვის კი ან მიუჩქევია უფრადლება,—აწა; ის ჯერეთ ძრეულ ჩაფიქრებულა, რომ მიმხვდაჩიოა, თუ რა უფრო ძრეულ უყვარდა მის მეგობარს («ღრუების» რედაქტორს) რომ რა აწი იმასაც იმასე დაეწყო ბასნი, და აწა თუ მარტო იმასე, აწამედ ისე, როგორ და რითიც უყვარდა მის მეგობარს ღაშაწაკი, ესე იგი აწდაწებით და იგაკებით: «შენ ძაღიან გიყვარს აწდაწებითა და იგაკებით ღაშაწაკი, სწერს უ. ცივისელი თავის მეგობარს, და ესლა მეც ამ გზი საკენ უწდა გარდაუხვიო» და სსვა... ამ წერილის შინაწისს შეადგენდა საზოგადოდ, გააწდა უთავბოლო სწისა ზოეწიაწე, უსაუფქლო და დაუმსასურებელი ღაწმღვა ერთი «მნათობის» თანამშრომლებთაწისსა.

თუმიცა ძრეულ სავწა იოა, მაგრამ ყველა ეს აწ იკმარს «ღრუების» რედაქციამ. წელს მთლად გაღაწაწაბა იმან და ცსადათ დაამტკიცა თავისი რანდობა. იგი ცოტად იოა მანც დაშვიდდა, როცა «მნათობის» გამოსკლა შეჩერდა და თურქე კიდეც იქედოკნებდა, რომ იმას სამეღამოდ წისი აკოა. წელს რაკი ღაწისას მოუღოდნელად გამოსული სელასლად «მნათობი», მან კკლავ გაწისწესა თავისი მოჩკენებაები და, რადგანაც კაღმით კვლარა გაწდა რა, ღოწაწასს საწასათი მიიღო, ბრძოლის კვლსე გამოკვიდა და უწოდებს, ერთი თივისი თანამშრომელის ეწით, «მნათობის» თანამშრომლებს მეშტი-კრივიში. ვის აწ მოწკვირის ღიმიღს ამ გვარნი მოქმედება «ღრუების» რედაქციისა? — ჩვენ კი ამას ვიტყვიით ჩვენი მსრით, რომ ღმერთმა დაიცოს «მნათობის» რედაქცია და მისი თანამშრომლები იმათთან «მეშტი კრივიში» გასკლსიგან. იმათ კი დეე კობოღონ «ქარის წისქვილებს».

ერთი სიტყვით ყოკვლს ღონისძიებას სმარობს ზატოეცემული «ღრუების» რედაქცია, რომ უკბინოს როგორმე «მნათობს» და მის თანამშრომლებს. სსვა რომ კვლარა გაწდა რა, ესლა მისი სიწმრების აღსწასს შეუღდა და, რადგანაც საბეჭდავი მასლა შემოაკლდა, იმას ბეჭ-

ვეედრება.

ძის თანაგურწობ და მებრძლებს,
ვინც სიყმედგანვე დახატულას,
ლხინი, შექცევა, კეთილდღეობა,
ვისთვისაც სრულად დაკარგულას.

ვინც კისრად იღო მოყვასთან დახვას
და სულგროკლებით დაფარულას,
ვის არ უხმინეს სიძარტლის აჯას
და უიმედოთ თავ-დასრბილას.

ვინც ოხრავს, ჭკუის უიმედობით,
არ ვინგან გლის ნუგეშის ცემას,
შეშვრობილას უბედურებით,
მოკლებულას მატკისცემას;

ვეელა დასტინის და კონიზლებათ,
ვინც დანასაკს ძველებში სვეულს,
ძმატ თვალს არიდებს—ეთაკილება—
ხაწვალს, უბედურს, ძონძებ დასვეულს.

ახე ამბობენ: ის ღარიბია,
 ახა ჩვენ რაში გამოკვადგება? — იმან ჯობს მად
 რა ჩვენს კრებაში გასარეკია? — იმეცხის მძებ
 სხსნცილთა არ გვიადება. — იმეცხის მძებ

ახა ამ გვარს ნუგუშის ცემით
 რა მოაგვაროს ცსოვრებაშია?
 ვისდა მიქმართოს დონეკლეუღმა —
 ვის არ უშეკებენ ერთ წამს სხსლშია?!

და ზოგნი ერთიჯ თვის კრებაებში
 დროს ატარებენ და სხსნარებენ:
 მას დასტინიან, ვინც ღარიბია —
 მის წარმოდგენით გაისარებენ...

ჭირსხვენ იმ ქალსა, ვისაც შლეიფი
 გრძლად არ ეთრევა ერთ ანშინსკედ,
 ვინც რომ ჰაჟებით კაბებს არ იცვამს,
 თვალებს არ სუტავს ღაზარავსკედ; —

იმას განვიცხვენ ყოველს მხარესკედ,
 თითქმის ბირუტყვსა შეადარებდენ,
 არ გაივლიან ამის არესკედ
 და არც მას თვისთან გაატარებენ...

მას ამტყუნებენ, ვინც დაზბაისლად,
 აუხქარებლად ჭირუნავს თვის სხსლსკედ,
 ყოველა წიმი და ყოველი დღე
 ვის მოცლილი აქვს მუშაობასკედ; —

ვინ მოიხსენებს მის კეთილშობილს,
 ვის უნდა მისი ზნე და თვისება?!..
 ენას აძლევენ თავისუფლებას—
 მით უმცირესდებით თქითვე ღიზსება. —

პნ. ნ ი ნ რ ა მ ბ ე ჯ ი ა ნ ი ს ა.

მკითხვები ქიზიუში

«მნათობის» კორტეზპონდენტია.

- ანა უწამლეთრა, ქა?
- რაგორანა უწამლეთრა! მავრამ ანა-
ფერი წამალი ანა უდგებარა, ქა, ანა: მიხეზია.
- რის მიხეზია.
- გუნაცვალე იმის მადლს, (პირჯვარს
იწერს) თელეთისა...
- (ლაზარაკი რჩი დედაკაცისა, წელზედ
კოკების ავსების დროს).

ჩვენ საქართველოში ანსად ან უნდა იეკეს იმდენი მკითხვები, რაგორც სიღნაღის მარტაში, ქიზიუში; ვერ იზოკება სოფელი, სადაც ან იერს მკითხვეი, და ზოგზოგ სოფელში სომ რჩი და სამია. შესანიშნავია, რამ მშოერი, უმურო და უღვინო წელიწადები უხდებიან მკითხვებს; მაშინ ერთი რად იქცევიან სოფლე, გასშირდებიან, გამარინდებიან სოფლე იმ უბნებში, სადაც ჯერ მკითხვეზე სმა ანა ეოფილა.

ეველს მკითხვეს ერთნაირი ჰატაკი ანა აქვს; ზოგი ძალიან გამარინილია, ზოგი ცოტათ, ზოგს მთელი ქიზიუი და კასეთი იტნობს, ზოგს ერთი სოფელი. 1869 წელს, რადესაც შიმშილი იერ ქიზიუში და მკითხვებმა წამლიწიეს, მ...ზ...მ... და ფ... მკითხვები უფრო

პატრივ ტემულები და გამოჩინებულები იყვნენ. არა თუ ქიზიყიდან ზემო კასეთიდან მოდიოდნენ იმათთან სამკითხაოდ *).

შესანიშნავი არის, რომ თვითონ იმ სოფლებს, სადაც გამოჩენილი მკითხავეები არიან, არ მოსწონთ თავიანთ მკითხავეები და ამჯობინებენ იმათ სსკა სოფლის მკითხავეებს. ეს ფაქტი ცხადად ამტ-

*), ერთმა სარწმუნო კაცმა ჯვანბო შეძღვეთ: «მივიდა სიღნაღიდან სოფელს ბოდბისსკეში; რომ მიველ, ვხედავ, მოდის ქვევით სამი დედაკაცი: ორი მოხუცებული, ერთი ქალ-რძალი, სსკა ნიარათ აცვიათ. ისე დალაქუან, რომ ფეხებს ვეღარ მოათრევენ; დამინასკეს თუ არა, ერთმა მოხუცებულმა მითხრა: «შვილო! აგრემც ღმერთი ბუკრს კეთილს გაჩვენებს და ბორცუს აგაშორებს, გვითხარ, შორს არის ფანიანი?—არა, დედავ, უზახუსე მე, ესღა ახლდა: აი ამ ორ-ღობეებს გივლეთ და ფანიანში გასვალთ». დავაკვირდი რა იმათ, გუღმა არ მომითმინა და ვვითხე: «დედავ, უკაცრავად თუ არ ვიქნები, საიდან მოხრძანდებით, მგონია შორიდან ბრძანდებით?—ჩვენ, შვილო, გვაზიდამა ვართ, გვასწავლეს ერთი კარგი მკითხავი ფანიანში და იმასთან მივიდავართ». გვაზიდავან ფანიანშიდინ იქნება სამოცდა ათ ვერსტადინ. ამას გარდა იმათ უნდა გამოკარნათ ალაზანი და სსკა წულები და ღრები, მაგრამ იმათ ყველა ღვაწლი თავს იდგეს, თაქქვი ენასათ და კვათხენებინათ, გათქმულ ფანიანის მკითხავისათვის. ეს ფანიანის მკითხავი არას გაწვრთნილი—კოდელს ნინოსთან, რომელიც ცხოვრებს თბილისში და რომლის სასული გავარდნილია მთელ საქარ-თველში. როდესაც ერთ სოფლის მამასახლისს უთხარ: რა დაგუ-მართათ, მკითხავეები როგორ ვერ ამოკვეთეთ სოფლებში? იმან მომიცა იმისთანა პასუხი, რომ უკეთესი არ შეიძლება; «რატო თქვენ, მაგ-თენი ხასწავლნი სართ ქალაქში, ვერ მოამლევიეთ კოდელს ნინოს მკითხავობა...»

ეიტყოს მკითხველების სიტყუეს. და ამას, მაგრამ ქიზიყელებს ჩა-
თქვამს არ უყვართ.

მკითხველი არიან ქიზიყში ამისთვის, რომ ხალხი ერწმუნება მათ,
ხალხი ერწმუნება ამისთვის, რომ გაუნათლებელია. ამას გარდა, არიან
სხვა გარემოებანიც, რომელნიც ძალიან ქმედვიან მკითხველებს: გასდა
ავად ვატი. რა უნდა ქმნას იმისმა პატრონმა? დოქტორი არსად არ
არის, სიღნაღის გარდა. ამასაც ხან არა სტალიან: ერთი დიდ უფეს
ერთი დოქტორი ვერ მოუვლის; და რომ დროც ქმნდეს გლეხ ვატი
იმდენი შეძლება არა აქვს, რომ მისცეს საჭირო შრომის ფასი. რა
ქმნას ამ გარემოებაში გლეხმა ვატი? ავადმყოფი უფრო და უფრო
უკან მიდის; შეკლა ესაჭიროება; იმის გამოდის ავადმყოფის პატრო-
ნი და ყველას შესხივის თავის ბოროტს. ზოგი რას ეუბნება და ახ-
წავლის, ზოგი რას. ზოგი ეუბნება: ბოლღიწო აჭამეთ და მოწიე-
ბაო, ჩვენებანთ გიგია ბოლღიწოსაგან მოწიანო, ზოგი: ანუთო გა-
დესე და დააღვინეთ, ის ყველა ავადმყოფს არჩენსო; ზოგი ეუბნება
«უძეო ცხრა წყაროს წყალი დააღვინეთო და აუცილებელიც წამო-
გებაო»; ზოგი ეუბნება: «ძ.... ვალებე და დააღვინეთ, ავადმყოფს
გი ნუ ეტყვი, თორემ არ დაწლებსო, — უებარი წამალიაო»; და ზოგი
გიდეკ ვინ იცის რას ურჩევს.

ავადმყოფს ყველა წამალი უყვას: ბოლღიწოც აჭამეს, სუთოც
დააღვინეს, უძეო წყაროს წყალიც დააღვინეს, მაგრამ იმას არა
ეშველა რა... რასაკვირველია, გონიერი ვატისთვის აქ არა არის რა
გასაკვირველი: იმას კარგად ეუთრება, რომ მუხომლების ხასწავლებმა
რამე რუშუქებს ამიტომ არ არგო, რომ ისინი წამლები არ არიან; მცო-
დინარე ვატი გიდეკ განკვირდება; თუ იმით ვნება არა მისცეს რა
ავადმყოფს. მაგ: როდესაც ვატი ტანში ავით არის, იმას ცივი წყა-
როს წყალი ვი არ არგებს, — აწეებს; როდესაც ვატი მუცლის ანთება
აქვს, მაგარი ღვინის ბოლღიწო, არა თუ არ არგებს, ძალიანაც აწეებს.

მაგრამ ქიზიყელი გლეხი კაცი სხვანაირად სჭვინთ. ის დაწმუნებულა, რომ ნამდვილი წამლები აწვავს, (იმისი ჯავრი სომ არა სჭირდათ, რომ ტუთილი ეთქვათ ამისთვის); ამ წამლებს ბუერი მოუჩვენია: ჩვენებიანთ გიგია, ზაქრო და სხვანი. თუ ნასწავლმა წამლებმა არ მოახრინა ვათმეოფი, თუ ბოლოწომ ტანში ვათმეოფობა არ მოსჭრა, თუ მუსუდომ ციუ-ცსკელებს არ დაკარგა, ამისი მიზეზი მარტო ის არის, რომ რომელიმე წმინდა ეკლესია, ანუ სატი წინ უდგება წამალს და მოჩვენის ძალას ართქვს იმას. ის წმინდა გაჯავრებულია იმ ვათმეოფსად და იმის სასლამსად. მაშასადამე უნდა შეიტყოს, ვინ არის ის წმინდა და რით შეიძლება იმასთან შერიგება? ვინ მისცემს ამ კითხვასად წასუსს? — მკითხავი; იმას ეშმაკები ეცხადებიან და ელანარაკების და წმინდებიც დასცემენ სოფლე ქადაგად. ვადმეოფის პატრონი გადასწყვეტავს, რომ უნდა კვითხოს მკითხავს. მეორე დღეს დილით სასლის ბუერი დიდს ამავშია.

— ჩასსავრავები (თუ ვათმეოფი კაცია) სადა აქვს?

— რა ვიცი მე, ქა; ბოროტისაგან ამ ქვეყნისა არა შეუტრება რა — ამდევს წასუსს ვათმეოფის მეუღლე (თუ ის ცოლიანია).

ბუერი ცდილობს, რომ იზოჯოს ჩასსავრავები; თუ ჩასსავრავები ვერ იზოჯნა, ან არა აქვს, მაშინ ეძებენ ლეჩქს. სარტყელს, ან თავის სავრავიდან რამეს. სანამ ბუერი ამ ნივთების ძებნაშია, სასლამად ერთ ბოლნში გამოეგრა ერთი ლიტრა ფქვალი, ან ერთი ლიტრა სოფლალი, რძი, ანუ სამი გამომცხვარი ზური, ერთი სელადა ღვინო; რძი ხელთ ჩამოქნილი წმინდა სასთელია და სხვანი. ერთის სიტყვით — ვისაც რა შეძლება აქვს: ზოგი სასუს და ნიორს წაიღებს, ზოგი დოდალს, ნამეტნავი სასლის ნაწილი კი იმას, რაც ზემოდ მოვიხსენეთ. ჩვენი ბუერი მიდის მკითხავთან, უკან მისდევს სხვა ვინმე დედაკაცი, და მიჭიჭიერებს გზასად, თუ რა მიზეზი უნდა იყოს, რომელი ეჭვი ღვინო, ანუ სატი უნდა იყოს იმასად გარისსული. დაჯავრდი?... და-

ვერდისათვის ჩვენ არა დავუშვებთ რა, ჩვენ იმისი სუფიქსი არა გვაქვს, რომ სუფიქსი გავაძლიეროთ, ან უპატიოდ ავგვესადოს, ჩვენ იმისთვის არა გვითქვამს რა, რომ მკურ ან ავგვესუფიქსი... არა, ალავერდი არ უნდა იყოს...

გაგონი?... მკონია, იმ ჩემი ცოდვით სავსეს ანთქვამს ღმერთს და ვერ უთქვამს; მაგრამ ვერ სიამოვნება არ მოხუდა; როცა დღეობს იქნება, განაკვალე იმის მადლს, წავაღო და თაყვანსა ვცემთ. არა, ისევე ამდღებს უნდა იყოს. (დედაგანს ჰგონია, რომ ერთი წმიდა არის და და იმას ეწოდება სასულიერო მამულს). იმ დედა მკვდარმა (თუ ავადმყოფის დედა არის) უგონო უგუნოდ იცის მარტო-ში სასულიერო. ამდღებს სუფიქსად სუფიქსად და, ან ის შინა რომ ება, რათა დავარგავთ იქნება ასე რომ გავიგონის სოფელი, ქუდს არ მოუხდის... » ამ იფიქრებთ სავსეს, არ იცის, თუ რის მიხედვით, ბუბერი მიღის მკითხველს. თუ გზასუფიქსად ვეგვლებს, დანდ-გავს რაც სულში უჭირავს, გავუხრობს სულს და ტირილით ეცდები: «იქ, წმინდა გიორგი! უშუალო და უქონი ჩვენ.. გავაგებინე, თუ რა დანაშაული გვაქვს, რომ გემსახუროთ, ჩვენ სიამოვნება და უცოდინრობი ვართ, ვცოდეთ, გთხოვთ ვგანაწილოთ» და სხვ.. ამას შემდეგ ჩვენ ბუბერს გულსუფიქსად დავაღო მოეშვეს და დაუწყებს ღმერთს თანის ამსახვს და ამ ღმერთით ვიდრე მავლენ მკითხველს სხდის ასე. მკითხველს ღმერთ ვინმე მხვერავად, რომ სიამოვნება მოვიდოს. მატარა გოგონა დანისა, რომ ვიდრე ვინ მოვიდოს, გავაგებინა და უთხრა მკითხველს. მკითხველი, რომელიც ამის წინ კლიობსუფიქსად დანსაც ავადმყოფს, გავაგებებს იმას დავაგებებს გვიანად გაშლილ ღმერთს, მოიკეტს და საფიქრებულ შინა სავსეს მიიღებს. — რომდანიდით, ქა, მობრძანდით, ვამოხმდისის სხდისდგან მი-მავალ მიხდამი დედაგანს.

ჩვენი ბუბერი და იმისი მამსახვი შედის. დაიწყებს იმით შუა

ლანარაკი და ამ ლანარაკში მკითხველი ოსტატურად გამოეკითხავს, სუ-
ვერალსფერს გაიგებს, იმათ გი აზრ შეატყობინებს, ცდილობს, რომ
ისინი იგავსედ აზრ მივიდნენ. რატო ვერაფერი კარგად გამოეკითხა,
მასმან მკითხველი ეუბნება.

— მოიტანეთ ნიშანი?

— მოვიტანეთ.

— რა არის?

— ჩასსაკრავები (ანუ სსვა რძე).

— მომეცით.

ამ დროს მკითხველი ანთებს მუგულხალსედ სანთელს შემდეგ
იქვანს უკუღმა პირფარას და იღებს ხელში ნიშნს: «დემოთო ალა-
ვერდო, (ანუ თელეთო, გავსო, ან დემოთო ამაღლების ან უდემოთო
წმინდა გიორგისა, რომელი ეკლესიასაც უფრო ეტანება მკითხველი)
იდიდე და იქუ თავი, გამოიხინე შენი სიტყვული და სთქვი, რასა
სთხოვ შენ მომას».. (ანუ მსუკლეს). ამას შემდეგ მკითხველი
აიბრუნებს დაიწყებს ჭამას, გრესს და ამოუშვებს კმუილს, სანთელს
მიაკრავს წყლის ღიბრის ხელხედ, ორის ხელით იღებს და, იტყვი
ხედ-ნაწერს კითხულობს: თვალს ადევნებს თავიდან ბო-
ლომდინ და იტყვას ისეთი შეწყობის ხით, ვითომც ვისმე ხელში
წაუჭურია და ასწობს: «მე ალავერდი მამისა და მამის შენი ხელფაცი,
დაგაკურებ, დაგამონებ შენ, ატაკებო თავს — (მკითხველი წინა ლანარაკ-
ში აკათმეოფის ნათესავებისაგან გაიგებს თუ რა სტავია აკათმეოფის
და იმ ტკივილს ასწენებს, ვითომც აზრ იცოდ და სტამა ათქმევინა)
— გულის დანაბს შევეჭი, დაგასხამ ჭირას ათვლას.» თუ რამე
ენიშნათ მკითხველს მოსულნი ერთი მეორეს წაჭრავს მუგულხუგუნს და
ხედავს ეტყვიან: დამიფარე დემოთო მაგრე დაწვრილებით სუვერალსფე-
რი როგორ იცის!

ამ კითხვას მკითხველი, ასწენებს, თუ რისგანა ეკლესია გაურისს-

და ავითმყოფის: ან უთქვამს რამე და ვერ აუსრულდება, ანუ შედაშე-
 შედ გადაუკლია, ან სვარა ან კურატი არ დაუყენებიათ; თავის დრო-
 შედ არ დაუყვავო, და სსკებს. ერთის სიტყვით რითივე გაუ-
 ჯავრებიათ.

შესარგებლად წმინდასთან მკითხვები დააკლებენ სოფლე უკ-
 დებს: 1) ღ ა მ ი ს თ ე ვ ა ს; ეკლესიასთან უნდა განტარონ იმდენი
 ღამე; რამდენსაც მკითხავი ეტყვის.

2) ს ე დ ა შ ე ს: უნდა იქიდან ქვევრი და მისეზის წმინდის
 სასელოზსკედ ჩააგდონ; სათეღში ავსონ ღვინათ და მხოლოდ მა-
 შის ახადონ და დასაჭვან, რომესაც იმ წმინდის დღეობა იქ-
 ნება, შიგულა ამოდებულე სეადა უნდა წაიღონ იმ ეკლესიასთან
 დაამეწალობონ:

3) ს ვ ა რ ა ს: სვარად დაყენებენ სოფლე მამლახინწას, ანუ
 მამალს. ის უნდა დაიკლას იმ წმინდას დღეობას, რომლის სასელოზსკედ
 აწის დაურსებულე. სოგ სვარას ეკლესიას მიართმევენ; სოგზს შან
 დაკვლენ და შესკამენ — ისე როგორც აღუთქვამენ მკითხავის
 სიტყვით

4) კ უ რ ა ტ ა ს: კურატად იქნება სოფლე ძროხა. ამასაც ისე
 მოეჭრევიან სოფლე, როგორც სვარს.

5) შ ა ნ ა ს. შნას ეძსიან ეელსედ ან ხელსედ შემულ ცას-
 ვრეტელს უსაღთენს ანუ აასს, და ეს მანა უნდა აისსან ამ ეკლესი-
 სიის დღეობას, რომლის მისეზისა გამოც ის შიბმის.

6) თ ე თ რ ც ა ნ ი ს ა მ ე ს ს. ამ სიტის თაობაზედ უნდა
 ჩაიკვას თეთრი ტანისამოსი და ეცვას ავითმყოფს დღეობამდინ. ამას
 უფრო დედაკაცებს და ემარწვილებს ავლებენ.

7) მ თ ს ე ვ ნ ა ს (დადებაზედ საარეუს). იმ ეკლესიის სა-
 სელსედ, რომლის მისეზიც გამოაჩნდა ავითმყოფს, თვითონ ავით-
 მყოფმა, ანუ იმისმა ნათესავებმა უნდა მოათხოვონ სოფელში მარწვა-

ლებს. რაც შეიკრიბება, ის უნდა აქციონ იუულად და უყიდონ ავანტიურულ
 რასაც დაავალეს მკითხველი.

8) აკრძალვას. რამდენსამე წლით აღუკრძალვენ ღირის
 სორცს, არაყს ანუ სხვას რასმე ავანტიურულს; ამას გარდა ვაწვილებს
 თავს არც მოაზარებინებენ და არც მოაგრეჭებინებენ რამდენსამე
 წლით (*).

ავითსვინეს, მორჩინენ. გამობრუნდებიან ჩვენი ბებერი თავის ამ
 სხანგით შინათგანვე და ისეთი გუფით, ვითომც რასაც ეძებენ—
 იზოგინეს, რაც უნდა გაკეთთ, დაწერილებით შეიტყუებო. მოდიან. **)

(*) სოფელ ვაჭიშვი იქვე ერთი მკითხველი, სასულად ძაია. საკვირველ
 ვაღდეულებს სდებდა სოფელ ის ავანტიურებს: ნათლის-მცემელი
 გთხოვსო, ავანტიურულს ეტყუოდა სოფელ ძაია, ორას ურემს ზიჯვრის
 წერას, სამას ურემს მუსლის მოყრას, ორას ურემს ღამის თევს,
 ოთხას ურემს ცხვარს, სამას ურემს ჯავს; ას ურემს მარგილს, სამც
 ურემს ძაღლს. რაცა ჰკითხვდნენ: ძაია, ეკლესიას რათ უნდა ჯავი,
 მარგილი, ძაღლი? ის უპასუხებდა სოფელ: «განა ეკლესიას
 გი არ უნდა ღობე? ღობეს უნდა ჯავი და მარგილები.» — ძაღლები?
 — «ეკლესიის ცხვარს ძაღლები როგორ არ უნდა, მამ სომ სულ
 ძაღლები დაიტაცებენ»... ეს დადაკტი, როგორც სხანს ჭკუა ნაკლები
 ყოფილა, მაგრამ ბევრ, სარწმუნო ზირთ მითხრეს, რომ მოწიწებით ის-
 მენდნენ სოფელ წინად იმის სატყუებს, სანამ სრულებით არა დაწმუნდნენ
 იმის სიგულში.

***) ერთ გურჯანელს გლეხს უთხრა მკითხველმა, რომ ყოველ წელიწადს
 უნდა იარო გავასხს დღეობაში და ილოცო. 1870 წ. იმას შეაბა ურემ-
 ში, ჩასხა შიგ ცოლ შეილი და წავიდა სალოცავად; ალაზანში, რა-
 მელაღ უნდა გაჩნა, გადარბუნდა ურემი და დეღუბა წელში ცოლი-
 შვილი, ურემი საქონელით, თითნ ცოცხალ მგვდარი ძლივ გადაჩნა.
 ეს ამბავი იცის მოელმა გურჯანმა

როდესაც მოკლე მკითხვიდან, მაშინვე შეუდგებიან იმის აღ-
 ნრულებას, რასაც მკითხვი დაუვალეს. ზოგჯერ დავალეების აღს-
 ულება, თუძვა, რა საკვირველია, არას არკებს ვაითმოფს, მაგრამ არც
 აზრებს, მაგალითურ კერატისა ან ზეარას დაუენება, შინის შინა და
 სს. ზოგ ზოგი ვი სანებელია ვადმოფისთივის, მაგ: ღამის თუკა
 ზამთარში ცის ქვეშ, სიტყვებდ... ეკლესია, რომელსაც ღამე უნდა
 უთიონ, სან ძაღიან შორს არის სოღმე, მაგ. ალაგორდი, გვასი,
 სამოც და ათ ვერსტზედ არიან, თელეთივი ას ვერსტზედ; ამ ეკლე-
 სიებს უფრო სშირათ ამისეხებენ მკითხვები. ზამთარია თუ წაფს-
 ღი, თუ ვი მკითხვმა უთისა, ღამე უნდა უთიო, შესემენ ქართულ
 ურემს და დაუდებენ ვადმოფს და წაიყვანენ იქით, სადაც მივალე-
 ღნი არიან. ყველას შეუძლიან წარმოიდგინოს, რამდენი უბედურება
 მოხდება ამისგან: ზოგი გზასე ცივდება და მოწიომის მაგიერათ,
 მეორე ვადმოფობას მიიღებს, ზოგისთვის სჯარო არის მსოფოდ
 ოფვი, ვად მეოფობა თავდება, ვადმოფობის დაბრუნების დრო მო-
 სულია, მაგრამ ვადმოფს დაუდებენ ურემზედ და მაჯყვსთ სიტყვ-
 ზედ. ზოგისთვის ძაღიან სჯარო არას მოსვენება, მაგრამ რა მოუვა
 იმ სწულს, რომ ჩვენებურ ურემში აჩანხანონ ასი ვერსტი... თქმა
 აღარ უნდა რა მოუვა იმისთანა ვადმოფს. ერთმა მიწნანულმა, ვაი
 ოჯასას შეიღმა გვიამო შემდეგი: ერთი მმა მეყანდა, საქებიერთ არ
 ვიტყვი, მოელ მიწნასს უღარდა. გავინდა ვათ. უწამლეთ, მაგრამ
 ვერაფერი ეშეალა. აქით იქით გვითხრეს: წამალი რომ არ უდგება,
 ალბათ მიწნასა. გავგზავნეთ მკითხვთან და ვაკათხინეთ. მკითხვს
 ეთქვა: თელეთას მიწნასა; როგორც ვი შესამით ურემს და გაუდ-
 გებით თელეთის გზას, წამოვადება და თითონ გარეკვს ურემსაო.

ესე ის წამოჴდეს, ისე იმას უშველს ღმერთმა გაცხირების დროს, როგორც ის წამოჴდა. აქედან, როგორც იყო ცოცხალ-მკვდარი მავიურნი იქამდინ; იქ კი ხვავწრდა ესა და მკვლარი კი მოვიტანე შინ; სიკვდილი სომ სიკვდილია, სთქვა ბაღოს მარხანელმა კაცმა, მკვრამ სიკვდილსუდ მეტი ის არის, რაც იმან გზასე იწკალა და იტანვა და ისე მოკვდა გზასე, რომ ანდემიცი არ დაადგო.....»

თუმცა როგორც თვითონ სოფელელები სედაკენ ბერძნულ მკითხვების სიტყვები არა სრულდებიან, მკვრამ, სკვირველი ეს არის, ამისთანა ფაქტებს არაფერი მნიშვნეულობა არა აქვსთ რა, არც საღისისათვის და არ თითონ მკითხვებისათვის. ხალხი ქსუდავს, რომ რამდენჯერმე მკითხავის სიტყვა არ ასრულდა, მასხადამე, მგონია, უნდა მოუვიდეთ იმით ის არა, რომ მკითხვები ტყუიან, ღირსნი არ არიან დაჯერებისა, და არაფერში იმით კაცმა არ უნდა გაუგონოს მკვრამ, არა, ქინიველები ასე არა ფიქრობენ; იმით სხვა ღელევა აქვთ; ისინი ამისთანა ფაქტებს ქსნიან, როგორც თითონ მკითხვები: როდესაც გზასე არ გახდგარა, დაუწვიან ცუდი ღანაჩავი, თუ ისე შორს ხად უნდა წავიდეთ... თუ რას მერჩინ ის დაღვრილი თეფთი, რა დამიშავებია. ასეთები დაუწვიან, ასე რომ ხატი გავხვრებულა, თუმცა კი წასულა, მკვრამ ღანაფერი არ უშველია რა. ამისთანა არსებით ისინი სულ ყოველთვის იმართლებენ სოფელე საღისში თავს. *)

(*) ქინიველების მკითხვებს თუმცა დაღვრილია და სოფისტიკა არ უსწავლიათ მკვრამ ძალიან დასულოვნებულნი არიან ამ ხატებში. ერთმა მახსანელმა კაცმა გვამბო შემიღო: ათი, თორმეტი მემცხვარე ზეადეული ცხენებით წაკვლით სოფელში მკითხვითან. როცა ტყუილს იტყოდა სოფელი, ხვენ სმას არ ამოვიღებდით, როცა დასჯერს რასმე იტყოდა, მამან კუკაროღით ჭო! და ჭო! ერთ მემცხვარეს უთხრა შენი ცოლი ასე და ასე არის, მემცხვარემ უზახუნა, რომ მე ჯერ ცოლი არა მკავს და მართალიც სთქვა. მამან მკითხვამ უთხრა: მამ მკვრდენა კაცმა დედაცი არ იფიქრო ისიც ცოლია. მამან აისახავებმა დაუძახეს იმას: ჭო და ჭო! ისიც ცოლია

მკითხველებს დიდი გაკლეს აქვთ საღსში. ამა უკანასკნელ დროს არა თუ უკან არ იწევენ ისინი, რადგანც რამდენიმე განათლებული კაცი გამიჯრება სოფლებში, რომელთაც კარგათ ეუფრებათ იმათი სინტრუკე, უფრო და უფრო გულადობენ და კანასობენ. №.....ში ერთ კაცს ქიზინდა ნათლობა. მძაბრეუბნით შუა კრივა მღვდელი და მკითხავი რომელსაც სუფრას გადაძაქეს და კერძი გაარბეს და სჭეუდისამებრ: «ჯერ მღვდელთა და შერე მეფეთა», შირველი კერძი მიაწოდეს მღვდელს, მასშინ ექ მჯდომმა დედა-კაცმა ამოუშვა ვენკის გრესკა და ტირილი. მისცვივანს აქვთ იქიდაზნ და ქიზინდა: რა არას, ქა, რა გატირებს? დედაკაცი ხმას არ ცლებს და არც იმდის ტირილს. დიდის სეწნით და მუდარბით ამოალებინეს ხმა, ათქმევენის თუ რა მი-სესი იყო იმ ტირილსა». წმინდა გიორგი, სთქვა დედაკაცმა სდოკი-ნიით, მცემს, თუ რატო შეს, ჩემ მონას, წინათ არ მოკართვს კერძი და შერე სხვასა...-ამ ფაკტს ახსნა არ უნდა... აი მერე ფაკტი: იმავე სოფელში იმავე მკითხველმა შეამნივა ერთ რკასან შვილს მტრედები და ძაღვან მოიწადინა, რომ ის მტრედები შატრონისთვის დაეცინდა. ერთი დღეს დაეცა მკითხავი ქადაგად: «მე წმინდა (ესა და ეს) ამოგწევიტავ. ამოგქოლავ შეს (სთქვა სასელი და გვარი მტრედების შატრონისა), თუ ესლა არ მისცემს მტრედებს ჩემს მონას» (თავის სასელი სთქვა). მტრედების შატრონი ძაღვან დადონდა, ძაღვან ეწეის მტრედების მიტემა, მაგრამ გერაფერი გერა ქნა, რა სამე-ბის წინააღმდეგ გერ წავიდა. დაიჭირა მტრედები და ჩუფვანა «სამე-ბის მონას» *).

*) თუმცა ძაღვან იშვითად, მაგრამ იმავეებთან სოფელში იმისთან-სკეპტიკები (ურწმუნობები), რომელნიც არ ახრულებენ მკითხავის სიტყვას, რომელსაც ისინი ითხოვენ რასმე ძილათ დასათმობელს. ერთ მკითხავს ძაღვან მოეწონა თავის მკობლის ბურჯავი — ქოსმენი და

მკითხველებს ისეთი ვნება მოაქვსთ ქრისტიანული მითების, რომ სავსეა ვიწროდ, აქამდის არა ვინ არ მიაქცია ამ საგანს ვერცხვანი უფროდღება. რომ არ გეგეტელათ, ჩამოკეთვლით მოკლედ ამთვან ვნებას.

შირველი ვნება ის არის, რომ ისინი ვერცხვლებს ხალხში ცხოვრობენ. ქრისტიანი კაცი ვაჟთმყოფობას ისე არ უყურებს, როგორც უნდა; ის ზოგჯერ რომ ვაჟადმოფი იმისგან ვი არ ვასდა ვათ, რომ ან ბევრი მიიროტა სავსეელი და სანძელი, ან ვაცვიდა, ბევრი სავსე ვერ აიტანს იმის ვგებულებამ, ერთი სიტყვით ვაუფროსილვლად უქცოდა თავისი თავს.

არა, ქრისტიანი და ვწმუნებულია მკითხვისგან, რომ ბევრი ვადმოფობა მოკლენიკულია ვაცხედ კვლესიისგან, ანუ სავსეგან. ამის თვის იმისთანა ვადმოფობაში ვაცხ ვერ ვინ უშველის მეთი, რომელ მან იცის, თუ რომელი სავსეა ვადმოფობის მიზანი და რომ შეიძლება იმისთანა შერაგება. ამისთანა არაგები, იმის ვარდა, რომ ვაცხ ვანებას, ვკუთს უსურავს და უსურებს, ამის ვარდა უქცირებს ვაცხ თითონ სავსეს და კვლესიისადმი ღირსიკულ ვავტოვისცემას.

მკორე ვსნევა ის არის, რომ მკითხვის სიტყვით ვადმოფობს

დაეცა ქადაგად: «მე წმ... ამის ვიხამ და იმის ვიხამ, თუ არ მასცემ ქოხმენს ხემს მონას» ბურჯავის ვავტონის ცალი იყუ მკითხვის სანძში, რომელსაც ის დაეცა ქადაგად; იმის უთხრა თავის ქმარს, ვაცხ ნას, და თავის მხრით შეესვეწა, რომ ბურჯავი მიეცა მკითხვისთვის. «დამავტოს და დამომნახოს ვი არა, უმანუსა ქმარმა, სულ სანძლით რომ ამომწვიოს წმ... მე ხეწებთან (სანელი მკითხვისგან) არაფერს არ მივცემ, არა თუ ქოხმენს, რომელიც შეილივით ვავსარდე და მიფავსხო.»

ისე ვერ უგეგლიან, როგორც უნდა, იმისთვის ბევრი იმათგანი, ადვილად მისწინებინებ რომ იყო, კვდებიან. ამასვე ბევრს ან ვიტყვით ამისთვის, რომ სვეითაც იყო ცოტა რამე ნათქვამი. ვსთქვამთ, ვადმეოფნის სტივა გული, ანუ გულის ფრიალი აქვს; ამას უნდა მოსვენება. მკითხავი ეუბნება ღამე უნდა უთიფს ვადმეოფნა თელეთს. აი, ჩანდებენ და ას ვერცხვე მეტს აჩანებენ... ვადმეოფნის ცხელებს ამას უნდა ჭინჭი და სხვა... მკითხავის სიტყვით ამას უყენებენ ღვთაების ძალზედ ზვარსს, შავს მამლახუნს ან სხვა... ვად მეოფნის სტივა მტელი; მკითხავი ეუბნება დაუყენებ წმინდა გიორგის ერთი ზედამე და აუტილებელი მორჩება. აი ამ მკითხავის რჩევებს ასრულებს ვადმეოფნის ნათესაობა და ნამდვილ და სანარკებელ წამლობას ვი ან ეძებს: რა საკვირველია, ვათმეოფნი კვდება...

მესამე ხნევა ეს არის, რომ მკითხავები ზღებენ იმისთანა ვადდებულებას, რომელთა აღსრულება სმირად ან შეუძლია გლეხს კაცს. თელეთს უნდა წაიყვანო ვადმეოფნა, სამი ღამე უნდა უთიფო. ბევრს თითონ ან აქვს ურემი, უნდა იქირაოს, და რადგან გლეხს კაცს ფული არ აქვს, ვალი უნდა აიღოს; გზასვე, რა საკვირველია, დასანარკვლად მოუნდება ფული, ზოგ ადგილს თივა უნდა უვიდოს ძროხას, ზოგ ადგილს ღამე სადგომი ფული უნდა მიტყვ, ზოგან უნდა იუიღოს რამე საჭმელად—ამაშიაც ფული უნდა,—აი კიდევ უნდა აიღოს ვალი. კურატა უნდა მიაწვას თელეთს, შინა უნდა შეიბას და იქ უნდა აიჭრას, თეთრი ტანისამოსი უნდა ჩაცვა და იქ უნდა დაიტყვლო, საწირავად უნდა მისცეო და წირვინო—ამაებისთვის კიდევ ვალი გლეხი კაცი იღებს ვალს ვაჭრებისგან რომელიც ერთს ათასად აწერს მაშინვე ხარკებელის ხარკებელს თავსვე—ასე რომ ერთი თუმანს ერთს წელიწადს შეიღოს და რას თუმანდ ჰხდის,—წავიდა ჩაკრდა გლეხი კაცი ვალში, რომლისგანაც შეიღოს შეილებით ვლარ ამოვა ამისთვის რომ რამდენიც გინდა აძლიოს, ვალი ან უძვირდება—მრავ-

დღეს, — ეს ოგორ მოდის არა ვინ არ იცის მოკალეს მეტმა, რადგან მარტო იმან იცის წერა. (*) ავანტიურა კვდება, რადგან მკითხვენი მიწერილი ღამისთევა იმისთვის სახსრების და ავანტიურის სახლობს, სრულებით უხარებლად თავის თვის და თავის ავანტიურისთვის, ვარდება დიდ ვალში. ამას გარდა კიდევ ბევრ ნაირად აძლევენ მკითხვენი ვნებს გლეს ვაცს, მაგრამ იმათი ჩამოთვლა შორს წაგვიყვანს.

ერთი სიტყვით მკითხველებს მრავალგვარი ვნება მოაქვსთ საღვინათვის და სკვირველი ის არის, რომ საღვინო ისევე მოუთქვამდად ეძინება იმთ ვერაგულს «ქადაგობას» და «მკითხაობას». ამის მიხედვით ადვილ-საწინააღმდეგო, სასელდობრ ჩუენი საღვინო გაუნათლებლობა: წინააღმდეგობა მხოლოდ ის ავანტიურებს სოღმი, ვინც დაწმუნებულია, რომ მკითხვენი უკველიფერი იცის — ზოგი ეძმაკებისაგან შეტყობილი და ზოგი ეძმაკებისა და სატებისაგან; მკითხვენი ის მიდის, ვინც დაწმუნებულია, რომ ავანტიურა ვაცს ეძმაკებისაგან ან სატისაგან აქვს მოვლინებული. მკითხვენი ის მიდის, ვისაც სჯერა რომ მკითხვენი იცის, თუ რა მიხედვით ატყობს ვაცს ავანტიურა ეძმაკებისა ან სატის და იმათთან შერიგებს რით შეიძლება. და ეს უკველიფე დაწმუნება და დაჯერება მოხდება გაუნათლებლობით: სწავლას

(*) ყველამ იცის, რომ სიღვინის მარცხის თანა მდიდარი ადგილი მთელს საქართველოში არ ხად არ არის, მაგრამ ქიზიყელების თანა ვალში ჩვენარღვიფიც არა ვინ არის. ერთმა სარწმუნო ვაცმა გკითხნა, რომ სიღვინის ვაცებისა ვმართებს ქიზიყის ანა ათასი თუმანი და რომ ამ ვალს ის თავის დღეში ვერ ამოუვს, თუ არხაიღამ არა ეშვალათ რა. ჩუენ დაწმუნებით ვამბობთ, რომ ქიზიყელების ასე დაღვინების მიხედვით უღმერთა და უხინდათა სარგებლის ვამართმევას გარდა, მკითხვენიც არა უქანასხელ ადგილი უჭირავს.

და განათლებას დიდი და ნამდვილი გავლენა უქნება მკითხვების მოს-
 ზობასკედ. ისიც კი ძარბალობა, რომ დიდი განათლება არ არის საჭი-
 რთ, რომ კაცმა შეიგნოს, რომ ატყუებენ იმას და მკითხვემა სრუ-
 ლებით არა იცისრა; რომ «წმინდა» კაცს ავად არ განჯნდის კაცის წვა-
 ლებაში და ტანჯვაში ის არაოდეს არ გაეჩვენა, რადგან წმინდაა; დიდი
 განათლება არ უნდა, რომ გაიგოს კაცმა მკითხვების ე შ მ ა კ ე ბ ა
 და თავის დღეში იმათ უური არ ათხოვოს. მაგრამ ჩვენი უბედურება ის
 არის, რომ ჩვენს ხალხს ეს მტირელი განათლებაც არა აქვსთ, რადგან
 სოფლის შკოლები რიგობანად კერ აწარმოებენ თავის საქმეს და მღვდლე-
 ბიც ვეროვან უურადლებას არ აზურბენ ამას. ვიდრე ეს გარემოება არ
 გამოეცვლება ქიზიყს, იმ დრომდის მკითხვები დინჯად ისხდებიან თა-
 ვიანთ სარტყელსკედ და გარსაც ძმწოლით და ზატოვტემით მრავალი
 ხალხი ესკებათ.

წ. აზრილს.

სიღნაღი.

ი. ბოდბელი.

რაც თქვენა ბრძანეთ, ეგ უკვლავ მართალი გასლდათ, მაგრამ, რო-
გორც თქვენა ჭიჭიერობთ, იმ საქმის ბოლო კი ასე არა უოფილა.

— როგორ! შეუტია დონ-კისოტმა; განა შენმა აღამ ფული
არ ჩაგანარა?

— არა თუ მსოფლივ არ ჩამაბარა, — რა წამს თქვენ გასცდით
ტყეს და ისევე დამიძარტოვს, — მიძინება ისევე იმ მუსასუედ და ისე
გამსადა მათრასით, რომ სულ ტყევი გამაძრო წმინდა მონაწილეი ბა-
რთლამესავით; და თითო მათრასის დარტყმასუედ ისე მასხარად გიგ-
დებდათ, რომ — მე ჩემი ჯანური რომ არა მქონდა, — მეც თითონ სსსსსს-
ლოდ ავიგდებდი თქვენს მოწყალეებს. ასე გამოტყემა ამ უსამართლო განმა,
რომ იმის გამოცხადებით მრთელი ერთი თვე ღასარეთში ვეგდე, — და ეს
უკვლავიერი თქვენი ბრძლია, უფალო რაინდო. თქვენ რომ თქვენ გსა-
სუედ გავკვლოთ და არ წასწროდით სდაც არ გიწვევდნენ, მე ჩემი
აღა ათ-თორმეტიოდე მამარტყავდა, მევე ჯამაგირს ჩამაბარებდა და
ისე გამისტუმრებდა. მაგრამ როდესაც, თქვენო მოწყალეებს, დაუვი-
თსავად ჩვენ საქმეში წამოეხსინეთ და გაქლანძღეთ ჩემი აღა, ის იმას
უფრო განცდეს; და რადგან ჩემს გარდა თავის ჯანურებს ვერავის-
სუედ ვერ ამოიყრიდა, ამისთვის მე დამატუდა თავსუედ ამისთანა უბე-
დურება, რომლისგანაც, არ ვიცი, ამოვეშვები, თუ არა ჩემ სინჯის-
ლეში.

მართალია, მე დავაძვე, რომ ჩქარა წამოველ იქიდან, მიუგო დონ-
კისოტმა; მე უნდა შემეცადნა იქ, მინამ შენი აღა ერთიან მოგცემდა ფუ-
ლებს. გამოცდილებინამებრ უნდა მცოდნოდა, რომ იმგვარი ბრძივი სსსსს
არას დროს არ აღასრულებს თავის აღთქმას, თუ იმაში თავის სსსსს-
ლობას არა ჭხედავს. მაგრამ, ჩემო სსსსსსსს, უნდა განსოვდეს, რომ
მე დავპირდი, თუ ვერ ჩამაბარებდი ჯამაგირს, უნდა მომემუნა შენი
აღა სდაც იქნებოდა, თუნდ რომ თვით ვეშაპის მუცელშიაც უოფი-
ლიყო.

— მართალია, თქვენი ჭირიძე, მიუგო ანდრია, მაგრამ მაინც მე
ველარა, მე შეველებარა.

— გეშველება რაძე, თუ არა, ეგ მალე გამოჩნდება, უთხრა დონ-
კისოტმა, და იმ წამსვე დაუვიინა სსსსსს, რომ მინამ ზურს მიიწო-

შეკდნენ, სასჯატოდ დაეკასმა რისინანტი, რომელიც იქვე ახლოს პასსას სმოკდა.

— დორთკამ მაშინვე ჭკითსა დონ-კისოტს რას აპირებდა ის.

დონ-კისოტმა უპასუხა: «მე მსურს მოგეპნო, სადაც იყოს, ამ ემასვილის ალა და სრულად უკანასკნელ გრამშიდის გამოურთო საწყალ ანდრიას თავის ჯამბერი.

დორთკამ მოაგონა იმას თავისი ალექსეული სიტყვა, რომ სსკას საქმეს ანას გამოხდგომოდა, ვიდრე თავის სამეფო ტასტს არ ჩაასრებდა დორთკას. ამასთანავე ისიც ამცნო, რომ რანდი სხვის მოუგონებლად და უსწავლებლად მტკიცე უნდა ყოფილიყო თავის შირლას-სედა და ყოველი გუჟიმსკლა უნდა შეემაგრებინა, ვიდრე ალექსეულს შეასრულებდა.

— თქვენ მართლსა ბრძანებთ, უპასუხა დონ-კისოტმა; ანდრიაში უნდა მომიტადოს, ვიდრე მე დაგებუნდებოდე იქიდაში; მაგრამ ფიცს გაძლეეთ, რომ არც დავისკენო და არც შევიქაქანო, ვიდრე არ ვიპოვნი იმ ბრიფე გლეხს და არ მივაცემინებ, რაც ამ საწყალი ემასვილის-ჭმართებს.

— სწორედ გითხრათ, უპასუხა ანდრიაში, ეგ ფიცი და დაპირება ჩემთვის საჭირო არ არის; ყველა ჯავრის ამოყრის მაგივრად პატარა მაკამეთ რამე, ან ფული მასუქეთ, რომ როგორმე გადავასწიო სეკელიამდის, და ღმერთმა მშვიდობა მოგცეთ თქვენც და ყველა რანდებსაც, რაც ჩემთვის კეთილი თქვენ ისურვეთ, იმის მაგიერი ღმერთმა გადაგისადოსთ.

სანხომ ამოიღო სამგზავრო გუდიდგან პურისა და ყველის ნატუსი და მისცა ანდრიას.

— აჰა, ჩემო ძმობილო, უთხრა სანხომ; ერთად ძმურად გავიყოთ ჩვენი მწუსარება.

— რა უნდა გეჭონდეს მე და შენ ერთად გასაყოფი? ჭკითსა ანდრიაში.

— აი ეს ყველი და პური, უპასუხა სანხომ; ის ღმერთმა იცის, როგორ მიღონს მე ეს ნატუსები. უნდა იცოდე, ძმაო, საჭურველ-მტვირთველებმა მე სავროლასში რამდენი სიმშლი, წყურვილი და ჯაფა

უნდა გამოასწოროს; ადვილად კი გამოსტადის ამასებს კაცი, მაგრამ გამო-
სათქმელად კი ძნელია.

ანდრონი გამოასწოროს ჰერმი და ყველი და რომ ნახა ალანა თერს
აძლეკდნენ, ჩადუნა საწყალმა თავი და მიდიოდა მაგრამ ცოტა შეიფე-
ნსა და უთხრა დონ-კისოტს: „უთალო მოგზაურა რაინდო! ამას
იქით თუ გადავსადე შემხვდე, გთხოვ არ მომეშველო, თუნდაც რომ
ღვემა-ღვემა მგლეჯავდნენ, ღვთის გულისხმების ნუღარ მომეშველები,
ამისთვის რომ იმასედა მეტი უბედურება, რაც მე თქვენ მომხეივით,
ჩემს დღეში არ შემხვდებოდა. ღმერთმა გვითხროთ და შეგახეივით
თქვენცა და თქვინი რაინდობაც და თქვინი ქვეყანასედა გაჩინის დღე-
ცა.

მოასმინა რა ეს სიტყვები, რაინდი გაბრახებული წამოსტა თა-
ვის ადგილადაც ანდრონის საცემრად, მაგრამ იმან მამხივე მოჭკურ-
ცხლა და გაიქცა, ასე რომ იმის დაჭერა ალანავის შეეძლო, — და ჩვე-
ნი დონ-კისოტი ვინ ღია და გაცრეხებული დარჩა. მთელი ის საზო-
გადოება ცდილობდნენ, მაგრამ ძლივს იმაგრებდნენ სიცილს; ფთხილო-
ბდნენ, რომ უარესად არ გაეცეცნებინათ დონ-კისოტი.

თავი XXXII

ჩვენი მოგზაურების ნაცნობ სასამაროში მი-
სვლად და ამათი ბასი დუქნის ვატრონთან.

ჩვენი მოგზაურები შენაყრდნენ და გაუდგნენ გზას; აქ იმათ არა
შეჭხვედრით რა იმისთანა, რომ ღიჭდეს სასწერად. მეორე დღეს მივი-
დნენ იმ სასამაროში (დუქანში), რომელიც ჩვენი სანახარისთვის საფო-
სობელა იყო. მანც არ შეიძლებოდა, რომ ის იქ არ შესულიყო. დუქნის
ვატრონმა, ცოლმა და ქალმა იმისმა და მართლმართლამ იცნეს დონ-კი-
სოტი, და მამხივე დადის სიხარულით გამოეკებნენ გარსედა. რაინდიც,
რა საკვირველია, დაჭვდა იმათ საკმაოდ ამყად და უბანა, მთქმადე-
ბინათ იმისთვის მამხიველსედა უკეთესი საწოლი. მედუქნის ცოლმა

უზახსა, რომ იგი ვი ფულის გაიქცევა თავადიშვილურს მოგომსა-
დესთა. დონ-ვისოტი დაწინადა ფულებს და მართლაც მოშენიერი საფე-
ნები და ქვეშ-საკები დაუგეს იმ თავის წინაბა ჩადასში. რაინდი მამ-
ინვე მიბძინდა მოსსკვენსებად, რადგან ამ დროს იმისი სსუელიც ისევე
— იგი მოშლილი, როგორც გონება.

როდესაც დონ-ვისოტი ჩაიკეტა და მოსკვენს თავის ოთახში,
მედუქნის ცოლი მიჰკარდა დალაქს და დაუწერა კუდის თხოვნა: «მო-
ტი ე კუდი» ებლაუტებოდა ორივე ხელებით დალაქს წვერზედ; «არ გე-
ყოთ რამდენიც ათრეთ? დემოთა! ამაზედ უსვინადინობა შეტი გი-
ნახათ? ჩემი ქმრის სვარცხელი ძინსა გდა მტვერში გაჭურჭვიანებუ-
ლი, რომ ველანა ფრით ვერ გამოწმენდია», მედუქნის ცოლი ეწოდა
დალაქის წვერს, რაც შეეძლო, მაგრამ ის არ ანებდა. შემდეგ მღუ-
დელმა უთხრა: დასებე მკ აღმანს ეკ კუდი; ესლა ეკ, ჩვენთვის სა-
ჭირო აღარ არას; შეგვიძლიან ესეც ვჩვენოთ დონ-ვისოტს. თქვენ
იმას ასე ეტყეოთ, ვითომ გამოწმენულმა ტუსაღებმა გაგცარცვენ და
მათ გამოქცევინაოთ, და თუ გვეითსავს პრინციპსას საჭურჭელთ-მტ-
კირთველი რაღა იქნა, ჩვენ უთხრაოთ, რომ ის დაწინაურდა მასრო-
ბლად, რომ სელს ასაროს პრინციპსას მოსვლა თავის სამოღობოელ-
ში თავის შემწეითურთა. ესლა ვი მისცა მედუქნის ცოლს კუდი და
მასთანვე სსვა მოართულობანიც, რომლებს შემწობითაც დალაქმა შე-
ცვალა თავი, როდესაც მთებში მიდიოდნენ დონ-ვისოტის წამოსა-
ყვანად.

იმ თიღისმიან სანამროში დოროთეას სიმშენიერე და სანამო-
ენო შესედულობა და კარდენიოს სანის მოწოლილობა ეველას უკვირ-
და. სხვათა შორის მღუდელი შეუდგა საუზმის მომზადებას და მე-
დუქნის ცოლმა მამინვე გაუმართა რიგინი სადილი. დონ-ვისოტს ვი
ისევე ეძინა და აწვინაც არ იფიქრა იმისი გავლიება, რადგან იცოდნენ,
რომ იმ დროს იმას ეველა სადილს ძილი ერჩივნა. სადილს უკან ჩა-
მოაგდეს ღამაწაკი დონ-ვისოტის გადაწყულობასზედ და იმაზედ, თუ
რა მდგომარეობაში იზოვენ ის მთებში. შემდეგ მედუქნის ცოლი მო-
ხვდა დონ-ვისოტის ამბავს, თუ რა საქმე შეამთხვია ამ სასტუმროში
ერთმა ოინაზმა მეკორემ და, რა ნახა, რომ ამ დროს სანსოც აქ

აწ იყო, უამბო იმისი საბანსუდ აქნე-დაქნევა, და რაღა თქმა უნდა, რომ სასოგადლება ძრეულ ბუკნი აცინა. მაგრამ რაღა მღვდელმა ჩაა-
 რთო ამ ღაპარაკში, რომ საჩინდო წიგნებსა თავი და ტყინი შეუ-
 რყიეს დან-კინოტსა, მაშინ განკვირებულმა მასწინძელმა შესძახა:
 მიკვირს ეგ როგორ მომხდარა, საჩინდო წიგნებსუდ ძლიან მე არა
 მამწონსა. მე თითონ რაიმოდ სავი ამ გვარი წიგნები მაქვს და მ-
 რთლანც დაგარწმუნებთ, რომ ბუკრუერ იმ წიგნებს მკვდარი გაუცოც-
 სლებივართ როგორც მე, ეგრეთვე სხვანაც ბუკნი. მკის დროს აქ
 დიდ-ძალი სალხი შემოღის ხელმე საქეიფოდ. ისე ხომ არ იქნება,
 მთელ გროვაში რომ ერთმა მანინც არ იცოდეს კითხვა: დავაწუებისუთ
 ხელმე იმას კითხვას და ჩვენ ვი გარეშემო შემოაუხსნდებით ცეცი, ცეც
 და ათი კაცი და ისეთის სიამოვნებით უგდებთ უურს, რომ, რაც თმა-
 ში ჭადრა გვირეკია, სწორედ მაშინ უნდა ჩამოგვცვივდეს. განსაკუთ-
 რებით, როდესაც მოკისმენ ხელმე, რომ ჩანდები ერთმანერთს სმ-
 ლების ჭახიტუნს აუყენებენ: მაშინ მინდა, რომ მე თითონ ვიყო იმათ ად-
 გილს, და, გარწმუნებთ, მთელი დღე და ღამე რომ იმისთანა მოთ-
 სრობაები მეუფრებოდეს, მანინც არ მომწეინდება.

— მეც ეგრეთვე, დამოწმა ცოლი; სწორედ მეც მაშინა ვარ
 ხელმე მოსკენებით, როდესაც შენ იმ ამბებში ხარ გაერთული: მაშინ
 ხარ ხელმე ვატარა ჭკვიანად და ღარ ილანძლები ხელმე.

— მეც მიყვარს იმების მოხმენა, წაეხნინა ძარიტორსა; მომე-
 ტებულად მე ის მომწონს, როდესაც რომელიმე ქალი დაეკონება თა-
 ვის ჩანდს ნაჩინჯის ხის ძირში და მოასლელი განკალებს და ჭყარ-
 ულახს თავის ქალბატონს, რომ არავინ მიასწორსთ. ამისთანა ამბები
 ისე მომწონს და მიყვარს ისე, ისე, როგორც თაფლი.

— თქვენ, ქალო, თქვენ რაღას იტყვიან? ჭკითხა მღვდელმა მ-
 სწინძელის ქალს.

— არ ვიცი, ღმერთმანი რა ვსთქა, უპასუხა ასლგანდა ქალმა.
 მეც უურს უგდებ ხელმე, როდესაც იმ წიგნს კითხულობენ, და თუმცა
 ბუკნი ვი არ მეუფრება, მაგრამ მანინც მეც დიდს სიამოვნებას ვგრძნობ
 ხელმე იმათგან. მაგრამ ჩანდების სმლების ტრიალი ვი არა ფარად
 მეჭაშნიკება: მე უფრო მომწონს ჩანდების რხერა და ცრემლის ღვ-

რა, როდესაც ისინი ეთხოვებიან თავიანთ საყვარლებს. ამ დროს შე
თვითონ ისე ვწუხდები, რომ ტირილს მრევები ხლამე.

— რას იზამდი მაშინ, ისინი რომ თქვენთვის ოსკრავდნენ?
უთხრა იმას დროდეთამ; მგონია, თქვენ ისე ბუკნს ან აწკალებდით
რანდს.

— ან ვიცი რას ვიქმედი, უზანუსა ახლგაზდა ქაღმა; მაგრამ
რანდების საყვარელთ შორის არიან ხლამე იმისთანა მაგარი გულის
ქაღები, რომელთაც თვით რანდები უწოდებენ კეთსკებად, აფთრებად
და სხვა ცუდ სახელებს. ოჰ, დიკროთ, სთქვა მდღა სმით, დედაკაცი
იმისთანა აკსული როგორ უნდა იყოს, რომ ვაყვანი გააფუტოს, მოჭე-
ლას, ან ჭკუასუდ შექმალეს ერთი შესეღვის გულისათვის. და ან
რინთვის შერების ამას, სწულიად ან შეუტრება; თუ თავიანთი კე-
თილ-გონიერებისა გამო, მაშ რატომ ან მიეთხოვებიან თავიანთ რან-
დებს, იმათ ხომ ამასუდ მეტიც აღარც უნდაცა.

— დახუდი, უჭკუო, ჩაწვეკტინს დეამ სმა; სხვას ასე ეგო-
ნება, მაგებისა ბუკნი რამ გაკეკბოდაც. რადროს შენი მაგების ცო-
ლას და უბეღობა არის.

— შე რა ვქნა? თუ ვი მკითხავენ, უნდა ვასუსი მიუგო, მაშ?
უთხრა ქაღმა.

— ჩვენი მასპინძელი, მოუწოდა მღვდელმა, ახა ერთი კვირე-
ნეთ თქვენი წიგნები, გაკსინჯოთ.

— იმებეთ, უზანუსა დუქნის პატრონმა; შევიდა თავის ოთახში და
გამოიტანს ერთი დიდი-ხნის ტყავის მათრახა, გააღო და ამოიღო
სამი კარგა სქელი წიგნი.

— მღვდელმა დაუწოა წიგნებს სინჯვა და პირველი წიგნი აღ-
მოსწნდა დონ-ცირონგილიო ფრანკელი, მეორე — ფელიქს-მანს-გირკა-
ნელი, მესამე — დიდი კაპიტანი გონსალბე კორდუანელი და ცხო-
რება დიელო გაჩისა პრედესელისა. პირველი ორი წიგნის სათაურნი
რომ ამოკითხა მღვდელმა, უთხრა დალაქს: ვწუხავარ, რომ ჩვენი ძმის
წული ქალი და დონ-კისოტის მსარეული დედაკაცი აქ არა გვექანან.

— უმითოთაც ადვლად შემოდანს გადუძანო ეგენი გარეთ,

ტალახში, სთქვა დალაქმა, და ან შორს წასვლა რა საჭიროა: ეს ბუ-
სარი სომ ასლას და ცუცხლიც მზად არის...

— რაქს ბრძანებთ, სთქვა განკვირვებით მეღუქნემ, სომ არ უნდა
დასწვათ ეგ წიგნები?

— დიაღ, აი ეს ორი წიგნი, მიუგო მღვდელმა: დონ-ცირონგი-
ლია და ფელიქს მარნი.

— რისთვის? სჯულის წინააღმდეგობა სომ არა სწერია რა, ან
ფელქსტიკური წიგნები სომ არ არიან! სთქვა განკვირვებულმა
სახამროს პატრონმა.

— არა, მგონია თქვენ გსურდათ კეთქვათ: სსიზმატიკური წიგ-
ნები სომ არ არიანო, გაუსწორა დალაქმა.

— როგორც გენებებოდეთ, უზასუს მანძინიქლმა; მაგრამ თუ მარ-
თლა რომელიმე ჩემი წიგნის დაწვა გულისა გსურთ, დიდი კაპიტანის
და დიელო გარსიას წიგნი კიდევ შეიძლება; მაგრამ სხვაზედ ცალშვილს
უფრო ადვილად გაკვირებთ დასაწვავად.

— ჩემო საყვარელო მეგობარო! უთხრა მღვდელმა, ამ წიგნებში
სულ ტყუილები და სისუფელი სწერია და დიდი კაპიტანის ისტორია-
ში კი არიან აღრიცხულნი სამღვილი და ჭეშმარიტი ღვაწლნი და საქ-
მენი ქრისტიანისა სხვადასხვისა გონსაღებუ კარდუანულისა, რომელმაც მარ-
კალკარ ბრწყინვალე და გამორჩენილ—ომიანობაში მთელს ქვეყანაზედ
დიდი კაპიტანობის სახელი გაიგდო, სახელი დიდებული და
ბრწყინვალე. კარდუანუსელი დიელო გარსიოც გამორჩენილი რანდი იყო,
ესტრამადურის ქალაქის ტრუქსილლას მცხოვრები, ყოვანი მეომარი
და ამასთანავე შესანიშნავი საკვირველი ღონით; გაცნარებულ ტრიალში
წინაქილის ქვას ერთი თითით დააყენებდა სოლმე; ერთხელ კიდევ
სიღზედ იმან შეაყენა მთელი ჯარი, და სხვასაც ისეთ საქმეებს ჩაი-
დუნდა სოლმე, რომ თავის მოთხრობა თითოხვე რომ არ შეეღვინა
და ვისმე მართალს და რიგანს კაცს აეწერა იმისი საქმეები, მაშინ
იმისი საქმეები სულ დაახნებდნენ გეპტორისა, ახილელისა და რა-
ლანდის ღვაწლებს.

— ამათაც მითომ დიდი რამ უბრავთ საკვირველი! გაიოცა ღუ-
ქნის პატრონმა. უჰ, მართლა, რა საკვირველებას—წინაქილის თვალის

დაეენებს! სახ ერთი თქვენ უნდა წაიკითხოთ ეს წიგნი—რ სწერის ფელიქს მარს გირკანელზედ, რომელსაც ერთის დარტყმით სუთი გმირი მოუკლავს, თითქმის თაღვამისგან ყოფილიყვენ დაკეთებულაბი. ერთხელ კიდევ ის დასტეპია ჯარს, რომელშიაც ყოფილა ერთი მილიონი და ექვს ასი-ათასი ხალდათი და ისე ამოუწყვეტია იმდენა ხალხი, თითქმის ცხვრები ყოფილიყვენ. ახლა ამ დონაციონალიზმით ფრანკიელზედ წაღს ამბობთ; ეს ისეთი მამაცი ყოფილა, რომ ერთხელ, ზღვაში ცურვის დროს, დაუნახავს წყალში გველ-ვეშაში და მშინვე, ბუკრი კი აღარ უფიქრია: შემსტარა ზედ იმასე, დასჯდომია კისერზედ, მოჭკიდეპია მაგრად ჯაგარზედ და წაუკურია ყელში. ისე თურმე შეუწუხებია ეს ცხოველი, რომ რაკი ველასას ფრით უშველია თავისთვის, ჩაუტანია ზღვის ძირში ჩაინდი, მაგრამ იმას მანც თურმე არ გაუშვია ის საზარელეპა. მისულა თუ არა ზღვის ძირამდის ჩაინდი, უნახავს თურმე თავისი თავი ერთ მშენიერს და გასაღცარს ბაღებს შუა მდებარე სასახლეში; ის გველ-ვეშაშიც თურმე გადაქცეულა ტკბილ ბერიკაცად და ჩაინდისთვის საუბარს მოჭყოლია, ვინ იცის რამდენ რამეებზედ: სახ ვინ შეიძლება იმაების მოხმენას. თქვენმა მსებ, ბატონო, თქვენ რომ ისეები მოგესმინათ, მომეტებული სიამოვნებისაგან ჭკუიდეგან გადირეკოდით. და ეგ თქენი კაპიტანი და დიელო კი, მე რომ შეითხოთ, ორ ლელვათაც არ მიღირან.

ეს რომ გაიგონა დროთაჟამ, წახსურსულა ყურში კარდენიონს: ამ ჩვენ მახინძელს ბუკრი აღარა აკლია რა, რომ დონ-კასოტის ცალი შეადგინოს.

— მეც ეგრე მგონია, მიუგო კარდენიონი: ეს თავის ჭკუით ისე ფიქრებს, რაც წიგნებში ამოუკითხავს, ვითომც ყველაფერი როგორც სწერია, ნამდვილად ისე მოამხდარიყოს; და ამის წინააღმდეგს, ღმერთს გეფიცებით, ვერაფერს დააჯერებს.

— ჩემო მეგობარო! ამასობაში ეუბნებოდა მახინძელს მღვდელი; ჩვეუნახვედ არც ფელიქს მარს გირკანელი ყოფილა, არც ცირონგილიო ფრანკიელი, არც არა სხვა ამ გვარი ბატონები, რომელნიც ისა სენებისან თქვენ წიგნებში. ყოველივე ამგვარი სულ სიცრუეჟა, ზღაპარსავით შეთხზულნი არიან მოცლილი ცხვებისაგან, რომ დროს გასატა-

